

การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

THE ANALYTICAL STUDY OF THE ROLES OF COUNSELLOR
(AMACCA) IN THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURES

พระมหาบุญส่ง สิริภทโท (รูปจันทร์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

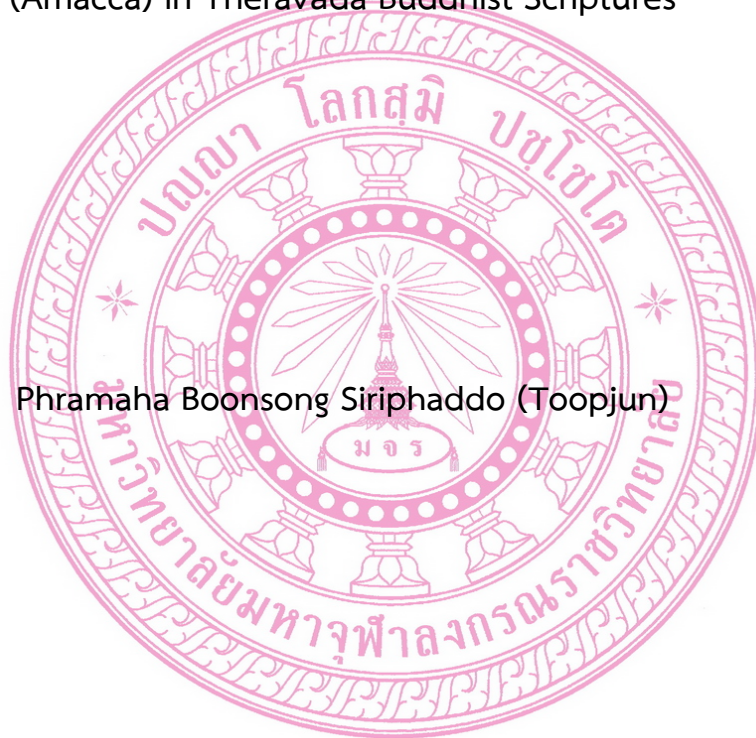
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

The Analytical Study of The Roles of Counsellor
(Amacca) in Theravāda Buddhist Scriptures

Phramaha Boonsong Siriphaddo (Toopjun)

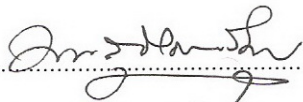
A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2013

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

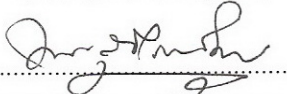
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

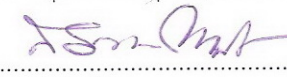
คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

.....
(พระเมธาวิไนยรส, ดร.)

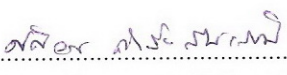
ประธานกรรมการ

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

กรรมการ

.....
(ผศ.ดร. สมธิพิล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

.....
(ดร. ศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม)

กรรมการ

.....
(ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

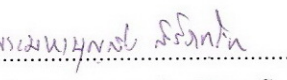
พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.
ผศ.ดร. สมธิพิล เนตรนิมิตร
ดร. ศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม

ประธานกรรมการ

กรรมการ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

.....
(พระมหาบุญสง สิริภทฺโท)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระมหาบุญส่ง สิริภทโท (ธูปจันทร์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร. ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.

: ผศ.ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.

: ดร. ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม คศ.บ., พธ.ม., พธ.ด.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๐ / เมษายน / ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ ๓) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร วิเคราะห์แบบจับประเด็น

ผลการวิจัยพบว่า คำว่า “อำมาตย์” หมายถึง บุคคลผู้เป็นที่ปรึกษาในราชกิจ เข้าเฝ้ารับใช้ใกล้ชิดของพระราชา และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นผู้มีความสำคัญต่อพระราชาที่จะคอยช่วยเหลือในการปกครองและบริหารบ้านเมือง อำมาตย์นี้พระราชาจะทรงคัดเลือกมาจากบุคคลผู้ที่มีความสามารถและมีความจงรักภักดีต่อบ้านเมือง อำมาตย์คนที่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ย่อมจะมีความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่ง แต่อำมาตย์คนที่ไม่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ ก็จะถูกลงโทษให้พ้นจากตำแหน่ง อำมาตย์นั้นมีบทบาทและหน้าที่ ที่สำคัญ ๕ ด้าน และการทำหน้าที่ของอำมาตย์ทั้ง ๕ ด้านนั้น จะต้องมียุทธธรรมที่นำมาใช้สำหรับการทำหน้าที่

หลักธรรมที่อำมาตย์นำมาใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่ ๕ ด้าน นั้น คือ ๑) ราชวสดีธรรม สัปปุริสธรรม อธิษฐานธรรม และโลกธรรม ใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระราชา ๒) พาหุสัจจะและกัลยาณมิตรธรรม ใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่อบรมสั่งสอนธรรม ๓) กตัญญู ทศพิธราชธรรม อปริหานิยธรรม และพรหมวิหารธรรม ใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่ดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง ๔) การเว้นจากอคติ และธรรมาธิปไตยใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่ตัดสินคดีความ และ ๕) สังคหัตถุธรรม ใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่ช่วยเหลือประชาชน, อุपाสกธรรม บุญกิริยาวัตถุ และอริยทรัพย์ ใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่ดูแลงานด้านพระศาสนา, ฆราวาสธรรม การเว้นจากอบายมุข และสุขของคฤหัสถ์ ใช้เป็นหลักในการดูแลครอบครัว

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น อำมาตย์มีบทบาทหน้าที่ ที่สำคัญในสังคม ๕ ด้าน คือ ๑) ถวายคำปรึกษาแก่พระราชา ๒) ถวายความรู้และอบรมสั่งสอนธรรม ๓) ดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง ๔) ตัดสินคดีความ และ ๕) อุดหนุนและกิจการทั่วไป บทบาทเหล่านี้มีผลต่อระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา และระบบสังคม เป็นอย่างยิ่ง ได้ถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่ากับสังคมในปัจจุบัน

Thesis Title : The Analytical Study of The Roles of Counsellor (amacca) in The Theravāda Buddhist Scriptures

Researcher : Phramahā Boonsong Siribhaddo (Toopjun)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Assist. Prof. Dr. Phrasuthithammanuwat Pali., IX, M.A., Ph.D.

: Assist. Prof. Dr. Samitthipol Netnimit Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Sasiwan Kamlungsinserm B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduation : 10 / April / 2014

ABSTRACT

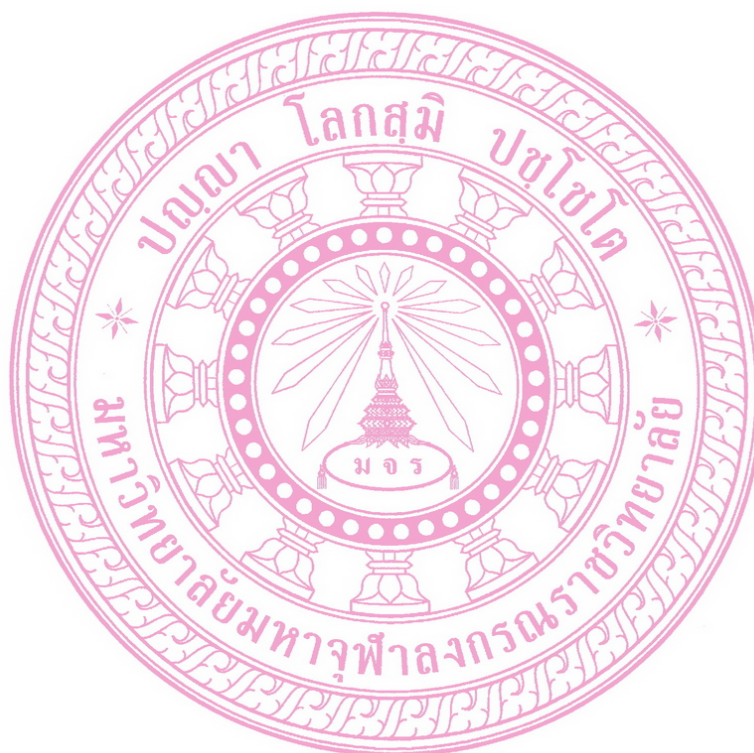
This thesis is of three objectives, namely:- 1. To study the origin and the importance of the counsellor in Theravāda Buddhist Scriptures, 2. To study the doctrinal principles for doing the duties by the counsellor in Theravāda Buddhist Scriptures, 3. To analyze the roles played by the counsellor in Theravāda Buddhist Scriptures. This thesis is carried out by the documentary research and by analyzation with the point.

From the research, it is found that the word “counsellor” means the person who is the adviser in the royal activities, the person who is the royal officers and the high ranking royal officers. The counsellor is the important person for the king and the one who helps the king in ruling and administrating the country. The king selected the counsellor from the person who is of ability and loves the country. The counsellor who is of the intention to do his duties with the honesty and the love can be in progress in his own duty, but the counsellor who has no intention to do his duty with honesty will be punished to be out of the position. Generally the counsellor is of the roles and the important duties on 5 sides and in doing the duties on 5 sides must be of the doctrinal principles to be used in doing the duty.

The 5 doctrinal principles to be used by the counsellor are:- 1. Rājavasatidhamma, Sappurissadhamma, Adhithhānadhamma and Lokadhammas all of which are used as the doctrinal principles which the counsellor used for giving the advice to the king. 2. Bāhusacca and Kalyāna-mittadhamma which are used for training and teaching the Dhamma to the king. 3. Kataññū, Dasabidha-Rājadhamma, Aparihāniyadhamma and Brahmavihāradhamma are used for controlling the military and for administrating the country. 4. Agativiratti and Dhammādhipeyya are used in the judgment of the criminal cases. 5. Saṅgahavattudhamma is used as the principle for helping the people, and Upasakadhamma, Puññakiriyavattu and Ariyadhamma are also used as the principles in looking after the religious works. On the other hand, Gharāvāssadhammas, Apāyamukkhaviratti and Garāvāsasukha are used as the principles for looking after the families.

In the Theravāda Buddhist Scriptures, the counsellor is of the important roles and duties in the societies on 5 sides, namely:- 1. To give the advice to the king, 2. To give the knowledge of Dhamma to the king, 3. To control the military and to administer the country, 4. To judge the criminal case, 5. To manage the activities in

the royal palace. These roles are of great effect to the political system, the administrative system, the economic system, the educational system and the social system. The said roles are brought to be used usefully and with the values to the present societies.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ และความช่วยเหลือของบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบพระคุณเป็นอย่างสูง มา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เจริญพรขอบคุณ ผศ.ดร. สมितिพล เนตรนิมิตร, ดร. ศศิวรรณ กำลังสินเสริม กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่กรุณาให้คำแนะนำในการค้นคว้า ข้อมูล การเรียบเรียงและตรวจสอบแก้ไขจนวิทยานิพนธ์เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระเทพปริยัตยาจารย์ (จัด โกวิท) เจ้าอาวาส/เจ้าสำนักเรียน วัดสร้อยทอง พระครูนิวิฐวรคุณ (ชอุ่ม กตสโร) ผู้เป็นพระอุปชฌาย์ ให้โอกาสทางด้านการศึกษา เมตตาสั่งสอน ปลุกฝังให้ผู้วิจัยมีศรัทธาแน่วแน่ในการศึกษาและทำงานสนองคุณพระพุทธศาสนา

ขอขอบคุณคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ และท่านพระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี ป.จ. ๙ วัดสร้อยทอง ที่ได้ช่วยจุดประกายแนวคิด แนะนำการทำวิทยานิพนธ์แก่ผู้วิจัย และขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่อำนวยความสะดวก ให้ความช่วยเหลือด้วยมิตรไมตรีเป็นอย่างดี

ขอเจริญพรขอบคุณ รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ในการแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ คณะกรรมการมูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคุณสุวิไล บุญธวัชชัย เป็นอย่างยิ่ง ที่มอบทุนการศึกษาให้ในขณะที่กำลังศึกษาอยู่และขอบคุณเพื่อนนิสิต ผู้มีจิตอาสาทุกรูปทุกท่าน ที่ช่วยเหลือและเป็นกำลังใจด้วยดีเสมอมา

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เจ้าหน้าที่หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร เจ้าหน้าที่ห้องสมุดคณะรัฐศาสตร์ และเจ้าหน้าที่หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นอย่างยิ่ง ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่สำคัญในการทำงานวิจัย

คุณประโยชน์ที่เป็นบุญกุศลอันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็น พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และเป็นเครื่องบูชาพระคุณของบิดา มารดาผู้ให้กำเนิด ครูอุปชฌาย์ อาจารย์ทุกท่าน ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้ผู้วิจัยได้เกิดสติปัญญา และขออุทิศผลบุญกุศลนี้ ให้แก่บรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยาย ตลอดจนถึงสรรพสัตว์ทั้งหลายผู้ที่ต้องการผลบุญนี้ ขอท่านทั้งหลาย จงร่วมอนุโมทนาเถิด.

พระมหาบุญส่ง สิริภโท (ธูปจันทร์)

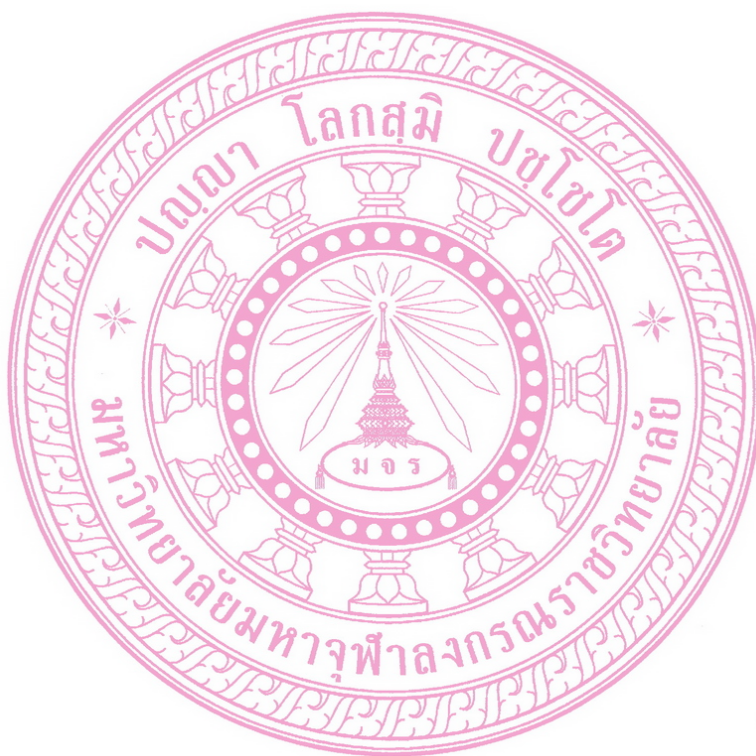
๙ / เมษายน / ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๓)
สารบัญ	(๔)
สารบัญแผนภูมิและตาราง	(๗)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ กรอบแนวคิดในการทำวิจัย	๔
๑.๗ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ ความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๑ ความหมายของคำว่า “อำมาตย์”	๑๒
๒.๒ ความเป็นมาของอำมาตย์	๑๖
๒.๓ คุณสมบัติของอำมาตย์	๑๘
๒.๔ การเข้าสู่ตำแหน่งและการพ้นจากตำแหน่งของอำมาตย์	๒๑
๒.๔.๑ การเข้าสู่ตำแหน่งของอำมาตย์	๒๒
๒.๔.๒ การพ้นจากตำแหน่งของอำมาตย์	๒๖
๒.๕ ความสำคัญและหน้าที่ของอำมาตย์	๓๐
๒.๕.๑ ฝ่ายเป็นที่ปรึกษาของพระราชา	๓๑
๒.๕.๒ ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรม	๓๓
๒.๕.๓ ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง	๓๖
๒.๕.๔ ฝ่ายตุลาการ	๓๘
๒.๕.๕ ฝ่ายธุรการและกิจการทั่วไป	๔๑
๒.๖ สรุป	๔๔

บทที่ ๓	หลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๖
๓.๑	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้เป็นที่ปรึกษาพระราชา	๔๖
๓.๒	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้อบรมสั่งสอนธรรม	๕๕
๓.๓	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ดูแลกำลังทหารและนักปกครองบ้านเมือง	๕๘
๓.๓.๑	หลักธรรมสำหรับผู้ดูแลกำลังทหาร	๕๘
๓.๓.๒	หลักธรรมสำหรับนักปกครองบ้านเมือง	๕๙
๓.๔	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้เป็นตุลาการ	๖๕
๓.๕	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ด้านธุรการและกิจการทั่วไป	๖๗
๓.๕.๑	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ทำงานสังคมสงเคราะห์	๖๗
๓.๕.๒	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ดูแลงานด้านศาสนา	๖๘
๓.๕.๓	หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ดูแลครอบครัว	๗๑
๓.๖	สรุป	๗๘
บทที่ ๔	วิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๐
๔.๑	บทบาทของอำมาตย์ด้านเป็นที่ปรึกษาพระราชา	๘๐
๔.๑.๑	บทบาทการเป็นที่ปรึกษาพระราชาที่ทำประจำ	๘๐
๔.๑.๒	บทบาทการเป็นที่ปรึกษาพระราชาตามที่มีมอบหมาย	๘๒
๔.๑.๓	คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านถวายงานเป็นที่ปรึกษาพระราชา	๘๕
๔.๒	บทบาทของอำมาตย์ด้านการสั่งสอนธรรม	๘๗
๔.๒.๑	บทบาทการถวายความรู้พระราชา	๘๗
๔.๒.๒	บทบาทการอบรมสั่งสอนประชาชน	๙๐
๔.๒.๓	คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านการสั่งสอนธรรม	๙๑
๔.๓	บทบาทของอำมาตย์ด้านการทหารและปกครองบ้านเมือง	๙๓
๔.๓.๑	บทบาทด้านการทหาร	๙๓
๔.๓.๒	บทบาทด้านการปกครองบ้านเมือง	๙๕
๔.๓.๓	คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านการทหารและปกครองบ้านเมือง	๙๖
๔.๔	บทบาทของอำมาตย์ด้านตุลาการ	๙๗
๔.๔.๑	บทบาทการตัดสินคดีความระหว่างรัฐกับประชาชน	๙๗
๔.๔.๒	บทบาทการตัดสินคดีความระหว่างประชาชนกับประชาชน	๙๘
๔.๔.๓	คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านตุลาการ	๙๙
๔.๕	บทบาทของอำมาตย์ด้านธุรการและกิจการทั่วไป	๑๐๐
๔.๕.๑	บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์	๑๐๐
๔.๕.๒	บทบาทการดูแลกิจการด้านศาสนา	๑๐๔
๔.๕.๓	บทบาทการดูแลครอบครัว	๑๐๘
๔.๕.๔	คุณค่าบทบาทด้านธุรการและกิจการทั่วไป	๑๐๙
๔.๖	สรุป	๑๑๒

บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๔
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๑๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๖
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	๑๑๖
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป	๑๑๗
บรรณานุกรม		๑๑๘
ภาคผนวก		๑๒๒
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๐

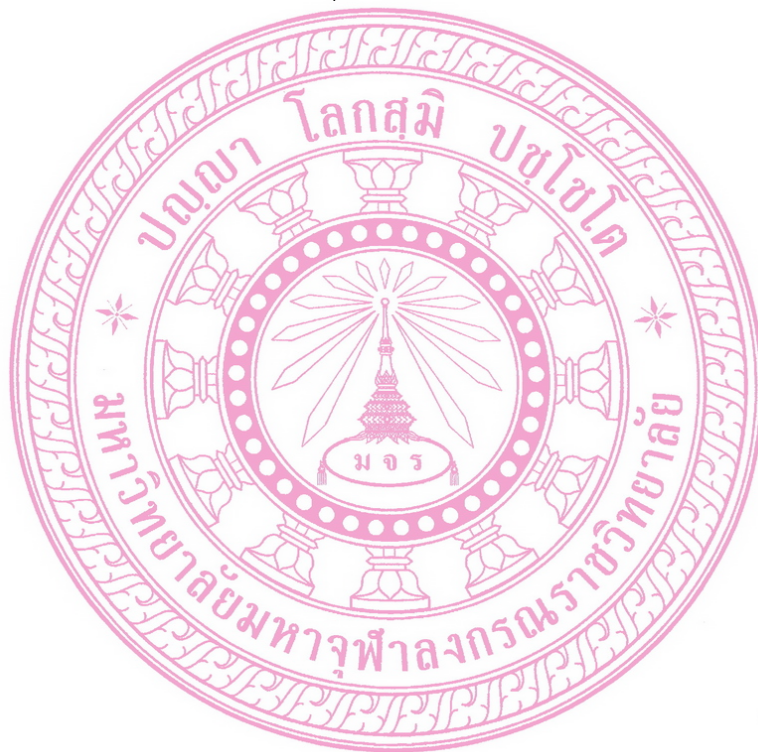
สารบัญแผนภูมิและตาราง

เรื่อง

หน้า

แผนภูมิที่ ๒.๑ แสดงความสำคัญของอำมาตย์ฝ่ายต่างๆ ตามโครงสร้าง
ระบบการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๔๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ๒ ภาษา คือ ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ พุทธศักราช ๒๕๓๕ และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙/๒๙ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขณธรรคปาติ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๒๙ เป็นต้น และ ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙/๓๙ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๓๙ เป็นต้น

สำหรับ อรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๕๖/๒๘๓ หมายถึง ขุททกนิกาย ธมมปทอรรถกถา เล่ม ๒ ข้อ ๒๕๖ หน้า ๒๘๓ หรือ ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๘๐/๒๘๓ หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา ข้อ ๘๐ หน้า ๒๘๓ และ หน้า ตัวอย่าง ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑๐๙ หมายถึง ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา หน้า ๑๐๙ ส่วนภาษาไทยใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแปล ชุด ๙๑ เล่ม รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่มที่ (ในชุด ๙๑) /หน้า ตัวอย่าง ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๐/๓๙ หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา เล่มที่ ๕๐ หน้า ๓๙ เป็นต้น

ปกรณ์วิเสส อ้างอิงปกรณ์วิเสสภาษาบาลีใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อคัมภีร์ ภาค/หน้า ตัวอย่าง วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๖๕. หมายถึง วิสุทธิ-มคคสส นาม ปกรณ์วิเสสส ปจโม ภาค ๑ หน้า ๑๖๕ และภาษาไทยใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อคัมภีร์ ภาค/ตอน/หน้า ตัวอย่าง วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒/๑๐๘. หมายถึง วิสุทธิมรรคปกรณ์แปล ภาค ๑ ตอน ๒ หน้า ๑๐๘ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขณธรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคคปาติ	(ภาษาบาลี)

ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวคค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	มชฉิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	มชฉิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฉิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกาทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตตก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตตกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตตกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทวารทสก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทวารทสกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทวารทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทวารทสกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีตี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)

ขุ.ชา.อสีติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาตค	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิปาต ชาตคปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาตค	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทสปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทส	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคคปกรณ์			(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์			(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.จ.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	จูฬวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ลํ.นิ.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ.	(บาลี)	=	อังกุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	จตุกกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	จตุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(บาลี)	=	อังกุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ปญจกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ปญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธมมปทอรรถกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบพอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตลทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตลทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	สุตตันิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตลโชตคกา	เปตวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาตคอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ทุกนิบาตชาตคอรรถกถา		(ภาษาไทย)

ช.ชา.ติก.อ.	(บาลี)	=	ชุททนิกาย	ติกนิปาตชาตกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ชา.ติก.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	ติกนิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.จตุกก.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	จตุกกนิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.ปญจก.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	ปัญจกนิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.สตุตก.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	สตุตกนิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.อฏฐก.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	อฏฐกนิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.ทวารทสก.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	ทวารทสกนิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.จตุตทาฬีส.อ.	(บาลี)	=	ชุททนิกาย	จตุตทาฬีสนิปาตชาตกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ชา.จตุตทาฬีส.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	จตุตทาฬีสนิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.ม.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	มหานิปาตชาตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.อ.ป.อ.	(บาลี)	=	ชุททนิกาย	วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.อ.ป.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.จரிய.อ.	(บาลี)	=	ชุททนิกาย	ปรมัตถทีปนี จரியปิฎกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.จரிய.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	ปรมัตถทีปนี จரியปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก					
อภิ.วิ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
คำย่อภาษาไทย					
ม.ป.ท.	หมายถึง	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์			
ม.ป.ป.	หมายถึง	ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์			

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสมัยพุทธกาลมีการแบ่งรูปแบบการปกครองบ้านเมืองกว้างๆ เป็น ๒ คือ รัฐบาลแบบราชาธิปไตย ปกครองโดยมีพระราชาเป็นใหญ่ เช่น แคว้นโกศล แคว้นมคธ และแบบสมาพันธรัฐหรือสามัคคีธรรม ปกครองโดยสภาหรือรวมตัวกันเป็นชุมชนแล้วปกครองตนเอง เช่น แคว้นสักกะ แคว้นวัชชี^๑ ในการปกครองทั้งสองแบบนี้ มีพระราชาเป็นประมุข และมีข้าราชการตำแหน่งต่างๆ ช่วยรับภาระในราชกิจต่างๆ เช่น บุโรหิต อำมาตย์ เสนาบดี ราชบุรุษ ราชเสวก บรรดา ข้าราชการบริพาร เหล่านั้น ตำแหน่งอำมาตย์^๒ จัดว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของราชธานีที่จะขาดเสียมิได้^๓ อำมาตย์ ถือเป็นตำแหน่งหนึ่งที่มีความสำคัญและมีบทบาทใกล้ชิดกับพระราชาในฐานะผู้คอยรับสนองพระราชโองการในราชการกิจ^๔ บางครั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดิน หากแคว้นใดมีอำมาตย์มีความรู้มีความสามารถ มีคุณธรรม เชี่ยวชาญด้านการบริหารประเทศ เอาธุระในการรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาท พระบารมีก็จะแผ่ไพศาล บ้านเมืองก็จะเจริญ ประชาชนก็จะอยู่เป็นสุขแต่หากบ้านเมืองใดมีอำมาตย์ขาดคุณธรรม ให้คำปรึกษาแก่พระราชาโดยมีผลประโยชน์แอบแฝงก็จะนำความทุกข์ยากลำบากมาสู่บ้านเมือง

อำมาตย์ส่วนมากมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมจึงสามารถทำงานต่างพระเนตร-พระกรรณ ทั้งด้านอาณาจักรและพุทธจักร บางท่านเป็นอาจารย์สอนศิลปวิทยา บางท่านเป็นแม่ทัพนายกอง บางท่านเป็นผู้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา บางท่านมีศรัทธา ออกบวชในพระพุทธศาสนา^๕ บางท่านเมื่อบวชแล้วได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะ^๖ บางท่านได้บวชและเป็นเหตุ

^๑ ปรีชา ช่างขวัญยืน, **วรรณคดีสารสิน**, ๒๕๔๐, หน้า ๕-๖.

^๒ อมจจ (ป.) อมาตย์, อำมาตย์, ข้าราชการ, ขุนนาง, ข้าเฝ้า, มนตรี, เสนาบดี, เจ้ามณฑล วิจารณ์ว่า สัพพกิจเจสุ ญาณ มนเตน วา อมา สห ภวตีติ อมจโจ. อมา ศัพท์ จจ ปัจจัย, สันสกฤต เป็น อมาตย์, อมาตย์; พันตรี ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด ๒๕๔๖), หน้า ๖๓.

^๓ องค์ของราชธานีมี ๗ อย่าง คือ สามี (พระราชาผู้ปกครองเมือง) อมัจจะ (อำมาตย์) สขะ (พระราชามหามิตร) โกสะ (เรือนคลัง) ทุคคะ (ป้อม, คู, ประตู, หอรบ), วิชิตะ (แคว้นแคว้น) พลละ (กองพล) และปกติ (ประชาชนทั้งหลาย). พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พระมหาสมปอง มุทีโต แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงษ์ พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕๖.

^๔ สัพพกิจเจสุ ญาณ มนเตน อมา สห ภวตีติ อมจโจ; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๕.

^๕ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๔๑๕-๔๑๖, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๓๐๖.

^๖ บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๓.

ให้เกิดสิกขาบท^๗ ผู้ที่จะมาเป็นอำมาตย์จึงน่าจะได้รับการศึกษาและฝึกฝนมาอย่างดี และคงจะมีการจำแนกเป็นหลายตำแหน่ง จึงกล่าวได้ว่า อำมาตย์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญต่อบ้านเมือง สมควรที่จะศึกษาให้ทราบรายละเอียดถึงความเป็นมาของตำแหน่งอำมาตย์ ตลอดถึงการศึกษอบรมคุณสมบัติ การเข้าสู่ตำแหน่ง การพ้นจากตำแหน่ง ความสำคัญและหน้าที่ เป็นต้น

ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์นั้น บางท่านทำหน้าที่โดยสุจริตเที่ยงธรรม ยึดระเบียบอย่างเคร่งครัด นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย แต่บางท่าน ทำหน้าที่โดยทุจริต มีอคติ เห็นแก่ผลประโยชน์^๘ จนต้องอาญาบ้านเมืองถูกปลดจากตำแหน่ง^๙ ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ มีหลายโอกาสที่ทรงแสดงธรรมเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติแก่อำมาตย์ จนมีอำมาตย์หันมานับถือพระพุทธศาสนา น้อมนำธรรมไปปฏิบัติ แต่อย่างไรก็ตาม พบว่าอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทำหน้าที่หลายบทบาทในทางโลก เช่น คอยถวายการรับใช้พระราชอาญา ถวายคำปรึกษาในราชกิจ ตัดสินคดี ในทางธรรม เช่น อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา ปฏิบัติธรรม และใช้อำนาจรัฐกำจัดการประพฤติผิดของพระพุทธศาสนา การทำหน้าที่ต่างๆ ของอำมาตย์มีจรรยาบรรณหรือหลักธรรมเป็นแนวปฏิบัติ การศึกษาหลักธรรมของอำมาตย์น่าจะเป็นประโยชน์และนำมาเป็นแนวทางแก่ผู้ทำหน้าที่ในลักษณะเดียวกันได้

ในการบริหารราชการแผ่นดินของไทยยุคปัจจุบัน ตำแหน่งอำมาตย์ถูกยกเลิกเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕^{๑๐} แต่มีข้าราชการที่เรียกชื่ออย่างอื่นเข้ามาทำหน้าที่แทน คำว่า “อำมาตย์” จึงเกือบจะถูกลืมไปจากสังคมไทย จนกระทั่งในหลายปีที่ผ่านมา สังคมไทยได้เกิดปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรง ได้เกิดวาทกรรมเกี่ยวกับอำมาตย์ขึ้น จึงทำให้หลายคนสงสัยว่า อำมาตย์ หมายถึงใคร อำมาตย์ที่ดีควรมีธรรม ทำหน้าที่หรือมีบทบาทในสังคมอย่างไร ในฐานะที่ชาวไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา อีกทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับอำมาตย์ก็มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การศึกษาเพื่อให้ทราบรายละเอียดด้านต่างๆ เกี่ยวกับอำมาตย์โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับสังคมและพระพุทธศาสนาน่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจตามสมควร

ผู้วิจัยเห็นว่า หากศึกษารายละเอียดให้รอบด้าน จะทำให้ทราบความสำคัญของอำมาตย์ที่มีต่อสังคมและพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่างๆ และจะได้ทราบความสัมพันธ์และหน้าที่ที่พระพุทธศาสนามีต่ออำมาตย์ จะเป็นแนวทางในการนำหลักธรรมและบทบาทของอำมาตย์มาวิเคราะห์ ใช้ในการพัฒนาชีวิตและสังคมได้อย่างเหมาะสม

ด้วยความที่อำมาตย์มีบทบาทสำคัญต่อสังคมและพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาวิเคราะห์เรื่องอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ทราบถึง

^๗ เช่น พระกาฬทายี.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๙.

^๙ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๖๒-๒๖๓, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๓๑.

^{๑๐} อำมาตย์เคยใช้เป็นยศพลเรือน จัดเป็น ๓ ชั้น คือ รองอำมาตย์ อำมาตย์ มหาอำมาตย์ ชั้นหนึ่งมี ๓ คือ เอก โท ตริ แต่ชั้นมหาอำมาตย์มีสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คือ มหาอำมาตย์นายก เป็นชั้นพิเศษ ยศดั่งนี้เลิกใช้เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕.

ความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ หลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ และวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

๑.๓.๒ หลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

๑.๓.๓ บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร ?

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๔.๑ การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องด้านรายละเอียดของการอธิบาย ผู้วิจัยจะได้เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และที่เขียนขึ้นโดยนักวิชาการทั่วไปแล้ว นำเสนอในรูปแบบของการเรียบเรียงเอกสารตามนัยและกรอบของการวิจัย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหาของงานวิจัยเรื่องนี้จะมุ่งเน้นเนื้อหาที่เกี่ยวกับแนวคิดในเรื่องของอำมาตย์ที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทว่าหมายถึงใคร มีความเป็นมาอย่างไร มีความสำคัญอย่างไร พร้อมทั้งเนื้อหาที่เกี่ยวกับบทบาท คุณธรรม หลักธรรม ความสัมพันธ์ของอำมาตย์ที่มีต่อพระพุทธศาสนาในด้านต่างๆ และการประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง ตำราทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ซึ่งถือตามคตินี้ที่พระอรหันต์ พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา พระพุทธศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทย เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕.๒ อำมาตย์, มหาอำมาตย์, อมาตย์ หมายถึง บุคคลผู้คอยรับใช้ใกล้ชิดกับพระราชา, ข้าเฝ้า, ที่ปรึกษาในราชสำนัก

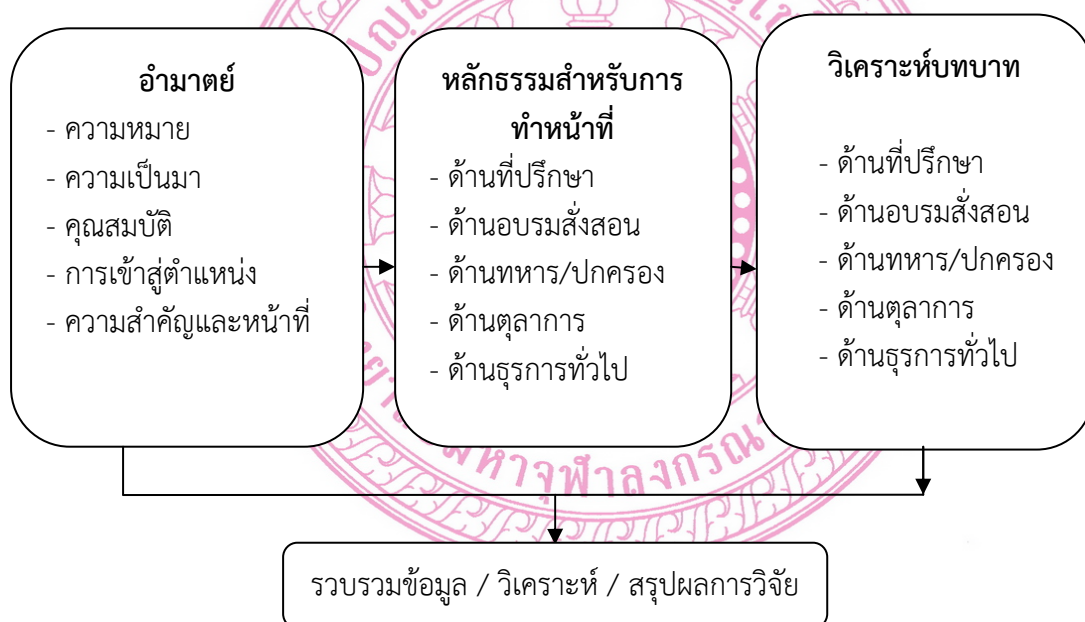
๑.๕.๓ บทบาทของอำมาตย์ หมายถึง พฤติกรรมที่อำมาตย์แสดงออกมาทางกาย วาจา, พฤติกรรมการสนองงานพระราชาในด้านต่างๆ เช่น ด้านรับใช้ในราชสำนัก ด้านพระศาสนา เป็นต้น

๑.๕.๔ คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ หมายถึง คุณความดีที่เกิดมาจากบทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์, การนำบทบาทของอำมาตย์มาใช้ให้เกิดประโยชน์

๑.๕.๕ หลักธรรม หมายถึง ข้อธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายแสดงไว้ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับอำมาตย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

๑.๕.๖ คุณธรรม หมายถึง คุณความดีที่มีประจำอยู่ในบุคคล เช่น คุณธรรมที่มีอยู่ในอำมาตย์

๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๗ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

(๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “จาริกบุญจาริกธรรม” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกสามแห่งซึ่งพบที่สารนาถ โกสัมพี และสาญจี บอกเหมือนกันว่า “ข้าฯ ได้ทำให้สงฆ์สามัคคีกันแล้ว” แสดงว่าเป็นเหตุการณ์ใหญ่ของส่วนรวมทั่วทั้งแคว้นแคว้น ไม่ใช่เรื่องเฉพาะของทีนั้นๆ และข้อความตอนท้ายๆ ของจารึกเอง ก็บอกให้มหาอำมาตย์ดำเนินการรักษาสามัคคีนี้ทั่วทุกแห่ง การทำให้สงฆ์สามัคคี ก็แสดงว่าได้มีการแตกแยก และได้แก้ไขปัญหาคความแตกแยกนั้นเสร็จแล้ว นี่คือการสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่เมืองปาฏลีบุตร ที่พระเจ้าอโศกทรงอุปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕ ศิลาจารึกยังแสดงอีกว่า แม้สงฆ์จะสามัคคีกันได้แล้ว มาตรการ

ที่จะรักษาความสามัคคีนั้นให้หนักแน่นมั่นคง พร้อมทั้งป้องกันปัญหาอันอาจจะเกิดขึ้นอีก ก็ยังคงดำเนินต่อไป โดยให้มหาอำมาตย์คู่แลรับผิดชอบตามความในจารีกนั้น^{๑๑}

(๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “จารีโกศก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย” ความตอนหนึ่งว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพริยวรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ว่า กรรมดีเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก บุคคลใดเป็นผู้กระทำความดีเป็นคนแรก บุคคลนั้นชื่อว่า กระทำความดีอันบุคคลกระทำได้ยาก ก็กรรมดีเป็นอันมากอันซ้ำๆ ได้กระทำแล้ว ถ้าว่าลูกหลานและทายาทต่อจากนั้นของซ้ำๆ จักประพฤติดังอย่างเดียวกับซ้ำๆ จนตลอดกาลแล้วไซ้ร้ เขาเหล่านั้นจักได้ชื่อว่ากระทำความดีอันดีแท้ ส่วนผู้ใดจักปล่อยให้ยอหย่อนบกพร่องไป แม้เพียงส่วนหนึ่ง ผู้นั้นจักชื่อว่ากระทำความชั่ว เพราะขึ้นชื่อว่าบาป ย่อมเป็นสิ่งที่ควรกำจัดให้สิ้นเชิง ก็กาลอันยาวนานได้ล่วงไปแล้ว ยังไม่เคยมีธรรมหาอำมาตย์เลย แต่ธรรมหาอำมาตย์เช่นนั้น ซ้ำๆ ได้แต่งตั้งแล้วเมื่ออภิเชกได้ ๑๓ ปี ธรรมหาอำมาตย์เหล่านั้น เป็นผู้มีความเกี่ยวข้องกับหมู่ศาสนิกชนแห่งลัทธิศาสนาทั้งปวง ทำหน้าที่เพื่อความตั้งมั่นแห่งธรรม เพื่อความเจริญของงามแห่งธรรม กับทั้งเพื่อประโยชน์แก่อุศลและความสุขของเหล่าชนผู้ประกอบด้วยธรรม^{๑๒}

(๓) พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม) กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า พระกาฬุทายีเถระ ผู้เป็นเอตทัคคะในทางผู้นำตระกูลให้เลื่อมใส แต่เดิมนั้นท่านเป็นบุตรของมหาอำมาตย์ในกรุงกบิลพัสดุ์ และเป็นสหชาติอีกคนหนึ่งที่เกิดพร้อมกันกับเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร มีชื่อว่า “อุทายี” แต่เพราะท่านมีผิวดำ คนทั่วไปจึงเรียกท่านว่า “กาฬุทายี” เมื่ออยู่ในวัยเด็กก็เป็นพระสหายเล่นกันมากับเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อเจริญเติบโตแล้ว ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กติดตามเจ้าชายสิทธัตถะ นับว่าเป็นผู้มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับพระมหาบุรุษเป็นอย่างมาก^{๑๓}

(๔) ธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “อานุภาพพระปริตต์” สรุปความตอนหนึ่งว่า คาถาเชิญชวนสวดพระปริตต์มีว่า สรชชี่ สเสณี่ สพนธู นรินทึ เป็นต้น แปลความว่า “ขอเชิญท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงมีเมตตา แผ่เมตตาจิตไว้ว่า ขออานุภาพพระปริตต์ จงคุ้มครองรักษาพระมหากษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ พร้อมทั้งสิริราชสมบัติ กับทั้งเสนามาตย์และพระราชวงศ์ทุกเมื่อ แล้วอย่ามีจิตฟุ้งซ่าน สวดพระปริตต์กันเถิด” คาถาเชิญชวนสวดพระปริตต์นี้ สำหรับกล่าวชักชวนในการสวดพระปริตต์ถวายพระมหากษัตริย์ เพื่อถวายความคุ้มครองแด่พระมหากษัตริย์ พระประยูรญาติ และราชสมบัติตลอดทั้งเสนามาตย์ราชบริพาร และท่านยังกล่าวเตือนกันเองถึงหลักการสำคัญ ๒ ข้อ

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), จาริกบุญ จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๑.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), จาริกโกศก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธิมม์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๘.

^{๑๓} พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์ ผศ. (สมาน กลยาณธมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๒.

ในการสวดพระปริตต์ คือ ในขณะที่สวดนั้นขอให้เมตตาจิต ๑ กับขออย่าให้มีจิตฟุ้งซ่าน (ให้ตั้งใจสวด)^{๑๔}

(๕) เสฐียร พันธรั้งยี กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “นักศึกษามหาวิทยาลัย ตักกสิลา” สรุปความตอนหนึ่งว่า หลังจากพันธุละกุมารศึกษาวិทยาการในสำนักอาจารย์ทิตาปาโมกข์ สำเร็จ ได้เดินทางกลับถึงยังนครกุสินารา ถูกพวกญาติพี่น้องพากันริษยาหาเหตุต่างๆ มาแกล้ง จึงได้พาพ่อแม่ และมัลลิกาภรรยา ออกจากกุสินาราไปอยู่กับพระเจ้าปเสนทิ ที่เมืองสาวัตถี เมื่อถึงเมืองสาวัตถีแล้วฝากตัวเข้าทำงาน ได้รับยกย่องจากพระเจ้าปเสนทิผู้เป็นเพื่อนให้ดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี มีหน้าที่คุมงานการเมืองเหมือนอนุราชาองค์หนึ่ง พันธุละเสนาบดีรับราชการสนองคุณเพื่อน ด้วยความสามารถ วันหนึ่งเกิดคดีใหญ่ที่ศาลหลวง มีการตัดสินคดีที่ไม่เป็นธรรม พันธุละเสนาบดี นำสำนวนมาตัดสินคดีใหม่ด้วยความเป็นธรรม จึงเป็นที่เกลียดชังของอำมาตย์และตุลาการผู้ทุจริต รับสินบน หาอุบายใส่ร้ายพันธุละเสนาบดี พระเจ้าปเสนทิฟังคำเท็จทุกทีทรงเห็นด้วยกับอำมาตย์ ทุจริตจนลืมนึกความเป็นเพื่อนนั้นไปเสีย แต่งอุบายให้พันธุละออกไปปราบโจร แล้วส่งทหารออกไปลอบฆ่าพันธุละเสนาบดีพร้อมกับบุตรชายอีก ๓๒ คน จึงเป็นอันสิ้นชีวิตของพันธุละเสนาบดีอำมาตย์ผู้ทุจริต^{๑๕}

(๖) ปรีชา ช่างขวัญยืน กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “พระศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา” ตอนหนึ่ง สรุปความได้ว่า ข้าราชการที่ดีนั้น ต้องเป็นข้าราชการ ผู้มีธรรม ธรรมของข้าราชการหรือบางทีเรียกว่า หลักราชการ นั้นมีชื่อว่า ราชสวัสดิ หรือ ราชสวัสดิธรรม โดยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาใช้ในการปฏิบัติราชการ หลักการนี้เป็นหลักการของข้าราชการในฐานะผู้รับใช้พระเจ้าแผ่นดิน เป็นหน้าที่ตรงกันข้ามกับทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่ผู้ปกครองใช้กับผู้ใต้การปกครอง ราชสวัสดิธรรมหรือธรรมของข้าราชการมีทั้งหมด ๔๙ ข้อ แบ่งได้เป็น ๓ ส่วน ใหญ่ๆ คือ ส่วนที่หนึ่ง เป็นธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระราชาโดยตรง ส่วนที่สอง เป็นธรรมเกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการซึ่งมีธรรมสำคัญๆ ในพระพุทธศาสนา คือ ความมีสติ การใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความไม่เห็นแก่ได้ การไม่มัวเมาในสุราและนารี ความเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน ความอดทนไม่โกรธง่าย การพูดจาดี การละลายต่อความชั่ว และการเลี้ยงดูบิดามารดา ส่วนที่สาม เป็นธรรมที่เกี่ยวกับการงานโดยตรง คือความขยัน ความซื่อสัตย์ ความยินดีทำงานไม่ว่าเวลาใด ความยึดถือระเบียบ ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความไม่สุรุ่ยสุร่าย การทำงานให้สำเร็จโดยเร็ว ความมีวินัย และสุขภาพ ความรู้ฐานะอันควรและไม่ควร การไม่ขโมยเงินหลวง และการหมั่นตรวจตรางบประมาณ อยู่เสมอ ตัวอย่างของหลักข้าราชการนั้น เช่น (๑) ข้าราชการต้องไม่มั่งง่าย ไม่เลินเล่อเปลอสติ แต่ต้องมีความระมัดระวังให้ดีอยู่เสมอ (๒) ข้าราชการไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย (๓) เมื่อพระราชากำลังทรงสำราญอยู่ในหมู่อำมาตย์ มีพระสนมกำนัลเฝ้าแหวนอยู่ ราชเสวกไม่พึงแสดงอาการทอดสนิทในพระ

^{๑๔} ธนิต อยุโพธิ์, *อานภาพพระปริตต์*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗.

^{๑๕} เสฐียร พันธรั้งยี, *นักศึกษามหาวิทยาลัยตักกสิลา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ราชบัณฑิต เรือนจำกลางคลองเปรม, ๒๕๒๖), หน้า ๕๕.

สนมกำนัล ไม่เพียงเป็นคนฟุ้งซ่านแสดงอาการโอหังอย่างคะนองกาย คะนองวาจา ให้เสียมารยาทของข้าเฝ้า^{๑๖}

(๗) **ปรีชา ช่างขวัญยืน** กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “ธรรมรัฐ ธรรมราชา” ตอนหนึ่ง ความว่า พระราชาพึงสั่งสอนข้าราชการให้ปฏิบัติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ การสั่งสอนคนใกล้ชิดก็ดี อำมาตย์ทั้งหลายก็ดี เป็นการรักษาบ้านเมือง เพราะเมื่อคนเหล่านั้นทำตามคำสั่งสอนแล้วก็จะดูแลกิจการบ้านเมืองดี คนทั้งหลายซึ่งต้องทำกิจตามความปกครองดูแลของบุคคลเหล่านี้ ก็จะทำหน้าที่ต่างๆ ของตนเป็นอย่างดี^{๑๗}

(๘) **สุรีย มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ** กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในหนังสือ “พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา” สรุปความตอนหนึ่งว่า ขณะที่พระศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร ทรงปรารภเรื่องสันตติมหาอำมาตย์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ครั้งหนึ่ง เหล่าชนในปัจจุบันชนบทก่อการกำเริบ พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสสั่งให้สันตติมหาอำมาตย์นำกำลังออกไปปราบปราม เมื่อเหตุการณ์สงบลง และมหาอำมาตย์กลับมาแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพ้อพระทัยมากจึงพระราชทานราชสมบัติให้สันตติมหาอำมาตย์ครอบครองเป็นเวลา ๗ วัน พร้อมกับพระราชทานหญิงที่ชำนาญในการพ้อนรำ และขับร้องนางหนึ่งให้ มหาอำมาตย์เมื่อได้ครองราชย์สมบัติก็เสพสุราจนเมามายตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ มหาอำมาตย์แต่งตัวด้วยเครื่องอลังการทุกอย่างขึ้นข้างทรงของพระราชาไปสู่ทำอาบน้ำ ขณะผ่านประตูเมืองเห็นพระศาสดากำลังเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ในกรุงสาวัตถี ด้วยความเมินเมา สันตติมหาอำมาตย์จึงผกศิริระถวายเป็นกรรมพระพุทธรองค์บนคอข้างนั่นเอง^{๑๘}

จากการศึกษาเอกสารและหนังสือที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทและลักษณะของอำมาตย์ที่มีปรากฏอยู่ในเอกสารและหนังสือต่างๆ เหล่านี้ เป็นแต่เพียงการกล่าวถึงในบางส่วน บางแง่มุมเท่านั้น ยังไม่มีการศึกษาบทบาทและลักษณะของอำมาตย์ในด้านต่างๆ อย่างลึกซึ้ง ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาบทบาทและลักษณะของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพิ่มเติมจากเอกสารและหนังสือต่างๆ เหล่านี้ ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ นำมาวิเคราะห์และสรุปผล ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(๑) **พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี (แก้วทองเกต)** กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความสำคัญและบทบาทของดาบสในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปความตอนหนึ่งว่า ภูมิหลังของดาบสนั้น ดาบสบางตนก่อนบวชเป็นกษัตริย์ เป็นราชบุตร เป็นอุปราชา เป็นปุโรหิต เป็นอำมาตย์หรือพราหมณาจารย์ซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในการปกครองบ้านเมือง แต่ต้องออกบวชเพื่อหนีราชภัยบ้าง เพราะเบื่อหน่ายการรับราชการบ้าง เพราะเบื่อหน่ายการครองเรือนบ้าง เมื่อออกบวชแล้วบางตนไปพักอยู่ในราชอุทยานมาเที่ยวภิกขาจารในเมือง เป็นราชกุลปะการับการ

^{๑๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ทรนชนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๔๗.

^{๑๗} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ ธรรมราชา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๙๖.

^{๑๘} สุรีย มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ, **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๖.

อุปถัมภ์บำรุงจากฝ่ายบ้านเมืองและคอยให้คำปรึกษา ในการบริหารราชการในโอกาสต่างๆ ทำให้ดาบสบางคนเข้ามามีบทบาททางการเมืองในรูปแบบต่างๆ บางคนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการสร้างเมือง เป็นที่ปรึกษาในการบริหารราชการ เป็นผู้ช่วยเหลือให้คนที่ตนสนับสนุนได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ เป็นผู้หนีออกบวชเพื่อสะสมกำลังพล รอเวลาจะกลับมามีอำนาจทางการเมือง และมีทั้งที่ปลอมตัวเป็นจารบุรุษเพื่อไปสืบราชการลับ ในชนบทห่างไกล แต่ก็มีดาบสบางคนซึ่งส่วนมากเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบวชแล้วบางครั้งกลับมาชวนพระราชา พระมหาลี ตลอดจนทั้งปุโรหิต อำมาตย์และประชาชนออกบวชเป็นดาบสทั้งเมืองก็มี^{๑๙}

(๒) พระมหาวิจารณ์ มหาปณฺโณ (ทองมา) กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกศลสังยุต” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า การบริหารบ้านเมืองของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เมื่อมีการก่อคดีความขึ้น จะมีการพิจารณาคดีอย่างเป็นระบบ โดยจะกระทำต่อหน้าบุคคล ๓ ฝ่าย ในศาลาวิวินิจฉัยคดี มีองค์ประกอบโดยสรุป คือ (๑) โจทก์ ได้แก่ บุคคลผู้ได้รับความเสียหายจากการกระทำของผู้อื่น เช่น ผู้ถูกลักขโมยทรัพย์สิ้นหรือถูกโกงทรัพย์ (๒) จำเลย ได้แก่ บุคคลผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิด เช่น บุคคลผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำการลักขโมยหรือฉ้อโกงเอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่น (๓) ผู้พิจารณาคดี ได้แก่ อำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี ซึ่งเป็นผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระราชา มีหน้าที่ไต่สวนความผิดแล้วตัดสินความตามสมควรแก่ความผิด^{๒๐}

(๓) พระปลัดประวิทย์ ตปคุโณ (ทับทอง) กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทและคุณธรรมของราชภักุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า กษัตริย์หรือราชา เป็นบุคคลระดับผู้ปกครองแคว้นแคว้น มีบุคคลคอยรับใช้ในกิจการงานต่างๆ เรียกว่า ราชภักุบ้าง ราชบุรุษบ้าง อำมาตย์บ้าง มหาอำมาตย์บ้าง ปุโรหิตบ้าง เสวกบ้าง เสนาบดีบ้าง มหาเสนาบดีบ้าง โดยสรุปก็คือข้าราชการ คัมภีร์อรรถกถาพระวินัย ได้กล่าวถึงบุคคลที่รับใช้ราชสำนักโดยใช้ชื่ออื่นนอกจากราชภักุ ซึ่งมีคำเรียกต่างกันไปตามหน้าที่ แต่ทุกคนถือว่าเป็นราชภักุ (ผู้ที่พระราชาเลี้ยงดู) ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า อำมาตย์ก็ตาม มหาอำมาตย์ก็ตาม เสวกก็ตาม จะได้รับฐานันดรอะไรหรือยังมิได้รับก็ตาม คนใดได้รับค่าเลี้ยงดูจากพระราชา ทุกคนถือว่าเป็นราชภักุ^{๒๑}

(๔) พระมหาสุริยา สุเมโร (ดวงดีลี) กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์นั้น ในพระไตรปิฎกก็มีกล่าวถึงอำนาจในพลละ ๕ ของพระมหากษัตริย์ซึ่งแสดงถึง

^{๑๙} พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี (แก้วทองเกต), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความสำคัญและบทบาทของดาบสในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๒.

^{๒๐} พระมหาวิจารณ์ มหาปณฺโณ (ทองมา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกศลสังยุต”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๔.

^{๒๑} พระปลัดประวิทย์ ตปคุโณ (ทับทอง), “บทบาทและคุณธรรมของราชภักุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘.

ลักษณะของผู้มีอำนาจว่า ต้องประกอบไปด้วยทรัพยากรแห่งอำนาจ ๕ ประการ คือ (๑) พาหาพลังหรือกายพลัง หมายถึง มีกำลังกายหรือกำลังแขนแข็งแรง สุขภาพดี มีความสามารถ และชำนาญในการใช้อาวุธ ตลอดถึงมีอาวุธยุทธโปกรณ์พร้อม (๒) โภคพลัง คือ มีโภคหรือสมบัติมากพร้อมที่จะให้เลี้ยงดูบริวารหรือใช้สอยในกิจกรรมต่างๆ ได้ ไม่ติดขัด (๓) อมัจฉพลัง คือ มีอำนาจ ข้าราชการผู้บริหารที่ทรงคุณวุฒิ เก่งกล้าสามารถมากและเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน (๔) อภิจักรพลัง คือ มีชาติตระกูลสูง กำเนิดในตระกูลสูง เป็นขัตติยราชที่ได้รับความเคารพเทิดทูนจากประชาชนและเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งราชตระกูลนั้นๆ (๕) ปัญญาพลัง คือ กำลังแห่งปัญญา มีสติปัญญาสามารถหยั่งรู้เหตุผล รู้จักผิดชอบชั่วดี ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในและภายนอก ดำริการต่างๆ ให้ได้ผลดี เป็นอย่างยิ่ง^{๒๒}

(๕) **บรรจบ บรรณรุจิ** กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลुरुธรรม” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า ในเรื่องของภูมิหลังนั้น มีพระอสีติมหาสาวกที่เป็นพระราชโอรสบ้าง เป็นพระราชนัดดาบ้าง เป็นพระราชมารบ้าง เป็นมหาอำมาตย์บ้าง รวม ๑๑ รูป ในจำนวนนี้มี ๒ รูป ที่เป็นข้าเฝ้าในราชสำนัก คือ พระมหากัจจายนะ เป็นพราหมณ์ปุโรหิต และพระกาฬทายี เป็นอำมาตย์ นอกจากนี้แล้ว ๒ รูปนี้ยังมีคุณสมบัติที่เหมือนกัน คือ ได้รับการบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเหมือนกัน และบรรลुरुหัตผลด้วยวิธีเดียวกันคือ บรรลुरुหัตผลด้วยวิธีปฏิบัติแบบวิปัสสนานาสมณะ^{๒๓}

(๖) **วุฒินันท์ กันทะเตียน** กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า ในคัมภีร์ราชনীตินั้น ได้แนะนำความรู้แก่กษัตริย์สำหรับเป็นเครื่องมือในการวัดคุณสมบัติพื้นฐานไว้ ๑ คาถา คือ คาถาที่ ๓ โดยมีเนื้อหาว่าด้วยการวัดความรู้พื้นฐานบุคคลที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งต่างๆ ได้ โดยเฉพาะผู้ที่จะเป็นข้าเฝ้าหรือผู้รับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ซึ่งความรู้นี้เป็นวิธีเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์เพื่อที่จะยกนิสัยและรู้จักคุณสมบัติของเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย^{๒๔}

(๗) **สุกัญญา ห่อประทุม** กล่าวถึงอำมาตย์ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องปุโรหิตในวรรณคดีสันสกฤตและในวัฒนธรรมไทย” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า เกาภูลยะเป็นพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าจันทรคุปต์ แห่งราชวงศ์เมารยะ ที่มีบทบาทประมาณ ๓๒๗ ปี ก่อนคริสตศักราช ในฐานะที่เขาเป็นอาจารย์ของเจ้าชายจันทรคุปต์แห่งราชวงศ์เมารยะ เขาจึงมีความคิดว่า เขาสามารถสร้างกษัตริย์ที่เด็ดเดี่ยวยิ่งใหญ่และสร้างบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองให้อินเดียได้ ดังนั้นเขาจึงได้เขียนคัมภีร์อรรถศาสตร์ เป็นคำสอนและกฎข้อบังคับในเรื่องการบริหารรัฐ ชี้แจงนโยบายการปกครองแก่กษัตริย์ นอกจากนี้ เกาภูลยะผู้ชาญฉลาดยังได้กล่าวถึงวิธีการทดสอบรัฐมนตรีว่า ผู้ใดเป็นผู้ที่สมควรได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีด้วยวิธีการอันแยบยลดังนี้ คือ ใช้พราหมณ์หรือสายลับที่เป็น

^{๒๒} พระมหาสุริยา สุเมโธ (ดวงตีสี่), “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔.

^{๒๓} บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลुरुธรรม”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๔.

^{๒๔} วุฒินันท์ กันทะเตียน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร-ดุขภูมิจิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖๙.

เพื่อนเคยเรียนมาด้วยกันกับอำมาตย์ผู้นั้น ไปยุยงอำมาตย์ผู้นั้นว่า พระราชาองค์ปัจจุบันเป็นคนไม่เหมาะสม ควรจะหาพระราชาองค์ใหม่ดีกว่า โดยเลือกจากบุคคลที่อยู่ในราชวงศ์เดียวกันกับพระราชาองค์เดิม หรือเป็นเชื้อสายพระวงศ์ที่กำลังต้องโทษ หรือพวกหัวหน้าคนเดินป่า เจ้าลัทธิผู้ที่กำลังเจริญรุ่งเรืองขึ้นมา โดยใช้คำพูดที่ว่า พวกเราเป็นพราหมณ์คิดว่าเป็นอย่างนี้ พวกอำมาตย์จะเห็นเป็นอย่างไร ถ้าอำมาตย์คนใด ไม่เห็นด้วยกับพราหมณ์ แสดงว่าอำมาตย์ผู้นั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ใจ สมควรได้รับคัดเลือกมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีและทำงานที่ศาล^{๒๕}

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า ข้อมูลเกี่ยวกับอำมาตย์ที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยต่างๆ นั้น เป็นแต่เพียงการกล่าวถึงอำมาตย์ในบางแง่มุมเท่านั้น ยังไม่มีการศึกษาอย่างลึกซึ้งให้เห็นถึงความหมาย ความเป็นมา และความสำคัญของอำมาตย์ ตลอดถึงบทบาท หน้าที่ และหลักธรรมของอำมาตย์ในด้านต่างๆ ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเรื่องราวของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ครบถ้วนในแง่มุมต่างๆ เพื่อให้ทราบความหมาย ความเป็นมา ความสำคัญของอำมาตย์ จะได้ศึกษาถึงหลักธรรมของอำมาตย์ โดยเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา และศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของอำมาตย์ในด้านต่างๆ เช่น ด้านถวายงานเป็นที่ปรึกษาพระราชา เพื่อจะได้ทราบถึงคุณค่านำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตและสังคมสืบไป

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ผู้วิจัยได้จัดขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย (Research Process) ไว้ดังต่อไปนี้

๑.๘.๑ ขั้นตอนการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร โดยแบ่งตามแหล่งข้อมูล ดังนี้

(๑) **ข้อมูลขั้นปฐมภูมิ** ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลี ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ เพื่อรวบรวมข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” นำมาแสดงไว้เพื่อเป็นการประกอบในการวิจัย

(๒) **ข้อมูลขั้นทุติยภูมิ** ได้ศึกษาจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ชั้นหลังๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” และได้อาศัยตำรา หนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยเชิงวิชาการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องและวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งปัญหาที่ต้องการทราบ เพื่อนำมาประมวลใช้ประกอบในการวิจัยครั้งนี้

^{๒๕} สุภัญญา ห่อประทุม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องปุโรหิตในวรรณคดีสันสกฤตและในวัฒนธรรมไทย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๔๖.

๑.๘.๒ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิเคราะห์ในขั้นนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ ๓ ความ อธิบายขยายนัยจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก และเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส เอกสาร อินเทอร์เน็ต บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีการอธิบายเพิ่มเติม ในกรณีที่จะเห็นว่าจะต้องมีการอธิบายและขยายความเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๑.๘.๓. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ นำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์

๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ทราบและเข้าใจความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้อย่างชัดเจน

๑.๙.๒ ทำให้ทราบและเข้าใจหลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้อย่างชัดเจน

๑.๙.๓ ทำให้ทราบและเข้าใจถึงบทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้อย่างชัดเจน

บทที่ ๒ ความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้จะได้ศึกษาความหมาย ความเป็นมา คุณสมบัติ การเข้าสู่ตำแหน่ง การพ้นจากตำแหน่ง และความสำคัญของอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ค้นหาคำตอบปัญหาที่ต้องการทราบว่า ความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร ตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่า “อำมาตย์”

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้อธิบายความหมายของคำว่า “อำมาตย์” ไว้โดยเป็นการแปลทับศัพท์มาจากภาษาบาลี ๒ คำ คือ

- (๑) อมจฺ แปลว่า อำมาตย์^๑
- (๒) มหามตฺต แปลว่า มหาอำมาตย์^๒

ในกรณีที่ต้องการระบุว่าเป็นคนใกล้ชิดของพระราชาจะใช้คำว่า “ราช-อำมาตย์” หมายถึง ข้าราชการที่พระราชาทรงชุบเลี้ยง^๓

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกยังได้อธิบายความหมายของคำว่า อำมาตย์ โดยกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของอำมาตย์ เช่น ผู้สนองราชกิจ^๔ ผู้สำเร็จราชกิจทั้งปวง^๕ ราชบริพาร^๖ ผู้ที่คอยแวดล้อม^๗ ผู้ติดตาม ผู้เป็นที่ปรึกษา^๘ เป็นต้น

คัมภีร์ชั้นรองลงมา คือ อรรถกถา ได้อธิบาย ให้คำนิยามความหมายของคำว่าอำมาตย์ หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติ [งาน] ร่วมกับพระราชาในราชกิจนั้นๆ บุคคลผู้ใกล้ชิด [กับพระราชา] คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ผู้อุปถัมภ์คล้ายกับสหาย^๙

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๖๒/๒๔๔, วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๒/๓๕๒.

^๒ วิ.ม. (บาลี) ๑/๘๗/๘๖, วิ.ม. (ไทย) ๑/๘๗/๗๖.

^๓ วิ.ม. (บาลี) ๒/๕๓๙/๓๘, วิ.ม. (ไทย) ๒/๕๓๙/๖๖.

^๔ วิ.ม. (บาลี) ๒/๖๑๙/๗๘, วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๑๙/๑๔๐.

^๕ ชุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๓๙/๒๙๐, ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๓๙/๔๒๔.

^๖ ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๔/๙๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๔/๙๖.

^๗ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๑๕/๒๓๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๔.

^๘ ที.สี. (บาลี) ๙/๓๐๒/๑๑๑, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๒/๑๑๒.

^๙ ตสมี ตสมี ราชกิจเจ รณณา อมา สห วตตณตติ อมจจา; ชุ.จริยา.อ. (บาลี) ๘๐/๒๘๓, ชุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๕๑๔.

^{๑๐} สุขทุกเขสุ อมา สห ภวาติ อมจจา สหายสทิสสา อุปฎฐากา; ชุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๐/๓๘๗, ชุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๔๙๐.

คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทิมรรค ได้ระบุถึงอำนาจผู้รอบรู้ในการทำงานทั้งปวง^{๑๑}

คัมภีร์อภิธานวรรณนาซึ่งรวบรวมคำศัพท์ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาได้อธิบายความหมายว่า มหามตต หมายถึง มหาอำมาตย์, นายกรัฐมนตรี^{๑๒} อำมาตย์ หมายถึง ประธานที่ปรึกษาผู้เป็นสหาย (ของพระราชา)^{๑๓} ผู้กำหนดพระราชกรณียกิจนั้นหรือผู้นำกิจไปด้วยปัญญา^{๑๔} ผู้ใช้ชีวิตร่วมกับพระราชา^{๑๕} ผู้มีปัญญาพิจารณา^{๑๖} ผู้เป็นไปพร้อมพระราชาด้วยการปรึกษาในราชกิจทั้งปวง^{๑๗} และอธิบายความหมายว่า เสวก หมายถึง ข้าเฝ้า, ผู้ใกล้ชิดต่อพระราชา, ข้าราชการบริพาร, ผู้ใกล้ชิดพระราชา^{๑๘}

ฉลาด บุญลอย และคณะ ได้อธิบายความหมายของคำว่า อมจจ ไว้ในหนังสือ พจนานุกรม บาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ ว่า

(๑) อำมาตย์ คือ สหายหรือที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดิน

(๒) บุคคลในครัวเรือนเดียวกัน, ผู้อยู่ร่วมบ้านเดียวกันหรืออยู่ในสกุลเดียวกัน และอีกนัยหนึ่ง หมายถึง เพื่อนสนิท, เกล^{๑๙}

พันตรี ป. หลงสมบุญ ได้อธิบายความหมายของคำว่า อมจจ ไว้ในหนังสือ พจนานุกรม มคร-ไทย ว่า หมายถึง อมาตย์, อำมาตย์, ข้าราชการ, ขุนนาง, ข้าเฝ้า, มนตรี, เสนาบดี, เจ้ามณฑล^{๒๐}

(๑) มตต หมายถึง ข้าราชการ (ผู้ยินดีในการทำงานให้บ้านเมือง), อำมาตย์^{๒๑}

(๒) มหามตต หมายถึง อำมาตย์ผู้ใหญ่, มหาอำมาตย์^{๒๒}

(๓) ราชภักุ หมายถึง คนอันพระราชาทรงเลี้ยงแล้ว, คนรับใช้ของพระราชา, อำมาตย์ของพระราชา, ข้าหลวง, ข้าราชการ, ตำรวจ, ราชภักุ^{๒๓}

^{๑๑} สप्तหภูมิอมจโจ; วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖๕. วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๒/๑๐๘.

^{๑๒} พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวรงค์ พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๔๔๔.

^{๑๓} มติปธานโน สชีโว สหาโย มติสชีโว; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๔๔๔.

^{๑๔} กตตพตวาทธารณฺ มนฺตํ, ตโยคา มนฺตินี มนฺเตน วา นยตีติ มนฺตินี; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๔๔๔.

^{๑๕} รัณฺวา สห ชีวตีติ สชีโว; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๔๔๔.

^{๑๖} สจเต สมเวโค ภวตีติ สจชีโว; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๔๔๔.

^{๑๗} สพฺพกิจฺเจสุ รัณฺวา มนฺเตน อมา สห ภวตีติ อมจโจ; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๔๔๕.

^{๑๘} เสเวตีติ เสวโก ผู้ใกล้ชิดพระราชาชื่อว่า เสวกะ; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๔๔๗.

^{๑๙} น.ต. ฉลาด บุญลอยและคณะ, พจนานุกรม บาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ, (พระนคร : แพร่พิทยา, ม.ป.ป.), หน้า ๕๕๕.

^{๒๐} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคร-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๖.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๘.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๖.

(๔) เสวก หมายถึง ข้าเฝ้า, อำมาตย์, ข้าราชการในราชสำนัก^{๒๔}

ส่วนในภาษาสันสกฤต คำว่า อำมาตย์ แผลงมาจากคำว่า “อมาตย”^{๒๕} มีความหมายตามรากศัพท์ว่า ผู้อาศัยอยู่ในบ้านหรือในครอบครัวของเรา คำว่า "เรา" ในที่นี้หมายถึง พระราชา ดังนั้น อมาตย จึงมีความหมายว่า คนสนิทของพระราชา ภายหลังเป็นที่ปรึกษาของพระราชา

สรุปความหมายของคำว่า อำมาตย์ ในภาษาบาลี สันสกฤต หมายถึง ที่ปรึกษาของพระราชา ข้าเฝ้า ข้ารับใช้ใกล้ชิด คนสนิทของพระราชา ข้าราชการ ข้ารับใช้ที่พระราชาทรงชุบเลี้ยง

อมาตย์ หรือ อำมาตย์ ในภาษาไทย หมายถึง ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นข้าเฝ้าใกล้ชิดของพระราชา คอยถวายความเห็นเพื่อให้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในเรื่องอันเกี่ยวกับการบริหารราชการในพงศาวดารและเอกสารโบราณต่างๆ พบว่า อมาตย์ หรืออำมาตย์ ใช้เป็นราชทินนามของข้าราชการ

คำว่า อมาตย์ หรือ อำมาตย์ พบในวรรณคดีและในกฎหมายตราสามดวง ใช้ร่วมกับคำอื่นๆ เช่น เสนามาตย์ เสวกามาตย์^{๒๖} พลตมาตย์ อำมาตยาธิบดี เป็นต้น^{๒๗} ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คำว่า อำมาตย์ ใช้เป็นคำเรียกตำแหน่งข้าราชการพลเรือน มี ๓ ระดับ เรียงลำดับจากระดับต่ำไประดับสูง ได้แก่ รองอำมาตย์ อำมาตย์ และมหาอำมาตย์ แต่ละระดับยังแบ่งย่อยได้อีก ๓ ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก รวมทั้งสิ้น ๙ ระดับ ระดับต่ำที่สุด คือ รองอำมาตย์ตรี ส่วนระดับสูงที่สุด คือ มหาอำมาตย์เอก คำบอกตำแหน่งข้าราชการพลเรือนทั้ง ๙ ระดับนี้ใช้นำหน้าบรรดาศักดิ์ซึ่งต่อด้วยราชทินนามอีกต่อหนึ่ง เช่น อำมาตย์ตรีหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดีพนมยงค์) อำมาตย์ตรี เป็นคำเรียกตำแหน่งหลวง เป็นบรรดาศักดิ์ และ ประดิษฐ์มนูธรรม เป็นราชทินนาม

คำว่า อำมาตย์ นอกจากจะเป็นคำที่ใช้เป็นคำเรียกตำแหน่งข้าราชการพลเรือนทั้ง ๙ ระดับนี้แล้ว ยังเป็นคำเรียกรวมข้าราชการพลเรือนทั้งหมดนี้ด้วย คำว่า อำมาตย์ มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ขุนนาง หรือข้าราชการโดยทั่วไป ไม่เจาะจงว่าต้องเป็นข้าราชการที่สนิทหรือเป็นที่ปรึกษาใกล้ชิดพระราชา^{๒๘}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้อธิบายความหมายของคำว่า อมาตย์^{๒๙}

^{๒๔} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๗๖๙.

^{๒๕} น.ต. ฉลาด บุญลอย, และคณะ, พจนานุกรม บาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ, หน้า ๙๙๕.

^{๒๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖.

^{๒๗} ราชบัณฑิตยสถาน, <http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=3101> อ้างใน บทวิทยุรายการ "รู้ รัก ภาษาไทย" ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ เวลา ๗.๐๐-๗.๓๐ น. (๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕).

^{๒๘} ราชบัณฑิตยสถาน, <http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=3102> อ้างใน บทวิทยุรายการ "รู้ รัก ภาษาไทย" ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ เวลา ๗.๐๐-๗.๓๐ น. (๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕).

^{๒๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๗๖.

(๑) อมาตย์ หมายถึง อำมาตย์, ข้าราชการ, ข้าทูลละอองธุลีพระบาท, ลูกขุน, ขุนนาง, ข้าราชการฝ่ายพลเรือน^{๓๐}

(๒) อำมาตย, อำมาตย์ หมายถึง ข้าราชการ, ข้าทูลละอองธุลีพระบาท, ลูกขุน, ขุนนาง, ข้าราชการฝ่ายพลเรือน^{๓๑}

(๓) ข้าราชการ หมายถึง คนที่ทำราชการตามทำเนียบ, ผู้ปฏิบัติราชการในส่วนราชการ บุคคลซึ่งรับราชการโดยได้รับเงินเดือนจากเงินงบประมาณในกระทรวง ทบวง กรม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น ข้าราชการพลเรือน ข้าราชการการเมือง ข้าราชการครู ข้าราชการทหาร ข้าราชการตุลาการ ข้าราชการอัยการ^{๓๒}

(๔) ข้าเฝ้า หมายถึง ขุนนางที่มีตำแหน่งเข้าเฝ้า

(๕) ที่ปรึกษา หมายถึง ผู้มีหน้าที่ให้ความเห็นและคำแนะนำ^{๓๓}

(๖) เสวก หมายถึง ข้าราชการในราชสำนัก^{๓๔}

(๗) ราชภัฏ หมายถึง ข้าราชการ^{๓๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายว่า อมาตย์ หมายถึง ข้าราชการ ข้าเฝ้า, ขุนนาง, มักเรียก อำมาตย์^{๓๖}

T.W. Rhys Davids and William Stede ได้อธิบายความหมายของคำว่า “อมาตย์” (Amacca) ว่า หมายถึง เพื่อน (friend) สหาย (companion) เพื่อนร่วมงาน (fellow-worker) ผู้ช่วย (helper) เพื่อนสนิท (intimate-friends)^{๓๗}

เป็นที่น่าสังเกตว่า อำมาตย์และราชภัฏ ในภาษาไทย ต่างก็หมายถึง ข้าราชการ เหมือนกัน เมื่อถือเอาความตามนี้ อำมาตย์ในภาษาไทย จึงน่าจะหมายถึง ข้าราชการที่มียศและตำแหน่งในการเข้าเฝ้ารับใช้ใกล้ชิด คงมิได้หมายถึง ข้าราชการระดับล่างหรือข้าราชการโดยทั่วไป จะเห็นว่าความหมายของ “อมาตย์” ในภาษาไทย หมายถึง อำมาตย์ ขุนนาง ข้าราชการ ที่ปรึกษา ข้าราชการในราชสำนัก

สรุปความได้ว่า อำมาตย์ มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า อมาตย และใช้ศัพท์ใน ภาษาบาลีว่า อมจจ ถ้าเป็นอำมาตย์ผู้มียศใหญ่ใช้คำว่า มหามตต กล่าวโดยรวม หมายถึง คนสนิทของ พระราชา ที่ปรึกษาของพระราชา ข้าเฝ้าใกล้ชิดของพระราชา คนรับใช้ของพระราชา ข้าราชการบริวาร

^{๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๓๗๖.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑๓.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๓.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕๗.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๖.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐๔.

^{๓๗} T.W. Rhys Davids and William Stede, Pali-English Dictionary, (Delhi : Motilal Banarsidas Publishers Private Ltd, 1997), p.73.

ข้าราชการ ข้าราชการในราชสำนัก ราชเสวก ข้าเฝ้า ขุนนาง ผู้ทำราชการทั้งปวงให้สำเร็จ ผู้ใกล้ชิดร่วม
สุขร่วมทุกข์ของพระราชา

๒.๒ ความเป็นมาของอำมาตย์

อำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น เป็นบุคคลธรรมดาสามัญบ้าง เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีบ้าง มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับกษัตริย์หรือพระราชา ซึ่งเป็นชนชั้น
ปกครอง มีหน้าที่รับสนองราชการ^{๓๘} มีประวัติความเป็นมาคู่กับสังคมชมพูทวีปอย่างยาวนาน

ในอัครคัมภีร์^{๓๙} ซึ่งว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก^{๔๐} บรรยายถึงช่วงสังวัฏฏ์กับ^{๔๑} ของโลก
คือ ช่วงสุดท้ายที่โลกเสื่อมลงจนสลายไป เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้น
อาภัสสระ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกายเที่ยว
สัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน^{๔๒}

จากนั้น ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของโลกตั้งแต่ตอนต้นแห่งวิวัฏฏ์กับ^{๔๓} คือ ช่วงที่โลก
กลับก่อตัวขึ้นใหม่ เริ่มจากสภาพที่เป็นน้ำแม่เต็มห้วงอวกาศอันเว้งว่างเปล่า ไม่มีดวงอาทิตย์และ
ไม่มีดวงจันทร์ ทว่าบริเวณมืดมิด โลกค่อยๆ ก่อตัวแข็งขึ้น มีพืชพรรณธัญญาหารเกิดขึ้นตามลำดับ คือ

(๑) ความปรากฏแห่งวันดิน

(๒) ความปรากฏแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

^{๓๘} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๑๙/๗๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๙/๑๔๐.

^{๓๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๑/๖๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓; ในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ท่านแก้ว่า
โบราณนติ โปรานณิ อคคณณิ โลกูปตติจริยวิสั แปลว่า บพว่า โปรานณิ ความว่า วงศ์แห่งความประพตติผู้อุบัติขึ้น
ในโลก ที่รู้จักว่าเลิศ เป็นของเก่า; ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๑๗๑.

^{๔๐} เรื่องต้นกำเนิดของโลกในอัครคัมภีร์นั้น ไม่ใช่พุทธมติ แต่เป็นมติของสมณพราหมณ์ บางพวกที่
เชื่อถือกันอยู่ในสมัยพุทธกาล เพราะเหตุผล คือ (๑) พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องนี้ก็เพื่ออนุวัตตามอรรถาธิบายของผู้ฟัง
คือวาเสฏฐัสสมณเณร และภารทวาชสมณเณร ซึ่งเป็นพราหมณ์เรียนจบไตรเพทมาก่อน มีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับลัทธิ
ของพวกพราหมณ์เป็นอย่างดี (๒) เป็นการหักล้างทำลายความเชื่อและความถือตัวของพวกพราหมณ์ว่าวาระของ
ตนประเสริฐที่สุด แต่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวตำหนิพวกพราหมณ์ว่า แม้แต่เรื่องพระพรหมสร้างโลก พวกพราหมณ์ก็
จำกันไม่ได้ (๓) ในอัครคัมภีร์นั้นเองที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องต้นกำเนิดของโลกอันเป็น
ของเก่าแก่โบราณมิได้ นี้ก็แสดงว่าเรื่องนี้เป็นคติความเชื่อของพวกพราหมณ์มาช้านาน หาใช่เป็นพุทธมติที่ทรงทราบ
ด้วยพระสัพพัญญุตญาณไม่ (๔) ข้อยืนยันอย่างชัดเจนที่สุดว่าเรื่องต้นกำเนิดที่ตรัสว่าไม่ใช่พุทธมติ มีปรากฏอยู่ใน
ปาฎิกสูตรซึ่งจัดเป็นอภัยกตปัญหา คือ ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ เพราะไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความ
ดับทุกข์ เรื่องที่เป็นพุทธมติ มีประโยชน์ เป็นไปเพื่อข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เท่านั้น จึงจะทรงตอบ; ทรงวิหิต
แก้วศรี “บทวิเคราะห์อัครคัมภีร์ ในประเด็นความเชื่อเรื่องต้นกำเนิดของโลกเป็นพุทธมติหรือพราหมณ์มติ”, ใน
“รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า
๒๖๐.

^{๔๑} เรียกเต็มว่า สังวัฏฏ์สองไขวกับ แปลว่า กัปเสื่อม คือ ระยะเวลาที่โลกเสื่อมลงจนถึงวินาศ, พระ
พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐.

^{๔๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๙/๗๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙/๘๘.

^{๔๓} เรียกเต็มว่า วิวัฏฏ์สองไขวกับ แปลว่า กัปเจริญ คือ ระยะเวลาที่โลกกลับเจริญขึ้น.

(๓) ความปรากฏแห่งสะเก็ดดิน

(๔) ความปรากฏแห่งเครื่องดิน

(๕) ความปรากฏแห่งข้าวสาลีในที่ที่ไม่ต้องไถ

ขณะเดียวกันก็ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของมนุษย์ควบคู่ไปกับวิวัฒนาการของโลก คือ

๑. มีพรหมพวกหนึ่งจากชั้นอภัสสรพรหมจุติลงมาเกิดในโลก ระยะแรกเริ่มที่ยังเป็นพื้นน้ำ สัตว์โลกพวกนี้ยังมีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม^{๔๔} เช่นเดียวกับสมัยที่อยู่ในชั้นอภัสสรพรหม

๒. ต่อมา เมื่อเกิดง้วนดินขึ้น สัตว์โลกหรือมนุษย์พวกแรกได้บริโภคง้วนดินเป็นอาหารแทนปิตี ทำให้ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีในกายหายไป เกิดมีดวงอาทิตย์ดวงจันทร์และดวงดาวขึ้น

๓. เมื่อสัตว์โลกพวกนี้บริโภคง้วนดินนานเข้าๆ ร่างกายเปลี่ยนแปลงมากขึ้น บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม จึงเกิดการเหยียดผิวกันขึ้น เพราะเหยียดผิวกันง้วนดินจึงหายไป พวกเขาจึงเกิดความโหยหาขึ้นเป็นครั้งแรก

๔. ต่อมา เกิดมีสะเก็ดดินขึ้น สัตว์โลกพวกนี้จึงบริโภคสะเก็ดดินเป็นอาหาร แทนง้วนดิน เมื่อบริโภคสะเก็ดดินนานๆ เข้า ร่างกายได้เปลี่ยนแปลงมากขึ้น การเหยียดผิวกัน ก็รุนแรงขึ้น ทำให้สะเก็ดดินหายไป พวกเขาได้เกิดความโหยหาขึ้นอีก

๕. ต่อมา เกิดมีเครื่องดินขึ้น สัตว์โลกพวกนี้จึงบริโภคเครื่องดินเป็นอาหารแทนสะเก็ดดิน เมื่อบริโภคเครื่องดินนานๆ เข้า จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายมากขึ้น การเหยียดผิวกันก็ยิ่งรุนแรงขึ้น จนเครื่องดินหายไป พวกเขาได้เกิดความโหยหาต่อไปอีก

๖. ต่อมา เกิดมีข้าวสาลีตามธรรมชาติ พวกสัตว์โลกนั้น ก็บริโภคข้าวสาลีเป็นอาหารแทนเครื่องดิน เมื่อพวกเขาบริโภคข้าวสาลีนานๆ เข้า จึงเกิดมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายมากขึ้น คือ เกิดอวัยวะเพศชายและเพศหญิงขึ้น ทำให้เกิดลักษณะเป็นมนุษย์ผู้ชายผู้หญิงเด่นชัด เมื่อมนุษย์ต่างเพศเพ่งมองกัน จึงเกิดความรู้สึกทางเพศขึ้นจนกระทั่งได้มีการเสพเมถุนธรรม คือ มีเพศสัมพันธ์กัน การเสพเมถุนธรรมกันนั้น พวกเขาถือว่าเป็นความชั่ว ฉะนั้น เมื่อเห็นผู้ใดเสพเมถุนธรรมกัน คนส่วนมากจะพากันขับไล่ออกไปจากหมู่ ผู้ที่นิยมเสพเมถุนธรรมจึงแยกตัวไปปลูกเรือนอยู่เพื่อมิให้ผู้อื่นเห็น

อนึ่ง ข้าวสาลีเกิดเองตามธรรมชาตินี้ มีลักษณะพิเศษ คือ ต้นที่ถูกเก็บผล (เมล็ด) ไปในตอนเช้า จะผลิตผลขึ้นใหม่อีกในตอนเย็น หรือต้นที่ถูกเก็บผลในตอนเย็น จะผลิตผลใหม่อีก ในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น พวกเขาจึงมีข้าวสาลีให้บริโภคอย่างไม่ขาดแคลน ทั้งนี้เพราะ พวกเขายังไม่มีการสะสม คือ อยากรบริโภคเวลาไหน ก็ไปเก็บมาบริโภคในเวลานั้นครั้งละมือ

๗. ต่อมา เกิดมีพวกเกียจคร้านที่จะไปเก็บบ่อยๆ จึงได้มีการสะสม คือ ไปเก็บมาครั้งเดียวแล้วบริโภคทั้งเช้าและเย็นบ้าง เก็บไว้บริโภค ๒ วันบ้าง ๔ วันบ้าง ๘ วันบ้าง ทำให้ต้นข้าวสาลีมีร่าห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็น จึงต้องมีการแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน

๘. ต่อมา เกิดมีคนผู้หนึ่งมีนิสัยโลก รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ได้แอบลักขโมย ข้าวสาลีที่ผู้อื่นเก็บสะสมไว้ คนทั้งหลายจับเขาได้ จึงใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ทำร้ายเพราะ

^{๔๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๙/๗๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙/๘๙.

ความเกียจคร้านและความโลภเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จึงปรากฏ การครหา จึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ การถือทณทาวุธจึงปรากฏ^{๕๕}

๙. ต่อมา มหาชนได้ประชุมกันเพื่อแก้ปัญหา โดยตกลงกันให้แบ่งสรรที่ดินให้แก่แต่ละคน (ครอบครัว) มีสิทธิครอบครองเพื่อทำมาหากิน และคัดเลือกผู้มีลักษณะดีให้ทำหน้าที่ปกครองดูแลใน ฐานะเจ้าของแผ่นดิน โดยเรียกว่า ชัตติยะ แปลว่า เจ้าของนา ตรงกับคำว่า กษัตริย์ ในภาษาสันสกฤต ไทยเราใช้คำบาลีแปลทับศัพท์เป็นสันสกฤตว่า กษัตริย์ ประชาชนยินดีแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่ ผู้ปกครองนั้น เนื่องจากผู้ปกครองทำหน้าที่ได้ดี ประชาชนพอใจ จึงได้เรียกผู้ปกครองนั้นว่า ราชา^{๕๖} แปลว่า ผู้กระทำให้ผู้อื่น (ประชาชน) ยินดี ผู้ปกครองบุคคลแรกนี้เป็น ผู้ที่ประชาชนแต่งตั้งขึ้น จึงได้รับการขนานนามว่า มหาสมมตราช แปลว่า พระเจ้ามหาสมมต คือ พระราชาที่มหาชนแต่งตั้ง ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ กลุ่มบุคคลที่เรียกว่า กษัตริย์และพระราชา จึงเกิดขึ้นมาในโลกนับแต่นั้นมา

เมื่อมีกษัตริย์และพระราชา เป็นบุคคลระดับผู้ปกครองดูแลแคว้นแล้ว จึงมีบุคคลผู้ คอยรับใช้ในกิจการงานต่างๆ เรียกว่า ปุโรหิตบ้าง อำมาตย์บ้าง มหาอำมาตย์บ้าง เสวกบ้าง เสนาบดี บ้าง มหาเสนาบดีบ้าง ราชภัฏบ้าง ราชบุรุษบ้าง เป็นผู้ช่วยกระทำกิจคอยถวายงานส่วนพระองค์หรือ รับราชโองการจากพระราชาไปสู่การปฏิบัติบริหารราชการแผ่นดิน ทำงานต่างพระเนตรพระกรรณ เพื่อความสงบสุขเรียบร้อยของประชาชน

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า อำมาตย์มีความเป็นมาโดยเชื่อมโยงกับพระราชา หรือ กษัตริย์ แสดงให้เห็นว่า ในบริบทของสังคมอินเดียนั้น มีพระราชาหรือกษัตริย์เป็นประมุขของแคว้น เป็นผู้ มีอำนาจสูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีบุคคลที่ใกล้ชิดกับราชสำนักคอยให้ความช่วยเหลือ ในตำแหน่งต่างๆ เช่น ปุโรหิต เสนาบดี อำมาตย์ ราชบุรุษ ราชเสวก ตามความหมายนี้ทำให้เห็นว่า ใน บรรดาบุคคลผู้คอยสนองงานของพระราชานั้น มีอำมาตย์เป็นบุคคลกลุ่มหนึ่งอยู่ด้วย ฐานะของ อำมาตย์ในการบริหารราชการแผ่นดินนั้น ในแคว้นใหญ่ที่การเมืองมั่นคง จะมีการแยกบทบาทของ ขุนนางผู้ใหญ่ไว้อย่างชัดเจน คือ ปุโรหิตทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา บูชาโยถุ หรือพิธีกรรม อื่นๆ ตามที่นิยมในแต่ละสังคม อำมาตย์ทำหน้าที่ถวายคำแนะนำในการบริหารราชกิจและสนองงานที่ พระราชามอบหมาย เสนาบดีทำหน้าที่คุมกองกำลังทหารและทำหน้าที่ปราบศัตรูในยามสงครามและ รักษาความสงบภายในประเทศ

๒.๓ คุณสมบัติของอำมาตย์

อำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นบุคคลซึ่งจะต้องทำงานใกล้ชิดกับพระราชา ทำงานอยู่ในราชสำนักร่วมกับข้าราชการบริหารเหล่าอื่นๆ ดังนั้น บุคคลที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งอำมาตย์ จึงจำเป็นต้องมีคุณสมบัติเฉพาะตน เฉพาะงาน เป็นนักปราชญ์ ราชบัณฑิต ฉลาดในประโยชน์

^{๕๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๙/๗๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๙/๙๖.

^{๕๖} อติเตชวณตตาย วิเสเสน ราชเต ทิพเพตติ ราชา ผู้รุ่งเรืองมากเพราะมีเดชมมาก ชื่อว่า ราชา, มหาชน รณเขตติ ราชา ผู้ยังมหาชนให้พอใจ ชื่อว่า ราชะ, อดตนิ ชน รณเขตติ ราชา ผู้ยังตนให้ยินดีในตน ชื่อว่า ราชะ, ราชา นาม โย โกจิ รชช กิเรติ ราชา บุคคลผู้ให้อภิเชกตนเป็นพระราชา ชื่อว่า ราชา; พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๔๓๗.

ไม่แพรงพรายความลับ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นคนหลอกลวง^{๕๗} ไม่ทำให้
เสื่อมเสียชื่อเสียง รักษาพระราชทรัพย์ให้มีคงที่อยู่ได้^{๕๘}

ในวิรุทธชาดก^{๕๙} ท่านได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นวิรุทธบัณฑิตอำมาตย์
ผู้มีปัญญา ได้แสดงราชวสดีธรรม^{๖๐} คือ ธรรมสำหรับข้าราชการที่ควรประพฤติปฏิบัติเมื่อเข้ารับ
ราชการแก่บุตร ภรรยา ญาติ และมิตรของตน สรุปลักษณะเป็นคุณสมบัติของอำมาตย์ ได้ดังนี้

ไม่ควรกล้าเกินไป ไม่ควรขลาดเกินไป

ควรเป็นผู้ไม่ประมาทไม่ว่าในกาลไหนๆ^{๖๑}

ตั้งใจกระทำราชกิจทุกอย่างให้เสมอต้นเสมอปลาย

เหมือนตราขังที่บุคคลจับประคองให้มีค้ำเที่ยงตรงสม่ำเสมอ^{๖๒}

เป็นคนฉลาดในราชกิจ ไม่หวั่นไหวในการทำราชกิจนั้น

ไม่ว่าจะตรัสใช้ในเวลาใดทั้งกลางวันหรือกลางคืนก็ตาม^{๖๓}

ไม่เป็นคนฟุ้งซ่าน ตลบตะแลง มีปัญหาเป็นเครื่องรักษาตน

สำรวมอินทรีย์ ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น^{๖๔}

^{๕๗} ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (บาลี) ๒๕/๒๗๓, ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (ไทย) ๖๑/๕๖๑

^{๕๘} ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (บาลี) ๑๖/๒๗๑, ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (ไทย) ๖๑/๕๕๘

^{๕๙} ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๓๔๖/๒๖๖, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๓๔๖/๓๙๑.

ชาดก คือ เรื่องราวหรือชีวประวัติในชาติก่อนของพระพุทธเจ้า คือ สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์
บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้ พระองค์ทรงนำมาเล่าให้พระสงฆ์ฟังในโอกาสต่าง ๆ วิรุทธชาดก เป็นชาดกเรื่องที่ ๙ ใน
ทสชาดก บรรยายถึงพระโพธิสัตว์ผู้เสวยพระชาติเป็นวิรุทธบัณฑิตอำมาตย์ผู้บำเพ็ญบารมี

ชาดก จัดเป็นองค์หนึ่งในนวัคคัสตฤคศาสตร์ คือ คำสอนของพระศาสดา มี ๙ อันได้แก่ สุตต ๕๖๖
วैयाकरण คาลา อุทาน อิติวุตตตะ ชาดก อัฏฐตธรรม และเวทลลสะ; ตูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.
ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้น
ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๑.

^{๖๐} ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๑/๒๘๓, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๑/๔๑๔.

^{๖๑} น ทิ ราชกุลิ ปตโต อณณาโต ลภเต ยสั

นาตีสูโร นาติหุมเมโธ นปมตโต กุทางนั ฯ

ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๓/๔๒๘๓, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๓/๔๑๔.

^{๖๒} ตูลา ยถา ปคคหิตา สมทณชา สุธาธาธา

สพพานิ อภิสสมโณโต ส ราชวสตี วเส ฯ

ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๖/๒๘๔, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๖/๔๑๕.

^{๖๓} ทิวา วา ยทิ วา รตตี ราชกิจเจสุ ปณตโต

อชฌิมิภูโจ น วิกรมเปยย ส ราชวสตี วเส ฯ

ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๗/๒๘๔, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๗/๔๑๕.

^{๖๔} อนุทธโต อจปโล นิปโก สวุตติทริโย

มโนปณิธิสมปนโน ส ราชวสตี วเส ฯ

ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๘๓/๒๘๔, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๘๓/๔๑๖.

ไม่เห็นแก่การหล้นอนมากนัก ไม่ดื่มสุราจนเมามา^{๕๕}
 เป็นผู้มีปัญหาเป็นเครื่องพิจารณา ไม่ควรเฝ้าทางนัก ไกลันัก
 ควรยืนเฝ้าในที่เฉพาะพระพักตร์ พอให้ทอดพระเนตรเห็นได้ถนัด^{๕๖}
 ไม่มีความถือตัวว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต^{๕๗}
 ไม่ควรพูดมากเกินไป ไม่ควรนั่งทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลา
 ควรเปล่งวาจาพอประมาณ ไม่พรั่ำเพรื่อ^{๕๘}
 เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่กระทบกระทั่งผู้อื่น เป็นคนพูดจริง
 อ่อนหวาน ไม่ส่อเสียด ไม่พูดถ้อยคำเพื่อเจ้า^{๕๙}
 เลี้ยงดูมารดาและบิดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล
 มีวาจาอ่อนหวานกล่าววาจาละมุนละไม^{๖๐}
 เป็นผู้ได้รับแนะนำดีแล้ว มีศิลปะ ฝึกฝนแล้ว เป็นผู้ทำประโยชน์
 เป็นผู้คงที่ อ่อนโยน ไม่ประมาท สะอาดหมดจด เป็นคนขยัน^{๖๑}
 เป็นผู้มีความประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพยำเกรง
 ในท่านผู้เจริญเป็นผู้สงบเสงี่ยม อยู่ร่วมกันเป็นสุข^{๖๒}

- ^{๕๕} น นิทท์ พุฑู มณเฑยย น มทาย สุริ ปิเว
 นาสส ทายะ มิเค หลณเเว ส รามวาสตี วเส ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๘๕/๒๘๔, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๘๕/๔๑๖.
- ^{๕๖} นาทิพุเร ภเช รณโณ นัจจาสนเน วิจักขโณ
 สเมกขณจสส ตัญญุยย สนนีสสนโต สกตตโน ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๘๗/๒๘๕, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๘๗/๔๑๗.
- ^{๕๗} น ปุชิต มณณมานเ
 ผรุสั ปฏิมนเตยย รามานั ปริสั คตั ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๘๙/๒๘๕, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๘๙/๔๑๗.
- ^{๕๘} นาทิเวลั ปภาเสยย น ตุนทึ สพพทา สียา
 อวิกิณณั มิตั วาจัน ปตเต กालะ อุตริเย ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๙๖/๒๘๕, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๙๖/๔๑๘.
- ^{๕๙} อุกโกธโน อสงฆุณเ
 สมณั คิริน ภาเสยย ส รามวาสตี วเส ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๙๗/๒๘๕, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๙๗/๔๑๘.
- ^{๖๐} มาตาเปติภโร อสส กุเล เขญจาปจายิกะ
 สณโห สขิลสมภาโส ส รามวาสตี วเส ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๙๘/๒๘๖, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๙๘/๔๑๘.
- ^{๖๑} วินิตะ ลีปวา ทนโต กตตโต นียโต มหุ
 อปบมตโต สุจิ ทกโข ส รามวาสตี วเส ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๙๙/๒๘๖, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๙๙/๔๑๘.
- ^{๖๒} นิวัตตวุตติ วุฑฒะสุ สปปติสโส สคารโว
 สุรโต สุขสัวาโส ส รามวาสตี วเส ฯ
 ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๙๙/๒๘๖, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๙๙/๔๑๘.

เป็นผู้มีปัญหา มีความรู้พร้อมมูล
ฉลาดในวิธีจัดการราชกิจ เป็นผู้รู้จักกาล รู้จักสมัย^{๖๓}
เป็นคนขยันหมั่นเพียร ไม่ประมาท มีปัญญาสอดส่อง
พิจารณาในการงานที่ตนจะพึงทำ จัดการงานได้สำเร็จเรียบร้อยดี^{๖๔}
เป็นผู้มีศีล ไม่วอก และคล้อยไปตามพระราชา
ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่พระราชนั้นทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๖๕}
เป็นผู้รู้จักพระอภัยค้ำของพระราชา และปฏิบัติตามพระประสงค์
ของพระราชา ไม่ควรประพฤติขัดต่อพระประสงค์ของพระราชา^{๖๖}

จากการศึกษาคุณสมบัติของผู้ที่เป็นอำมาตย์ข้างต้น สามารถสรุปคุณสมบัติของอำมาตย์
กว้างๆ ได้ ๓ ด้าน ดังต่อไปนี้

(๑) คุณสมบัติด้านความจงรักภักดีต่อพระราชาหรือ “ความจงรักภักดีรัฐ”^{๖๗} ข้อนี้
อำมาตย์แสดงให้เห็นได้ด้วยการรับสนองราชกิจด้วยความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จัก
ประมาณ รู้จักกาลเวลาอันสมควร

(๒) คุณสมบัติด้านการควบคุมตนเอง ได้แก่ ความมีสติสัมปชัญญะ ความไม่ประมาท
ความไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม ๘ ความอดทนไม่โกรธง่าย ความละเอียดต่อความชั่ว ความเกรงกลัว
ต่อบาป

(๓) คุณสมบัติด้านประสิทธิภาพการทำงาน ได้แก่ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์
สุจริต ความมีระเบียบวินัย ความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน ความไม่ลำเอียง ความมีพรหมวิหารธรรม
ต่อเพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา

๒.๔ การเข้าสู่ตำแหน่งและการพ้นจากตำแหน่งของอำมาตย์

อำมาตย์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญต่อราชสำนักเหมือนกับตำแหน่งข้าราชการอื่นๆ
เช่น บุโรหิต ดังนั้น คนที่จะมาทำหน้าที่อำมาตย์จึงต้องมีการคัดเลือกเอาคนที่มีความรู้และ

^{๖๓} ปณณวา พุทธิสมปนโน วิชานวิธิโกวิท
กาลณญ สมยณญ จ ส ราชวสตี วเส ฯ
ช.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๐๗/๒๘๖, ช.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๐๗/๔๑๙.

^{๖๔} อฎฐาตา กम्मเจยเยสุ อปปมตโต วิจกขโณ
สุสัวิทกมมนโต ส ราชวสตี วเส ฯ
ช.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๐๘/๒๘๖, ช.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๐๘/๔๒๐.

^{๖๕} สีลวา จ อโลโก จ อนุวตโต จ ราชีโน
อาวี รโห หิต ตสส ส ราชวสตี วเส ฯ
ช.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๑๒/๒๘๗, ช.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๑๒/๔๒๐.

^{๖๖} ฉนทณญ ราชีโน จสส จิตตภูโจ จสส ราชีโน
อสงกุสกวุตติสส ส ราชวสตี วเส ฯ
ช.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๑๒/๒๘๗, ช.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๑๓/๔๒๐.

^{๖๗} ช.ช.ต.ก. (บาลี) ๒๗/๑๒๖/๙๒, ช.ช.ต.ก. (ไทย) ๒๗/๑๒๖/๑๔๙.

ความสามารถมารับตำแหน่ง หลังจากการเข้ารับตำแหน่งแล้วก็มีระยะเวลาการดำรงตำแหน่ง แต่ในบางกรณีอาจมีการพ้นจากตำแหน่งก่อนกำหนด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ การเข้าสู่ตำแหน่งของอำมาตย์

ในระบบการปกครองที่มีพระราชาทรงเป็นพระประมุขของแว่นแคว้นนั้น พระราชาทรงเป็นเจ้าของชีวิต มีอำนาจทั้งหมดเหนือประชาชนและแผ่นดิน สามารถให้คุณให้โทษหรือภัยโทษแก่ผู้ใดก็ได้ในพระราชอาณาจักรของพระองค์เอง

ตำแหน่งอำมาตย์ เป็นฐานันดรที่พระราชาทรงพระราชทานแก่บุคคลผู้ที่เป็นบัณฑิต^{๖๘} มีปัญญา สามารถแบ่งเบาเอาธุระในราชกิจ คอยรับใช้ใกล้ชิด เป็นที่ปรึกษา สนับสนุนจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย

พระราชาทรงคัดเลือกเพื่อรับบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งอำมาตย์โดยวิธีวัดพฤติกรรมต่างๆ ๔ วิธี คือ

- ๑) วัดความรู้ความสามารถของบุคคลโดยวัดด้วยการเจรจา
- ๒) วัดความมีศีลธรรมจรรยาโดยวัดด้วยการอยู่ร่วมกัน
- ๓) วัดว่าบุคคลนั้นๆ มีความสะอาดสุจริตโดยวัดที่การทำงาน
- ๔) วัดความกล้าหาญหรือความเป็นลูกผู้ชายโดยวัดที่พฤติกรรมแสดงออกเมื่ออยู่ใน

อันตราย^{๖๙}

เมื่อพระราชาทรงพิจารณาพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลดีแล้ว เห็นว่ามีความเหมาะสมก็จะทรงพระราชทานตำแหน่งให้บุคคลนั้นๆ ได้เข้ารับทำหน้าที่ต่อไป

จากการศึกษาพบว่า การเข้าสู่ตำแหน่งของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น ส่วนมากใช้ ๒ วิธี คือ

๒.๔.๑.๑ วิธีแต่งตั้งบุคคลผู้มีความสามารถ

การเข้าสู่ตำแหน่งอำมาตย์ด้วยวิธีแต่งตั้งบุคคลผู้มีความสามารถ มีกรณีตัวอย่างดังต่อไปนี้

- (๑) การแต่งตั้งในเมืองพาราณสี พระราชาทรงแต่งตั้งเสนกบัณฑิตให้เป็นอำมาตย์

ในอรรถกถาเสนกชาดก ระบุว่า พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ เหล่าญาติได้ตั้งชื่อให้ท่านว่า “เสนกะ” ท่านเติบโตแล้วเรียนศิลปะทุกอย่างที่เมืองตักกศิลา ได้สำเร็จศิลปะวิชาการแล้วกลับมาเฝ้าพระราชาท่านนครพาราณสี พระราชาทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งอำมาตย์^{๗๐}

^{๖๘} คนรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์, คนมีความรู้, คนมีปัญญา, คนฉลาด (ในทางที่ดี), นักปราชญ์; พันตรี ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, หน้า ๔๓๖ และในพาลบัณฑิตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสลักษณะของบัณฑิต ว่ามี ๓ ประการ คือ (๑) ชอบคิดแต่เรื่องดี (๒) ชอบพูดแต่เรื่องดี และ (๓) ชอบทำแต่กรรมดี; ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๕๓/๒๒๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๕๙.

^{๖๙} วุฒินันท์ กันทะเตียน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๘.

^{๗๐} ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๖๘.

(๒) การแต่งตั้งอำมาตย์ของพระเจ้าอโศก

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ทรงแต่งตั้งข้าหลวงผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแทนพระองค์^{๗๑} ให้เป็นธรรมมหาอำมาตย์

ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้น ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขของชาวโยนก ชาวกัมพูชา และชาวคันธาระ พร้อมทั้งประชาชนเหล่าอื่นผู้อาศัยอยู่ ณ ชายแดนตะวันตก กับทั้งเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแห่งลูกจ้างและนายจ้าง พราหมณ์ คนมั่งมี คนอนาถา และคนเฒ่าชรา และเพื่อช่วยปลดเปลื้องเหล่าชนผู้ประกอบด้วยธรรม มิให้ต้องได้รับความเดือดร้อน

ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้น มีหน้าที่ชวนชวายเป็นเพื่อช่วยหาทางให้มีการแก้ไขผ่อนปรน คำพิพากษาของศาล ช่วยให้มีชีวิตไม่เดือดร้อน และการปลดปล่อยพันธโทษแก่บุคคลผู้ที่ถูกจองจำ ในกรณีที่ได้คำนึงเห็นเหตุผลว่า บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้มีบุตรผูกพันอยู่ เป็นผู้ได้ทำความดีมามาก หรือเป็นผู้มีอายุมาก

ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้น ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้คอยสอดส่องดูในหมู่ชนผู้ประกอบด้วยธรรมว่า บุคคลผู้นี้เป็นผู้ฝึกฝนในธรรมหรือว่าเป็นผู้ใส่ใจในการบริจาคทาน และธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้นก็ได้รับการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ทั่วทุกหนทุกแห่ง^{๗๒} มีประจำทุกเมืองทุกแคว้น ขึ้นตรงต่อพระองค์

อนึ่ง บุคคลผู้มีความรู้ ความสามารถ เมื่อได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอำมาตย์แล้ว เข้ารับใช้ถวายงานในพระราชสำนักด้วยความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่การงาน^{๗๓} อุทิศตนเพื่องาน ซื่อสัตย์ สุจริต จงรักภักดี จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ประกอบกับตนเองเป็นผู้มีบุญญาธิการ ย่อมมีโอกาสที่จะได้รับความเจริญก้าวหน้า ได้รับพระราชทานฐานันดรที่สูงๆ ขึ้นไป ตัวอย่างเช่น

(๑) พระเจ้าสิริราชในสิริรัฐ ทรงพระดำริว่า เราจักเสวยเนื้ออย่างในป่า จึงมอบราชสมบัติให้อำมาตย์ทั้งหลายผู้สามารถสำเร็จราชการดูแลแทน แล้วทรงนำอาวุธเสด็จเข้าป่าไปฆ่าเนื้อได้ทอดพระเนตรเห็นมนุษย์เปรต ตกพระหทัย จึงตรัสถาม ได้ทราบความว่า มนุษย์เปรตนั้นประสงค์ความสุข แต่ทำผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์ จึงกลายมาเป็นมนุษย์เปรตในปัจจุบันทันตาเห็น แต่นั้นมาพระเจ้าสิริราชได้ ทรงบำเพ็ญทางไปสู่สวรรค์^{๗๔}

(๒) พระพุทธเจ้า ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงมอบราชสมบัติให้แก่อำมาตย์ทั้งหลายแล้วออกบวชเป็นฤๅษี มุ่งบำเพ็ญบารมี มีพรหมโลกเป็นที่ไปใน

^{๗๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรลีลึง) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, หน้า ๑๔๙.

^{๗๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมรัฐ ธรรมราชา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๙๗.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อฏฐก.อ. (ไทย) ๕๙/๕๗๐.

เบื้องต้น^{๗๕} อำมาตย์ผู้มีความรู้ ความสามารถทั้งหลายเหล่านั้นจึงได้ร่วมปรึกษากัน ปกครอง บริหาร บ้านเมืองให้เกิดความสงบสุขเรียบร้อยด้วยดี

(๓) เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติในพระนครพาราณสี ได้เกิดมีข้าศึก ยกทัพมาล้อมเมือง พระเจ้าพาราณสีให้มหาอำมาตย์ผู้เป็นหัตถาจารย์^{๗๖} คนหนึ่ง แต่งตัวเป็น แล้วทรงสั่งว่า “ท่านจงชี้ข้างรบ” ส่วนพระองค์เองปลอมเพศที่ไม่มีใครรู้จักเที่ยวไปในหมู่เสนา ถูกยิง ด้วยลูกศรซึ่งมีกำลังเร็วมากจึงสวรรคตในขณะนั้นทันที นายหัตถาจารย์นั้น รู้ว่าพระราชาสวรรคตแล้ว จึงให้ชนกหาปณะออกมาเป็นอันมาก แล้วให้เที่ยวตักลงปาวรื่องว่า ผู้ที่ต้องการทรัพย์จงออก แนวนหน้าสู้รบเถิด พลนิกายจึงปลงพระชนม์พระราชผู้เป็นข้าศึกได้โดยครู่เดียวเท่านั้น

อำมาตย์ทั้งหลายถวายพระเพลิงพระศพของพระราชแล้ว ปรึกษากันว่าเราจะตั้งใคร ให้เป็นพระราช จึงตกลงกันว่า พระราชาเมื่อยังมีพระชนม์อยู่ได้พระราชทานยศศักดิ์ของพระองค์ แก่นายหัตถาจารย์ นายหัตถาจารย์นี้แหละกระทำการรบจึงยึดราชสมบัติไว้ได้ เราทั้งหลายจักให้ ราชสมบัติแก่นายหัตถาจารย์นี้เท่านั้น แล้วจึงอภิเษกนายหัตถาจารย์นั้นในราชสมบัติ ทั้งได้กระทำ ภรรยาของนายหัตถาจารย์นั้นให้เป็นอัครมเหสี^{๗๗}

(๔) เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็น อำมาตย์ผู้สอนนรรธและธรรมของพระองค์ ก็พระราชานั้นมีโอรสพระนามว่า “ปาทัชชลี” มีพระทัย โลเล เชื่องช้า ต่อมาพระราชาสวรรคต พวกอำมาตย์จัดการถวายพระเพลิง แล้วปรึกษากันว่า จักอภิเษกปาทัชชลีราชบุตรครองราชสมบัติ แต่อำมาตย์พระโพธิสัตว์กล่าวว่า พระกุมารนี้มีพระทัย โลเล เชื่องช้า เราควรทดลองดูก่อน แล้วจึงจักอภิเษกพระกุมาร พวกอำมาตย์ได้เตรียมการตัดสิน ความให้พระกุมารประทับนั่งในที่ใกล้ๆ แก่งตัดหินไม่ถูก ตัดหินให้ผู้มีไซ้เจ้าของเป็นเจ้าของ แล้วทูล พระกุมารว่า ตัดหินความชอบธรรมหรือไม่ พระกุมารได้แต่เม้มพระโอษฐ์ ทรงนิ่งเฉยเสีย

ต่อมา พวกอำมาตย์เหล่านั้นตัดสินความอีกเรื่องหนึ่งโดยชอบธรรมแล้วทูลถามว่า พวกข้าพระองค์ตัดสินความถูกต้องแล้วหรือไม่ พระกุมารทรงเม้มพระโอษฐ์อีกเหมือนอย่างเดิม อำมาตย์พระโพธิสัตว์จึงเข้าใจได้ว่า พระกุมารนี้เงาะเวลา ไม่ทรงทราบสิ่งที่เป็นธรรม หรือไม่เป็นธรรม สิ่งที่เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ นอกจากจะเม้มพระโอษฐ์แล้ว ย่อมไม่ทรงทราบเหตุการณ์ สักชนิดหนึ่งเลย

อำมาตย์ทั้งหลายก็รู้ว่า ปาทัชชลีราชกุมารทรงเหลวไหล ทรงพระเยาว์ ได้ปรึกษากันแล้ว จึงอภิเษกอำมาตย์พระโพธิสัตว์ขึ้นครองราชสมบัติ^{๗๘}

^{๗๕} ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๓๙๙.

^{๗๖} หัตถาจารย์ หมอช้าง, ความช่าง, นายหัตถาจารย์; พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๗๗๗.

^{๗๗} ตูรายละเอียดใน สิริชาดก; ขุ.ชา.ตีก.อ. (ไทย) ๕๘/๒๗๓-๒๗๓.

^{๗๘} ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๕๑๒.

๒.๔.๑.๒ วิธีสืบทอดจากวงศ์ตระกูล

การสืบทอดอาชีพของวงศ์ตระกูล เป็นประเพณีอย่างหนึ่งที่ลูกมักจะดำเนินอาชีพตามอาชีพของพ่อ เป็นประเพณีที่มีอยู่โดยทั่วไปในสังคมสมัยโบราณ และไม่จำเพาะแต่ลูกดำเนินตามพ่อเท่านั้น^{๗๙} แต่ปรากฏว่า การดำเนินอาชีพนี้สืบทายาทเป็นไปตามสกุลหรือครอบครัวเลยทีเดียว

การเข้าสู่ตำแหน่งอำมาตย์ด้วยวิธีสืบทอดจากวงศ์ตระกูล มีกรณีตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

(๑) การแต่งตั้งอำมาตย์ของพระเจ้าอู่เทน

ในรัชสมัยของพระเจ้าอู่เทนผู้ครองกรุงโกสัมพี อำมาตย์คนหนึ่งของพระองค์เป็นผู้มีความสามารถในการบริหารราชการกิจตามรับสั่ง จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ต่อมาอำมาตย์คนนั้นเสียชีวิตลง ไม่มีคนทำหน้าที่สนองพระเดชพระคุณ พระราชาทรงรำลึกถึงอุปการคุณของอำมาตย์ที่มีต่อบ้านเมือง จึงรับสั่งให้เรียกบุตรของอำมาตย์มาเฝ้า ทรงพิจารณาเห็นว่า บุตรของอำมาตย์คนนี้มีความสามารถจึงแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งอำมาตย์ให้ทำหน้าที่แทนบิดา^{๘๐}

(๒) การแต่งตั้งอำมาตย์ของพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์

ท่านพระกาฬทายี ก่อนจะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นบุตรของมหาอำมาตย์ในกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นสหชาติอีกคนหนึ่ง ที่เกิดพร้อมกันกับเจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร เดิมท่านชื่อว่า “อุทายี” แต่เพราะเหตุที่ท่านมีผิวดำ คนทั่วไปจึงเรียกท่านว่า “กาฬทายี” เมื่ออยู่ในวัยเด็กก็เป็นพระสหายเล่นกันมากับเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อเจริญเติบโตแล้ว ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นอำมาตย์ผู้จัดการราชการทั้งปวง เป็นอำมาตย์ติดตามเจ้าชายสิทธัตถะ นับว่าเป็นผู้มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับพระมหาบุรุษเป็นอย่างดี^{๘๑} จนถึงพระเจ้าสุทโธทนะทรงไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก เมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะออกผนวชสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ส่งอำมาตย์ไป ๙ ครั้ง^{๘๒} อาราธนา กลับมาไม่ได้ ครั้งสุดท้ายจึงส่งกาฬทายีอำมาตย์อาราธนา กลับมายังเมืองกบิลพัสดุ์ได้สำเร็จ^{๘๓}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เข้ามาดำรงตำแหน่งอำมาตย์ โดยมีความสามารถและจากการสืบชาติวงศ์ตระกูลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มาจากชนชั้นวรรณะ ๓ คือ

๑) วรรณะกษัตริย์^{๘๔} ซึ่งมีหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง^{๘๕} ทำการรบ เป็นอำมาตย์มหาอำมาตย์ ผู้รับใช้ใกล้ชิดอยู่ในราชสำนักบ้าง บริหารราชการแผ่นดินบ้าง

^{๗๙} ธนิต อยุโพธิ์, *ภาวะเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล*, (พระนคร : ม.ป.ท. ๒๔๙๔), หน้า ๔๐.

^{๘๐} ชุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๙/๒๙๕.

^{๘๑} ชุ.อป.อ. (บาลี) ๑๐๙, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๑๖๙.

^{๘๒} Bhikkhu Amritananda, *King of the Buddha's time*, (Bangkok : Mahāmakuta Rājavidyā- laya Foundation Press, 1992), p. 11.

^{๘๓} กาฬทายีอำมาตย์เป็นตัวอย่างที่ดีของมหาอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ฝ่ายกิจการทั่วไป.

^{๘๔} เช่น อริยฐานอำมาตย์ผู้เป็นราชภาคินัย (หลาน) ของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ เป็นต้น; ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๕๑.

^{๘๕} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

๒) วรรณะพราหมณ์^{๕๖} ซึ่งมีหน้าที่ในการทำพิธีกรรม อบรม แนะนำ สั่งสอน เป็นอำมาตย์ มหาอำมาตย์ ที่ปรึกษา ถวายคำแนะนำ สอนอรรถสอนธรรม^{๕๗} บริหารราชการแผ่นดิน

๓) วรรณะแพศย์ ซึ่งมีหน้าที่ในทางค้าขาย เกษตรกรรม โครักขกรรม เป็นต้น ในอรรถ-กถาตจสารชาดก ท่านได้กล่าวถึง พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลกุกุมพี เป็นเด็กผู้เป็นบัณฑิต แม้ถูกจองจำก็ไม่กลัวแต่ราชภัย ได้แสดงธรรมถวายแด่พระราชา ภายหลังพระราชาจึงได้พระราชทานยศอันยิ่งใหญ่ แล้วแต่งตั้งให้เป็นอำมาตย์แก้วผู้อนุศาสน์อรรถธรรมของพระองค์^{๕๘}

จะเห็นได้ว่า การเข้าสู่ตำแหน่งของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้มาจากการสอบแข่งขันเหมือนกับการเข้าสู่ตำแหน่งแบบขุนนางของจีนโบราณ หากแต่การเข้าสู่ตำแหน่งอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ส่วนมากมาจากรับพระราชทานฐานันดรแต่งตั้งให้เป็นอำมาตย์ โดยวิธีแต่งตั้งบุคคลผู้มีความสามารถและแต่งตั้งจากการสืบทอดตระกูลแทนบิดา

๒.๔.๒ การพ้นจากตำแหน่งของอำมาตย์

บุคคลเมื่อได้รับพระราชทานตำแหน่งอำมาตย์ตามความรู้ ความสามารถของตนแล้ว มีหน้าที่ถวายงานรับใช้ในราชสำนักแต่ละฝ่าย เป็นอำมาตย์ที่ปรึกษา^{๕๙} บ้าง เป็นมหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกองบ้าง^{๖๐} เป็นอำมาตย์ผู้สอนอรรถสอนธรรมบ้าง เป็นอำมาตย์ผู้พิพากษาพิจารณาคดีบ้าง

อำมาตย์คนใดตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ มีความซื่อสัตย์ สุจริต จงรักภักดีต่อพระราชา ย่อมได้รับความดี ความชอบ เจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ แต่อำมาตย์คนใดไม่ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต คิดกบฏ คดโกง กินสินบน ประพฤติมิชอบแล้ว ย่อมจะได้รับโทษ ถูกลงพระราชอาญา^{๖๑} ถอดยศ ปลดออก ให้พ้นจากตำแหน่งอำมาตย์ เนรเทศออกไปจาก แคว้นแคว้น

จากการศึกษาพบว่า การพ้นจากตำแหน่งอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น เพราะมีสาเหตุ ๓ ประการ ดังนี้ คือ

๒.๔.๒.๑ พ้นจากตำแหน่งเพราะถูกถอดยศ (ปลดออก)

ตำแหน่งอำมาตย์ แม้จะเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญต่อบ้านเมือง แต่ถ้าอำมาตย์ประพฤติไม่ดีแล้ว มีความผิดแล้ว ก็จะต้องถูกถอดออกจากตำแหน่ง ดังกรณีต่อไปนี้

(๑) การถอดยศอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีในเมืองเวสาลี

สมัยหนึ่ง เกิดคดีฟ้องร้องขึ้นในเมืองเวสาลี ชาวเมืองผู้เป็นเจ้าของทรัพย์แพคดีที่ฟ้องร้องต่อศาลเนื่องจากผู้ต้องหาได้ติดสินบนอำมาตย์ผู้วินิจฉัย วันหนึ่งชาวเมืองผู้แพ้ความด้วยคดีใน

^{๕๖} เช่น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ เป็นต้น; ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๓๓/๖๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓/๗๘.

^{๕๗} สอนอรรถสอนธรรม แยกอธิบายได้ดังนี้ สอนอรรถ หมายถึง สอนศิลปวิทยาในการเลี้ยงชีพ ได้แก่ ศิลปวิทยา ๑๘ ศาสตร์ สอนธรรม หมายถึง สอนหลักธรรมทางด้านศาสนา (ผู้วิจัย).

^{๕๘} ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) ๕๘/๓/๔/๘๓๕.

^{๕๙} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๐๒/๑๑๑, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๒/๑๑๒.

^{๖๐} เสณนายกา มหามตตฺตา; วิ.ม. (บาลี) ๔/๙๐/๑๐๗, วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕.

^{๖๑} สี่.ส. (บาลี) ๑๕/๑๑๒/๘๓, สี่.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๘.

วินิจฉัย เห็นพันธุละกำลังเดินมา ร่ำร้องกันใหญ่ แจ้งการกระทำคดีโกงของพวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัย แก่พันธุละนั้น

พันธุละไปสู่วินิจฉัย พิจารณาคดีนั้นแล้ว ได้ทำผู้เป็นเจ้าของนั้นแลให้เป็นเจ้าของ มหาชนให้สาธุการเป็นไปด้วยเสียงอันดัง พระราชาทรงสดับเสียงนั้น ตรัสถามว่า นี้อะไรกัน เมื่อทรง สดับเรื่องนั้นแล้ว ทรงโสมนัส ให้ถอดพวกอำมาตย์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด ทรงมอบการวินิจฉัยแก่พันธุละ เท่านั้น ตั้งแต่นั้นมา พันธุละก็วินิจฉัยโดยถูกต้อง^{๔๒}

(๒) การถอดยศตำแหน่งอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต

ในรัชสมัยของพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองราชย์สมบัติอยู่ในชมพูทวีป พระองค์ดำริว่า สมณ- ธรรม เป็นสิ่งประเสริฐกว่าราชสมบัติ จึงได้ทรงมอบราชสมบัติทั้งหมดให้อำมาตย์คนหนึ่ง ด้วยสั่งว่า เจ้าจงปกครองราชสมบัตินี้โดยราชธรรม โดยสม่ำเสมอ อย่าได้ทำการอันไม่เป็นธรรม แล้วเสด็จขึ้นสู่ ปราสาท เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม

ต่อมา อำมาตย์ผู้นั้นได้ลักลอบเป็นชู้กับพระมเหสีของพระราชา พวกราชบุรุษจึงไปกราบ ทูลเรื่องราวทั้งหมดนั้นแด่พระราชา ครั้งแรกพระองค์ก็ไม่ทรงเชื่อ จนถึงครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ จึงทรงเห็น ด้วยพระองค์เอง ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสสั่งให้ประชุมอำมาตย์ทุกคน แล้วตรัสบอกเรื่องเป็นไปนั้น อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า “อำมาตย์ผู้นี้มีความผิดต่อพระราชา สมควรตัดมือ สมควรตัดเท้า”

พระราชาผู้บำเพ็ญสมณธรรมเกรงว่า พระองค์จะพึงมีความเบียดเบียนในเพราะฆ่า จองจำและเชียนตีอำมาตย์นั้น จะพึงมีปาณาติบาตในเพราะปลงชีวิต และจะพึงมีอทินนาทาน ในเพราะริบทรัพย์ ขอให้ยุติกันด้วยกรรมที่อำมาตย์นี้ทำแล้ว จึงได้ปลดอำมาตย์นั้นออกจากราชสมบัติ เสีย^{๔๓} แต่อำมาตย์ทั้งหลายได้ร่วมกันเนรเทศอำมาตย์นั้น ผู้ประพฤติดีต่อพระราชา ประทุษร้าย ราชสำนัก ไปสู่ต่างประเทศ

(๓) การถอดยศตำแหน่งอำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสาร

ครั้งนั้น พระเทวทัตเข้าไปหาอชาตศัตรูกุมาร แล้วกล่าวชักชวนให้พระกุมารนั้นปลง พระชนม์พระชนกเสียเพื่อจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนตนเองจะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าแล้วเป็น พระพุทธเจ้าแทน อชาตศัตรูกุมารเห็นบกฤษณะบพระเพลา ทรงกลัว หวั่นหวาด สะดุ้งพระทัย รีบเสด็จเข้าไปภายในพระราชวังตั้งแต่วเวลากลางวัน พวกมหาอำมาตย์ผู้รักษาภายในพระราชวัง ได้แล เห็นอชาตศัตรูกุมารทรงหวั่นกลัว จึงรีบจับตัวไว้ ตรวจค้นพบกฤษณะเห็นอยู่ที่พระเพลา แล้วสอบถาม ได้ความว่า พระกุมารถูกพระเทวทัตใช้ให้ปลงพระชนม์พระชนก

บรรดามหาอำมาตย์ทั้งหลายนั้น มหาอำมาตย์บางพวกได้ลงมติว่า ควรปลงพระชนม์ พระกุมาร ควรฆ่าพระเทวทัต และภิกษุทั้งหมด บางพวกได้ลงมติว่า ไม่ควรฆ่าพวกภิกษุ เพราะพวก ภิกษุไม่ผิดอะไร ควรปลงพระชนม์พระกุมาร และฆ่าพระเทวทัต บางพวกได้ลงมติว่า ไม่ควรปลง พระชนม์พระกุมาร ไม่ควรฆ่าพระเทวทัต ไม่ควรฆ่าพวกภิกษุ ควรกราบทูลพระราชา พระราชารับสั่ง อย่างใด พวกเราจักทำอย่างนั้น แล้วได้คุมอชาตศัตรูกุมารเข้าไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร กราบทูลเรื่อง นั้นทั้งหมดแต่พระเจ้าพิมพิสาร

^{๔๒} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๖๒-๒๖๓, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๓๑.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑๒๕.

พระเจ้าพิมพิสารทรงไตร่ตรองพิจารณาแล้ว ได้ทรงถอดยศ^{๔๔} พวกราชอำมาตย์ที่ลงมติว่าควรปลงพระชนม์พระกุมาร ควรฆ่าพระเทวทัต และภิกษุทั้งหมด ได้ทรงลดตำแหน่งพวกที่ลงมติว่าไม่ควรฆ่าพวกภิกษุ เพราะพวกภิกษุไม่ผิดอะไร ควรปลงพระชนม์พระกุมาร และฆ่าพระเทวทัต และได้ทรงเลื่อนตำแหน่งพวกที่ลงมติว่าไม่ควรปลงพระชนม์พระกุมาร ไม่ควรฆ่าพระเทวทัต ไม่ควรฆ่าพวกภิกษุ ควรกราบทูลพระราชา พระราชาสั่งอย่างไรพวกเราจักทำอย่างนั้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การให้พ้นจากตำแหน่งอำมาตย์โดยวิธีถอดยศ ปลดออกนี้ เป็นวิธีการลงโทษอำมาตย์ผู้กระทำความผิดสถานเบา เป็นการลงโทษให้หลบจำ สำนึกผิดต่อความผิดพลาดของตนเอง เป็นการให้โอกาสที่จะแก้ไขกลับตัวกลับใจ โดยที่อำมาตย์คนนั้น ยังสามารถใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวอย่างมีความสุขในเมืองนั้นได้ตามปกติต่อไป

๒.๔.๒.๒ การพ้นจากตำแหน่งเพราะถูกเนรเทศ

ในบางครั้ง หากพระราชาราชต้องการลงโทษอำมาตย์ผู้ประพฤติมิชอบให้พ้นไปจากดินแดน ก็จะใช้วิธีเนรเทศให้ออกไปเสียจากดินแดน ดังกรณีต่อไปนี้

(๑) การเนรเทศอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล

สมัยหนึ่ง พระนางมัลลิกา ได้จัดเจ้านามมีมูลค่า ๑๔ โภกียุให้แก่พระราชาราชเพื่อถวายแด่พระศาสดาและพระภิกษุทั้งปวง พระราชาราชมีอำมาตย์อยู่ ๒ คน คือ กภาพอำมาตย์และชุนหอำมาตย์ บรรดาอำมาตย์ ๒ คนนั้น กภาพอำมาตย์ ตำนานของพระราชาราช ส่วนชุนหอำมาตย์สรรเสริญและอนุโมทนาทานของพระราชาราช

หลังจากพระศาสดาและพระภิกษุทั้งปวงฉันภัตตาหารเสร็จ ทำอนุโมทนาจากอาสนะเสด็จไปสู่วิหารแล้ว พระราชาราชทรงทราบการกระทำของอำมาตย์ทั้งสองนั้น ตรัสถามความจริง เมื่อเขาทั้งสองทูลรับความจริง จึงทรงเนรเทศกภาพอำมาตย์นั้นออกจากแคว้น^{๔๕}

(๒) การเนรเทศอำมาตย์ของพระเจ้ากรุงพาราณสี

ในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงพาราณสี พระมหาสัตว์ทรงเป็นโอรสพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงเจริญวัย ถึงความสำเร็จศิลปะทุกแขนง ครั้นพระบิดาสวรรคต จึงครองราชสมบัติ มีพระนามว่า “เอกราช” เพราะทรงบำเพ็ญบารมีด้วยการประกอบคุณวิเศษอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่นมีศีล อาจารย์ศรัทธาและสุตะอันเป็นกุศลเป็นต้น และด้วยความเป็นหัวหน้าเพราะไม่มีใครเป็นที่สองในพื้น ชมพูทวีป

กาลต่อมา พระมหาสัตว์นั้น ทรงให้สร้างโรงงาน ทรงรักษาศีล ทรงรักษาอุโบสถ ทรงถึงพร้อมด้วยขันติ เมตตาและความเอ็นดู ทรงยินดีสรรพสัตว์ดุจมารดาบิดายินดีบุตรที่นั่งบนตัก ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม

อำมาตย์ของพระองค์คนหนึ่ง คิดกบฏภายในพระนครปรากฏขึ้นในภายหลัง พวกอำมาตย์พากันกราบทูลแต่พระราชาราช พระราชาราชทรงคอยสังเกต ทรงรู้ชัดด้วยพระองค์ จึงตรัสให้

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๒๘๘-๒๘๙.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๔๕, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๖๘.

เรียกอำมาตย์นั้นมารับสั่งว่า “คนอันธพาล เจ้าทำกรรมไม่สมควร เจ้าไม่ควรอยู่ในแวนแคว้นของเรา จงถือเอาทรัพย์และพาลูกเมียไปอยู่ที่อื่น” แล้วทรงขับไล่ออกจากแวนแคว้น^{๙๖}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การพ้นจากตำแหน่งอำมาตย์โดยการเนรเทศ เป็นการลงโทษ อำมาตย์ผู้กระทำความผิดที่รุนแรง ก่อการกบฏคิดต่อแผ่นดิน ไม่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ต่อพระราชอา อำมาตย์ผู้กระทำความผิดรุนแรงนั้น นอกจากจะถูกถอดยศ ปลดออกจากตำแหน่งแล้วยังจะได้รับโทษโดยการพาครอบครัวออกไปจากแวนแคว้นของพระราชอา

๒.๔.๒.๓ พ้นจากตำแหน่งเพราะความตาย

สำหรับอำมาตย์ผู้ที่ทำหน้าที่อย่างซื่อสัตย์สุจริต ไม่ถูกถอดยศ ปลดออก ไม่ถูกเนรเทศ เมื่อสิ้นปลายชีวิต เสียชีวิตลง ตำแหน่งอำมาตย์ก็ถือว่าสิ้นสุดลงไปด้วย หากเป็นตำแหน่งสำคัญ พระราชาก็จะแต่งตั้งคนอื่นแทน โดยคัดเลือกผู้ที่มีความสามารถ หรือให้บุตรชายอำมาตย์มาสืบทอดแทน ดังกรณีตัวอย่างอำมาตย์ของพระเจ้าอู่เทิน ในความตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวว่า “ก็สมัยนั้น อำมาตย์คนหนึ่งของพระเจ้าอู่เทินได้ทำกาละแล้ว ในกาลก่อนอำมาตย์นั้นได้เป็นผู้จัดตั้งการงานในพระนครลำดับนั้น พระราชอาจึงรับสั่งให้เรียกบุตรตามผู้เป็นบุตรของอำมาตย์นั้นมาแล้วทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งที่บิดาดำรงอยู่”^{๙๗}

ผู้วิจัยเคยมีความเข้าใจว่า การพ้นจากตำแหน่งอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท น่าจะต้องมีการลาออกและเกษียณอายุ^{๙๘} เหมือนกับการลาออกและเกษียณออกจากราชการในปัจจุบัน แต่จากการศึกษามีได้มีปรากฏตามที่เคยเข้าใจ และมีข้อสังเกตอีกว่า มีมหาอำมาตย์ผู้เคยเป็นผู้พิพากษาเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุ^{๙๙} ในพระพุทธศาสนา การพ้นจากตำแหน่งของมหาอำมาตย์ผู้พิพากษานั้น อาจพ้นได้ด้วยเหตุที่มีปรากฏในคัมภีร์หรือด้วยการลาออกจากราชการ เพราะความเบื่อหน่ายและเกษียณอายุก็เป็นได้

จากการศึกษาความเป็นมาของอำมาตย์ สรุปความได้ว่า อำมาตย์เป็นตำแหน่งในราชสำนักมีหน้าที่คอยสนองงานของพระราชอาผู้เป็นวรวงษกษัตริย์ ผู้ที่มาเป็นอำมาตย์ ส่วนมากเป็นคนในวรวงษกษัตริย์ พรหมณ์ หรือแพศย์ ซึ่งถือว่าเป็นคนวรวงษสูง มีการศึกษาพอสมควร การเข้าสู่ตำแหน่งของอำมาตย์นั้น ส่วนมากใช้วิธีแต่งตั้งคนที่มีความรู้มีความสามารถ และใช้วิธีแต่งตั้งบุตรของอำมาตย์คนก่อนให้ทำหน้าที่สืบต่อตำแหน่งอำมาตย์แทนบิดา ส่วนการพ้นจากตำแหน่งของอำมาตย์นั้น พบว่ามี ๓ กรณี คือ (๑) การถอดยศ ปลดออก ใช้ในกรณีกระทำความผิดไม่ร้ายแรงนัก (๒) การเนรเทศ ใช้ในกรณีที่กระทำความผิดร้ายแรง และ (๓) การตาย

^{๙๖} ฎรายละเอียดใน ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๕๓๘.

^{๙๗} ฎรายละเอียดใน ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๙/๒๙๕.

^{๙๘} ครอบกำหนดอายุรับราชการ, สิ้นกำหนดเวลารับราชการหรือการทำงาน, พุดสั้นๆ ว่า เกษียณ ก็มี;

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๔๗.

^{๙๙} ฎรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๘๘/๕๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๘๘/๗๘.

๒.๕ ความสำคัญและหน้าที่ของอำมาตย์

ในระบบการปกครองของชมพูทวีปเมื่อสมัยครั้งพุทธกาลนั้น ระบบการปกครองที่มีปรากฏอยู่ทั้งสองแบบ คือ รัฐแบบราชาธิปไตย ปกครองโดยมีพระราชาเป็นใหญ่ เช่น แคว้นโกศล แคว้นมคธ และแบบสมาพันธรัฐหรือสามัคคีธรรม ปกครองโดยสภาหรือรวมตัวกันเป็นชุมชนแล้วปกครองตนเอง เช่น แคว้นวัชชี^{๑๐๐}

แคว้นต่างๆ เหล่านี้จำแนกโครงสร้างที่สำคัญ ออกเป็น ๗ อย่าง คือ

- ๑) สามเณร ได้แก่ พระราชาผู้ปกครองเมือง
- ๒) อมัจจะ ได้แก่ อำมาตย์ ข้าราชการผู้สนองงาน
- ๓) สขะ ได้แก่ พระราชามหามิตรผู้อยู่ใต้การปกครอง
- ๔) โกสะ ได้แก่ เรือนคลัง หรือข้าราชการผู้มีหน้าที่เก็บภาษีเข้ารัฐ
- ๕) ทุคคะ ได้แก่ ป้อม, คู, ประตู, หอรบ
- ๖) พละ ได้แก่ กองพล
- ๗) ปกติ ได้แก่ ประชาชนทั้งหลาย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า อำมาตย์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญของประเทศรองลงมาจากพระราชา ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า การปกครองในสมัยพุทธกาลมีพระราชาเป็นผู้ปกครองสูงสุด มีอำนาจเด็ดขาด โดยที่อำนาจนั้นได้รับการยินยอมจากประชาชนทุกหมู่เหล่า ในการทำหน้าที่ของพระราชาจึงจำเป็นต้องมีผู้ช่วยให้คำปรึกษาแก่พระราชาในราชกิจต่างๆ พระราชาในฐานะผู้ปกครองรัฐ และผู้นำจะต้องเป็นผู้ทรงธรรม คือ เป็นผู้ปฏิบัติตามธรรม ใช้ธรรมะในการปกครองราษฎรและข้าราชการ บริหารตลอดจนพระราชวงศ์ทั้งในพระนครและในบรรดาประเทศราช ชนด้วยธรรม แก้ปัญหา และคดีความต่างๆ ด้วยธรรม บริหารบ้านเมืองด้วยธรรม^{๑๐๑} เมื่อพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม มีเหล่าข้าราชการ บริหารต่างๆ เช่น บุโรหิต อำมาตย์ เสนาบดี ราชบุรุษ เป็นผู้ช่วยแบ่งเบาภาระในราชกิจต่างๆ คอยถวายงานรับใช้เป็นหนึ่งในพระหัตถ์เบื้องซ้าย พระหัตถ์เบื้องขวา และพระบาททั้งสอง

ตำแหน่งอำมาตย์ถือว่าเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระราชา เป็นผู้ที่คอยถวายงานอย่างใกล้ชิด เป็นที่ปรึกษาในราชกิจ เป็นผู้กระทำการงานทั้งหลายทั้งมวลของพระราชาให้สำเร็จได้ตามพระประสงค์เป็นกำลัง^{๑๐๒} สำคัญอย่างหนึ่งในกำลัง ๕^{๑๐๓} ของพระราชาที่จะคอยช่วยเหลือในการปกครองและบริหารบ้านเมือง ขาดเสียมิได้ พระราชาพระองค์ใดได้อำมาตย์ ผู้เป็น

^{๑๐๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, *วรรณคดีการเมืองของพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕-๖.

^{๑๐๑} ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ธรรมรัฐ ธรรมราชา*, หน้า ๑๙.

^{๑๐๒} ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (บาลี) ๒๗/๒๗๖, ขุ.ชา.จตตาสี.อ. (ไทย) ๖๑/๕๖๗.

^{๑๐๓} กำลัง ๕ ของพระราชา ประกอบด้วย (๑) พาหุพละหรือกายพละ – กำลังแขน หรือกำลังกาย (๒) โภคพละ – กำลังโภคสมบัติ (๓) อมัจจพละ – กำลังอำมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ (๔) อภิขัจจพละ – กำลังความมีชาติสูง คือ เกิดในตระกูลสูง (๕) ปัญญาพละ – กำลังปัญญา; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๗๐.

บัณฑิต มีความรู้ เก่งกล้าสามารถที่จะช่วยราชกิจแบ่งเบาภาระทำงานต่างพระเนตร พระกรรณ^{๑๐๔} มีความซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน มีความจงรักภักดี ย่อมจะปกครองบ้านเมืองให้มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข

จากการศึกษาพบว่า ในการแต่งตั้งบุคคลเข้ามาเป็นที่ปรึกษานั้น พระราชาจะทรงแต่งตั้งบุคคลผู้มีความรู้ ความสามารถ เข้ามาทำงานในราชสำนัก เป็นอำมาตย์ทำหน้าที่ต่างๆ ตามความเหมาะสม เป็นอำมาตย์ที่ปรึกษาบ้าง เป็นอำมาตย์รับใช้ในกิจทั่วไปบ้าง เป็นอำมาตย์ผู้สอนอรรถสอนธรรมบ้าง แม้โดยภาพรวมบทบาทของอำมาตย์ ที่โดดเด่นจะเป็นข้าเฝ้า คนสนิท ที่ปรึกษาของพระราชาที่จริง แต่ในความเป็นจริงแล้ว อำมาตย์ มีบทบาทสำคัญในราชสำนักมากมาย

จากที่กล่าวมา พอจะสรุปได้ว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานี้ได้จำแนกหน้าที่ของอำมาตย์ออกเป็น ๕ ฝ่าย ดังนี้

๒.๕.๑ ฝ่ายเป็นที่ปรึกษาของพระราชา

อำมาตย์ฝ่ายนี้ มีหน้าที่รับใช้ใกล้ชิด ร่วมปรึกษาราชกิจ^{๑๐๕} เป็นผู้สำเร็จราชกิจ^{๑๐๖} คอยติดตามพระราชา เมื่อคราวเสด็จดำเนินไปปฏิบัติราชกิจ ในที่ต่างๆ เป็นลักษณะข้าราชการร่วมชบวนตามเสด็จ คอยถวายความสะดวกในเรื่องต่างๆ เป็นทหารมหาดเล็ก^{๑๐๗} ประจำพระองค์ของพระมหากษัตริย์หรือพระราชกุมารในเวลาเสด็จเป็นการส่วนพระองค์ *เรื่องที่อำมาตย์ถวายคำแนะนำไปนั้น มีทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบริหารราชการแผ่นดิน ข้อเสนอแนะก่อนตัดสินใจดำเนินพระราชโบายต่างๆ และรวมถึงคำแนะนำในการดำเนินชีวิตประจำวันด้วย

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานี้ มีเรื่องของสุนิระและวัสสการะมหาอำมาตย์ เป็นตัวอย่างที่น่าจะนำมาศึกษาวิเคราะห์บทบาทการทำงานที่ของอำมาตย์ฝ่ายเป็นที่ปรึกษาพระราชา

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ พระราชาแห่งแคว้นมคธ พระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงคิดรุกรานแคว้นวัชชีเพราะมีพระประสงค์จะขยายอาณาเขต และเพราะทรงไม่พอพระทัยเกี่ยวกับหมู่บ้านปัญญาคาม โดยเหตุที่หมู่บ้านปัญญาคามนั้นมีดินแดนอยู่ในอำนาจการปกครองของพระราชา ๒ แคว้น คือ ของมคธกึ่งหนึ่ง ของวัชชีกึ่งหนึ่งที่หมู่บ้านแห่งนี้ มีไม้หอมที่มีค่ามากไหลตามน้ำมาจากเชิงเขา กษัตริย์ลิจฉวีมักจะให้คนมาเก็บตัดหน้าพระเจ้าอชาตศัตรูอยู่เสมอ ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงไม่พอพระทัยที่ผลประโยชน์ของมคธตกเป็นของวัชชีทั้งที่ ๒ ฝ่ายมีสิทธิเสมอกัน จึงประกาศสงครามกับเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี

พระเจ้าอชาตศัตรูเองก็ทรงทราบดีว่า การทำศึกกับแคว้นวัชชีนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย ที่จะเอาชนะได้ เพราะนอกจากเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีจะสมัครสมานสามัคคีกันแล้ว แคว้นวัชชียังมีกองทัพที่เข้มแข็งและมีฝีมือในการรบมาก จึงทรงปรึกษากับมหาอำมาตย์ทั้งสอง คือ สุนิระพราหมณ์ และ

^{๑๐๔} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ ธรรมราชา**, หน้า ๘๙.

^{๑๐๕} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๕๑๖.

^{๑๐๖} ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๓๙/๒๙๐, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๓๙/๔๒๔.

^{๑๐๗} เช่น กาฬุทายีอำมาตย์ เป็นต้น.

วัสสการพราหมณ์ แล้วส่งมหาอำมาตย์ทั้งสองนั้น คุมทหามาทำการก่อสร้างหมู่บ้านปาฏลีคาม^{๑๐๘} ที่อยู่ตรงข้ามกับวัชชีให้เป็นเมืองหน้าด่าน มีป้อมปราการที่มั่นคง

ขณะที่วัสสการมหาอำมาตย์กำลังคุมไพร่พลทำการก่อสร้างหมู่บ้านปาฏลีคาอยู่นั้น พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ก็เสด็จผ่านมา เพื่อจะข้ามฟากไปยังแคว้นวัชชีที่อยู่ตรงกันข้าม เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทราบ จึงรับสั่งให้วัสสการมหาอำมาตย์รับเสด็จ นิมนต์ให้พระองค์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ที่ติดตามทรงรับภัตตาหาร และรับสั่งให้มหาอำมาตย์ได้ทูลถาม หยั่งเชิงดูถึงพวกเจ้าวัชชีว่าจะเป็นอย่างไร ถ้าพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ออกมาเป็นอย่างไร ก็จะมีผลต่อการทำสงครามระหว่างมครกับวัชชีที่กำลังจะมาถึงในไม่ช้า

เมื่อวัสสการมหาอำมาตย์ทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ตรงๆ แต่หันไปถามพระอานนท์ผู้ยืนถวายงานพัดอยู่ว่า “อานนท์ ปัจจุบันนี้ชาววัชชียังประพฤติ อปรีหานิยธรรมกันดีอยู่หรือ” พระอานนท์ทูลตอบว่า “ยังประพฤติกินดีอยู่ พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปอีกว่า “ทราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังประพฤติอปรีหานิยธรรมอยู่ พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย”^{๑๐๙}

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ วัสสการมหาอำมาตย์แคว้นมคธได้กราบทูลว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม พวกเจ้าวัชชีมีอปรีหานิยธรรมแม้เพียงข้อเดียวก็ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่ามีครบทั้ง ๗ ประการ ข้าแต่ท่านพระโคตม พระราชาแห่งแคว้นมคธ พระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี นอกจากจะใช้วิธีปรองดองทางการทูตหรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน ข้าแต่ท่านพระโคตม บัดนี้ ข้าพระองค์ขอทูลลากลับ เพราะมีกิจการมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำอีกมากพระพุทธเจ้าข้า”^{๑๑๐}

ต่อจากนั้น วัสสการมหาอำมาตย์จึงหาอุบายวางแผนกับพระเจ้าอชาตศัตรู ทำที่เป็นขัดแย้งพระเจ้าอชาตศัตรูในการทำสงครามกับวัชชี ฝ่ายพระเจ้าอชาตศรูก็นำที่เป็นโกรธ ให้ลงโทษด้วยการโบยหลัง แล้วเอาตัวไปขังไว้ จากนั้น พราหมณ์ก็ทำเหมือนหนึ่งว่า หนีออกจากที่ขุมขังได้ แล้วไปขอสวามีภักดีกับเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี ถึงแม้กษัตริย์ลิจฉวีจะระแวงเพราะมครกับ วัชชีเป็นศัตรูกัน แต่พิจารณาแล้วก็ป็นจริงเพราะมีบาดแผลเป็นประจักษ์พยาน จึงรับเลี้ยงดูและให้ดำรงตำแหน่งครูของราชกุมารลิจฉวีและเป็นผู้พิพากษาคดี

วัสสการมหาอำมาตย์ เมื่อได้รับตำแหน่งแล้วก็ไม่เกียจคร้าน มีความยุติธรรม ทำงานโดยปราศจากอคติ ๔ เวลาสอนกุมารลิจฉวีก็สอนเอาใจ ทำให้กษัตริย์ลิจฉวีและคนอื่นๆ วางใจ เมื่อทุกคนวางใจจึงเริ่มแผนการยุยงให้แตกสามัคคีกัน เวลาผ่านไปประมาณสองปีแผนการก็สำเร็จ วัสสการมหาอำมาตย์จึงส่งสัญญาณให้พระเจ้าอชาตศัตรูและสุนิรมมหาอำมาตย์กรีธาทัพบุกแคว้นวัชชีทันที ผลก็เป็นไปตามที่วางแผนไว้ คือ มครเป็นฝ่ายชนะ

^{๑๐๘} ฎรายละเอียดยใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๒/๗๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๒/๙๕.

^{๑๐๙} ฎรายละเอียดยใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๔/๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐.

^{๑๑๐} ฎรายละเอียดยใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๕/๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๕/๘๑.

จากตัวอย่างที่ยกมา แสดงให้เห็นว่า สุวีระและวัสสการะมหาอำมาตย์ทั้งสองนั้น เป็นตัวอย่างที่ดีของอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่เข้ารับใช้ เป็นที่ปรึกษาของพระราชา ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ สุดความสามารถ โดยเฉพาะวัสสการะมหาอำมาตย์ ได้ใช้ปัญญาหาอุบายวางแผนในการรบ เมื่อถึง คราวมีปัญหาข้อราชการของบ้านเมือง ก็รู้จักเข้าหาพระสงฆ์ที่ตนเลื่อมใส ปรึกษา สนทนาธรรม ฟังธรรม แล้วนำธรรมนั้นมาแก้ไขปัญหามันเอง ในขณะที่เหตุการณ์กำลังอยู่ในภาวะคับขัน กษัตริย์ ๒ ฝ่ายกำลังจะทำสงครามกัน พระพุทธเจ้ามิได้ต้องการให้พระภิกษุสงฆ์เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือ สนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทรงสอนให้พระภิกษุสงฆ์วางตนเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่ง ทรงแสดงอุปนิทานธรรมอันเป็นหลักธรรมของความสามัคคีไว้ แต่ด้วยปัญญาของวัสสการะ มหาอำมาตย์จึงเข้าใจหลักธรรมความสามัคคีนั้นได้ในทันที หวังผลประโยชน์ของบ้านเมืองเป็นสำคัญ ได้หาอุบายวางแผน ทนรับโทษทัณฑ์ต่างๆ ยากที่ใครๆ จะทนได้ ยอมเสียสละความสุขส่วนตน จงรักภักดีต่อบ้านเมืองรับใช้พระราชา ชนิดที่เรียกว่า “อาสาเจ้า จนตัวตาย รับใช้นายจนพอแรงแ”^{๑๑๑}

๒.๕.๒ ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรม

อำมาตย์ฝ่ายนี้ มีหน้าที่สอนอรรถและธรรม^{๑๑๒} แต่พระราชาและแก่ประชาชนทั้งหลาย ถวายคำแนะนำข้อธรรมที่พระราชาควรประพฤติปฏิบัติ เช่น ทศพิธราชธรรม^{๑๑๓} จักรวรรดิวัตร^{๑๑๔} ราชสังคหวัตถุ ๔^{๑๑๕} และอบรมคุณธรรม จริยธรรม ให้ความรู้หลักปฏิบัติราชการแก่ข้าราชการตำแหน่งอื่นๆ^{๑๑๖} ธรรมที่อำมาตย์นำมาสั่งสอนนั้น ส่วนมากมาจาก ๒ แห่งสำคัญ หากเป็นในสมัยที่มี พระพุทธศาสนาอุบัติ ธรรมที่นำมาสอนส่วนมากจะเป็นธรรมของพระพุทธเจ้า แต่หากเป็นในยุคที่ไม่มี พระพุทธศาสนาอุบัติ ธรรมที่นำมาสอนมักจะเป็นธรรมที่เกิดจากปัญญาของอำมาตย์ผู้เป็นพระ โภธิสัตว์ หรืออำมาตย์บางคนที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระโภธิสัตว์ โดยธรรมที่สอนส่วนมากก็ เป็นเรื่องศีล ความเมตตา ความกตัญญู ความเพียร เป็นต้น

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีเรื่องของวิรุบบัณฑิตอำมาตย์ เป็นตัวอย่างที่น่าจะนำมาศึกษาวิเคราะห์บทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรม

เมื่อครั้งที่พระราชาทรงพระนามว่า ธนัญชัยโกกรพยราช ทรงครองราชย์อยู่ในกรุง อินทปัตต์ แคว้นกुरु อำมาตย์ชื่อว่า “วิรุบบัณฑิต”^{๑๑๗} เป็นข้าเฝ้าในตำแหน่งที่ปรึกษา ผู้ถวายอรรถ ธรรมประจำราชสำนัก เป็นมหาธรรมกถึก มีถ้อยคำไพเราะจับใจ สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อม

^{๑๑๑} จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๕๐.

^{๑๑๒} อุดมธมมานุสาสโก อมจฺโจ; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓๘๐, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๔๑.

^{๑๑๓} ตูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๔๑๑-๔๒๐/๑๖๔-๑๖๕, ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๑๑-๔๒๐/ ๒๔๔-๒๔๕.

^{๑๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๑๑๕} ตูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ธรรม, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

^{๑๑๖} เช่น วิรุบบัณฑิตอำมาตย์ ของพระเจ้าธนัญชัยโกกรพยราช เป็นต้น.

^{๑๑๗} ตูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๕๒.

เลื่อมใสศรัทธาและชื่นชมยินดีในถ้อยคำนั้น ได้แสดงธรรมแก่มหาชนด้วยพุทธลีลา อาศัยอยู่ในนครด้วยยศใหญ่

ครั้งนั้น มีสหาย ๔ คน เคยเป็นเพื่อนสนิทกัน คือ ท้าวสักกะ พญานาคอรุณ พญาครุฑ และพระราชาทรงพอพระราชหฤทัย “ในการทรงสกา”^{๑๑๘} แต่มีจิตใจปรารถนาจะรักษาศีล บำเพ็ญธรรม จึงได้แสวงหาโอกาสที่จะรักษาศีลอุโบสถและบำเพ็ญบุญ ให้ท่านอยู่เป็นนิตย์

วันหนึ่งสหายทั้งสี่ได้มาพบกันที่สระโบกขรณี ถกเถียงกันด้วยเรื่องว่า ศีลของใครบริสุทธิ์กว่ากันเถียงกันอยู่เป็นเวลานาน แต่ก็ไม่สามารถตกลงกันได้ ชวนกันไปหาวิรุบบัณฑิต เพื่อให้ช่วยตัดสิน^{๑๑๙} วิรุบบัณฑิตพิจารณาแล้วก็ตัดสิน ทำศีลของพระราชาทั้งสี่พระองค์ให้มีคุณสมบัติเสมอกันทีเดียว^{๑๒๐} ทั้งสี่ท่านเมื่อได้สดับคำตัดสินนั้น ก็มีความชื่นชมยินดีในปัญญาของวิรุบบัณฑิต ที่สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างมีเหตุมีผล ต่างคนต่างก็ได้บูชาความสามารถของวิรุบบัณฑิตด้วยของมีค่า

เมื่อพญานาคอรุณกลับถึงเมืองนาคพิภพ พระนางวิมลามาเห็นไม่เห็นแก้วมณีจึงได้ทูลถามพญานาคอรุณตอบว่า “เราได้ถอดแก้วมณีออกให้กับ วิรุบบัณฑิตผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม รู้หลักคุณธรรมอันลึกซึ้ง และสามารถแสดงธรรมเหล่านั้นได้อย่างไพเราะจับใจ ยิ่งนัก”^{๑๒๑}

พระนางวิมลามาได้ฟังดังนั้นก็เกิดความปรารถนาจะได้ฟังวิรุบบัณฑิตแสดงธรรมบ้าง จึงทรงทำอุบายว่าเป็นไข้ และจะต้องได้หัวใจวิรุบบัณฑิต มาเป็นยาเท่านั้น จึงจะหายจากโรคได้ ฝ่ายนางอิรันทตี^{๑๒๒} ธิดาพญานาคประสงค์จะช่วยให้พระมารดาได้สิ่งที่ต้องการจึงป่าวประกาศให้บรรดาคนธรรพ์ นาค ครุฑ มนุษย์ กินนร ทั้งปวงได้ทราบ ว่า หากผู้ใดสามารถนำหัวใจวิรุบบัณฑิตมาให้นางได้ นางจะยอมแต่งงานด้วย

ขณะนั้น ปุณณกัษ^{๑๒๓} ผู้เป็นหลานของ ท้าวเวสสุวัณ^{๑๒๔} มหาราช ผ่านมาเห็นนางก็นึกรักอยากจะได้นางเป็นชายา จึงเข้าไปหาและบอกกับนางว่า “เราชื่อปุณณกัษประสงค์จะได้นางมาเป็นชายา จงบอกแก่เราเถิดว่าวิรุบบัณฑิตเป็นใคร อยู่ที่ไหน เราจะนำหัวใจของเขามาให้นาง”

เมื่อปุณณกัษได้ทราบว่า “วิรุบบัณฑิตเป็นผู้สอนอรรถธรรมในราชสำนักพระเจ้าธัญชัยโกรพยราช”^{๑๒๕} จึงดำริว่า “หากเราต้องการตัววิรุบบัณฑิต จะไปพามาได้ง่ายๆ นั้น คงเป็นไปได้ ทางที่ดีเราจะต้องทำพินันสกากับพระเจ้าธัญชัย โดยเอาวิรุบบัณฑิตเป็นสิ่งเดิมพัน ด้วยอุบายวิธีนี้ เราคงจะเอาตัววิรุบบัณฑิตมาได้”

ปุณณกัษจึงไปสู่ราชสำนักของพระเจ้าธัญชัย และทูลขอทำพินันสกา พระราชาก็ทรงตอบตกลงว่า “ยกเว้นตัวเรา เศวตฉัตร และมเหสีแล้ว ของที่เหลือซึ่งเป็นของๆ เรา เรายกให้เป็นส่วน

^{๑๑๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๕๓.

^{๑๑๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๕๘.

^{๑๒๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๖๑.

^{๑๒๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๖๔.

^{๑๒๒} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๖๖.

^{๑๒๓} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๖๙.

^{๑๒๔} ท้าวเวสสุวัณ หรือ เวสสุวัณนั้น เป็นท้าวมหาราช (จอมยักษ์) ปกครองด้านทิศเหนือ และเป็นประธานของท้าวมหาราชทั้ง ๔ บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา.

^{๑๒๕} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๗๓.

สำหรับท่าน”^{๑๒๖} ปุณณกัษั พอใจคำตอบ จึงตกลงเริ่มทอดสกาพนั้น ปรากฏว่าพระราชาทรงทอดสกาแพ่ ปุณณกัษัจึงทวงทรัพย์เดิมพัน โดยทูลขอวิธูรบัณฑิตแต่ผู้เดียวเท่านั้นเป็นรางวัลเดิมพันสกา

เมื่อจะต้องสูญเสียวิธูรบัณฑิตไป พระราชาจึงขออนุญาตปุณณกัษัให้วิธูรบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่พระองค์เป็นครั้งสุดท้าย ปุณณกัษัก็ยินยอม วิธูรบัณฑิตจึงได้แสดงธรรมของผู้ครองเรือนถวายแต่พระราชา มีใจความว่า “ผู้ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณะเป็นภริยาเป็นต้น”^{๑๒๗} เมื่อแสดงธรรมเสร็จแล้ว ปุณณกัษัก็สั่งให้วิธูรบัณฑิตไปกับตน เพราะพระราชาได้ยกให้เป็นสินพนันแก่ตนแล้ว วิธูรบัณฑิตจึงกล่าวแก่ปุณณกัษัว่า “ขอให้ข้าพเจ้า มีเวลาสั่งสอนบุตรและภรรยาสักสามวันก่อน ท่านก็เห็นแล้วว่า ข้าพเจ้าพูดแต่ความเป็นจริง พูดโดยธรรม มิได้เห็นแก่ผู้ใดหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดยิ่งไปกว่าธรรม ฉะนั้น ขอให้ท่านยินยอมตามความประสงค์ของข้าพเจ้าเถิด ปุณณกัษัจึงยินยอมที่จะพักอยู่เป็นเวลาสามวัน เพื่อให้วิธูรบัณฑิตมีเวลาสั่งสอนบุตรภรรยา

วิธูรบัณฑิตจึงเรียกบุตรภรรยา มาเล่าให้ฟังถึงเรื่องที่เกิดขึ้น แล้วปลอบโยนไม่ให้เสียใจจากนั้นก็แสดงธรรมชื่อว่า “ราชวสตีธรรม”^{๑๒๘} อันเป็นธรรมสำหรับข้าราชการจะพึงปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานและเพื่อเป็นหลักสำหรับยึดถือในการปฏิบัติหน้าที่และการแก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้น

เมื่อได้แสดงราชวสตีธรรมแล้ว วิธูรบัณฑิตจึงได้ออกเดินทางไปกับปุณณกัษัในระหว่างทางปุณณกัษัก็พยายามจะฆ่าวิธูรบัณฑิตด้วยวิธีต่างๆ เพื่อเอาหัวใจแต่ก็ไม่เป็นผล ในที่สุดวิธูรบัณฑิตจึงได้แสดงธรรมชื่อว่า “สาธุนรธรรม”^{๑๒๙} ให้แก่ปุณณกัษั

ปุณณกัษัได้ฟังสาธุนรธรรม ก็รู้สึกในความผิด รู้สำนึกในอุปการคุณของวิธูรบัณฑิต จึงตัดสินใจว่าจะพาวิธูรบัณฑิตกลับไปยังอินทปัตต์ แต่ถูกวิธูรบัณฑิตขอร้องไว้ จึงได้นำยังไปนาคพิภพ เมื่อถึงนาคพิภพ วิธูรบัณฑิตได้ทำปฏิสนธารกับพญานาคราชแล้วได้แสดงธรรมให้พญานาคตระหนักถึงกรรม และผลแห่งกรรมดี ขอให้พญานาคประกอบแต่กรรมดีต่อไป

พญานาควรุณได้ฟังธรรมอันประกอบด้วยวาจาไพเราะของวิธูรบัณฑิต ก็มีความพอใจเป็นอันมาก สั่งให้พาพระนางวิมลามาพบวิธูรบัณฑิต เมื่อพระนางวิมลามีเห็นวิธูรบัณฑิตก็ได้ถามว่า ท่านตกอยู่ในอันตรายถึงเพียงนี้ เหตุใดจึงไม่มีอาการเศร้าโศกหรือหวาดกลัวแต่อย่างใด

วิธูรบัณฑิตกล่าวตอบว่า ข้าพเจ้าไม่เคยทำความชั่วจึงไม่กลัวความตาย ข้าพเจ้ามีหลักธรรมและมีปัญญาอยู่กับตัวจึงไม่หวั่นเกรงภัยใดๆ ทั้งสิ้น พญานาควรุณและพระนางวิมลามีพอใจในปัญญาและความมั่นคงในธรรมของวิธูรบัณฑิต พญานาควรุณจึงกล่าวว่า “ปัญญานั้นเอง เป็นดังหัวใจของบัณฑิตทั้งหลาย เราทั้งสองนั้นยินดีด้วยปัญญาของท่านยิ่งนัก ปุณณกัษัจึงไปส่งท่านให้ถึงแคว้นกुरुรัฐในวันนี้ทีเดียว”^{๑๓๐} วิธูรบัณฑิตอำมาตย์จึงได้กลับมาสู่ราชสำนักของ พระเจ้าอนัญชัย-โกรพยราชโดยสวัสดิ์

^{๑๒๖} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๙๔.

^{๑๒๗} ติวรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔๐๖-๔๐๗.

^{๑๒๘} ติวรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔๑๗-๔๒๙.

^{๑๒๙} ติวรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔๔๙-๔๕๑.

^{๑๓๐} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔๗๒.

จากตัวอย่างเรื่องของวิรุณบัณฑิตอำมาตย์^{๑๓๑} จะเห็นได้ว่า แฝงไปด้วยคติธรรมหลายอย่าง เช่น การพินิจเป็นทางแห่งความฉิบหาย หลักธรรมาธรรมที่ผู้อยู่ครองเรือนควรจะได้นำไปใช้ สาธุ-นรธรรม ที่เป็นหลักธรรมสอนให้คนรู้ถึงความมกัตถุญกตเวทิต การไม่คิดประทุษร้ายผู้มีอุปการะ การไม่ทรยศต่อมิตรสหายที่ไวใจเรา การไม่ตกอยู่ในอำนาจของหญิงที่ดูหมิ่นสามี และราชวสดีธรรมที่เป็นหลักธรรมคำสอนสำหรับข้าราชการเพื่อใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ อันจะเป็นเหตุให้ได้รับชื่อเสียงเกียรติยศ และความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

บทบาทการทำหน้าที่ของวิรุณบัณฑิตอำมาตย์^{๑๓๒} นี้ แสดงให้เห็นว่า อำมาตย์ผู้มีหน้าที่อบรมสอนอรธ สอนธรรม ของพระราชาที่ดั่งนั้น จะต้องเป็นผู้มีสติปัญญาอันเฉียบแหลม รู้หลักธรรมอันลึกซึ้ง จะต้องเป็นผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ถือธรรมเป็นสิ่งที่สูงสุด เมื่อถึงครามีภัยแก่บ้านเมืองและพระราชา ก็ต้องยอมสละชีวิตเพื่อรักษาไว้ซึ่งสังฆะธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระราชาผู้เป็นคุณนายทาส ดั่งนั้น เรื่องของวิรุณบัณฑิตอำมาตย์ จึงเป็นแบบอย่างที่ดีที่ข้าเฝ้า ข้าราชการสำนัก ข้าราชการใกล้ชิดของพระราชาพึงได้น้อมนำและยึดถือปฏิบัติตามสืบต่อไป

๒.๕.๓ ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง

อำมาตย์ฝ่ายนี้ เป็นมหาอำมาตย์ผู้เป็นแม่ทัพนายกอง^{๑๓๓} มีหน้าที่วางแผนการรบ ทำศึกสงคราม ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยพระนคร รักษาชายแดน สู้รบกับพวกโจรที่ปล้นแผ่นดิน คุมทหารไปปราบจลาจลที่ปลายแดนจนสงบเรียบร้อย^{๑๓๔} และเป็นตัวแทนของพระราชาทำหน้าที่สังเคราะห์ อนุเคราะห์ ดูแลความสุข ความทุกข์ของประชาชนตลอดจนถึงสมณพราหมณ์ เป็นที่น่าสังเกตว่า อำมาตย์ที่ทำหน้าที่ด้านนี้ในบางเมืองอาจไม่ได้แบ่งแยกอย่างชัดเจน กล่าวคือ ในบางเมืองผู้ที่ดูแลกองกำลังทหารอาจเป็นหน้าที่ของเสนาบดี และมีราชบุรุษเป็นผู้ช่วย ส่วนอำมาตย์มีหน้าที่หลักคือ ทำหน้าที่เฉพาะงานช่วยพระราชาปกครองบ้านเมือง แต่บางเมืองอาจให้ความสำคัญกับอำมาตย์มาก ด้วยการแบ่งเป็นอำมาตย์ฝ่ายทหาร และฝ่ายปกครองบ้านเมือง

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีเรื่องของสันตติมหาอำมาตย์เป็นตัวอย่างที่น่าจะนำมาศึกษาวิเคราะห์บทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ฝ่ายทหารและปกครองบ้านเมือง

สมัยหนึ่ง “ปัจฉิมประเทศ”^{๑๓๕} ของแคว้นโกศลเกิดกบฏ พระเจ้าปเสนทิโกศล จึงตรัสให้สันตติมหาอำมาตย์ออกไปดำเนินการปราบปราม มหาอำมาตย์นั้น ไปปราบกบฏทำให้เมืองชายแดนกลับมาสงบได้สำเร็จ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพอพระราชหฤทัยมาก ได้พระราชทานสมบัติให้แก่มหาอำมาตย์ตลอด ๗ วัน และพระราชทานสตรีผู้ฉลาดในการฟ้อนและการขับให้คนหนึ่ง มหาอำมาตย์นั้นพร้อมทั้งบริวารฉลองความสำเร็จด้วยการดื่มสุรามัวเมาอยู่ ๗ วัน ครั้นถึงวันที่ ๗ จึงขึ้น

^{๑๓๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๖/๒๔๔.

^{๑๓๒} เช่น สันตติมหาอำมาตย์ เป็นต้น.

^{๑๓๓} ประเทศปลายแดน, แคว้นแคว้นชายแดน, ถิ่นแดนชั้นนอก, ถิ่นที่ยังไม่เจริญ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๘.

ข้างไปสู่ทำน้ำเพื่อจะอาบน้ำ ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตจึงโคลงศีรษะถวายบังคมแล้ว หลีกไป^{๑๓๔}

มหาอำมาตย์นั้น เมื่ออาบน้ำเสร็จก็กลับมาสู่ราชอุทยาน ฝ่ายสตรีที่ได้รับพระราชทานมา ให้นำนั้นก็ลงสู่สนามพอน สตรีนั้นบริโภคอาหารน้อยอยู่ ๗ วัน เพื่อที่จะรักษาทรวดทรงแสดงลีลาเยื้องกราย เมื่อแสดงพอนและขับอยู่ด้วยความเหน็ดเหนื่อยนางจึงเป็นลม ล้มลงสิ้นใจตายในทันที มหาอำมาตย์เห็นดังนั้นก็เศร้าโศก คิดว่า “ยกเว้น พระพุทธเจ้าเสีย คงไม่มีใครจักดับความโศกของเราได้”^{๑๓๕} พร้อมด้วยพลนิกายเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายนมัสการแล้วกราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้น

พระศาสดาตรัสกะมหาอำมาตย์นั้นว่า “เธอมาสู่สำนักของผู้สามารถเพื่อดับความโศกได้แน่นอน อันที่จริง น้ำตาที่ไหลออกของเธอผู้ร้องไห้ในเวลาที่หญิงนี้ตาย ด้วยเหตุนี้แน่ มากกว่าน้ำของมหาสมุทรทั้ง ๔” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถาว่า

กิเลสเครื่องกังวลใด มีอยู่ในกาลก่อน

เธองทำกิเลสเครื่องกังวลนั้นให้เหือดแห้งไป

กิเลสเครื่องกังวล จงอย่ามีแก่เธอในภายหลัง

ถ้าเธอจักไม่ยึดถือขันธในท่ามกลาง จักเป็นผู้สงบระงับเที่ยวไป^{๑๓๖}

เมื่อจบพระคาถา สันตติมหาอำมาตย์ก็บรรลुพระอรหัตผล แล้วได้พิจารณาอายุสังขารของตนว่า จะสามารถออกบวชได้หรือไม่ ได้ทราบความเป็นไปไม่ได้แห่งอายุสังขารนั้น จึงกราบทูลขอโอกาสปรินิพพานแด่พระพุทธเจ้า แล้วเหาะขึ้นสู่อากาศสูง ๗ ชั่วโมงปราศบุรพกรรมของตนถวายแด่พระพุทธเจ้า

สันตติมหาอำมาตย์ ครั้นทูลบุรพกรรมของตนอย่างนั้นแล้ว นั่งบนอากาศ เข้าเตโชธาตุปรินิพพาน ลำต้นนั้นเปลวไฟก็เกิดขึ้นในสรีระไหม้เนื้อและโลหิตแล้ว ยังเหลืออยู่แต่อัฐิธาตุมีสีดุจดอกมะลิ ตกลงมาสู่พื้น

พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายซึ่งผ้าขาวออก ฝ่ายอัฐิธาตุก็ตกลงเหนือผ้าขาวนั้น จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงบรรจุธาตุเหล่านั้นแล้ว รับสั่งให้สร้างสถูปไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง ด้วยทรงประสงค์ว่า “มหาชนไหว้แล้ว จักเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญ”^{๑๓๗}

วันต่อมา ภิกษุทั้งหลายก็สนทนากันว่า “สันตติมหาอำมาตย์บรรลุพระอรหัตในเวลากบพระคาถา นั่งปรินิพพานบนอากาศยังเป็นคฤหัสถ์อยู่ พวกเราจะเรียกท่านว่า สมณะหรือพราหมณ์ดี” พระพุทธเจ้าเสด็จมา ทรงทราบคำสนทนานั้นแล้ว ตรัสว่าเรียกได้ทั้งสองอย่าง แล้วตรัสพระคาถาว่า

แม้บุคคลจะแต่งตัวแบบใดก็ตาม

ถ้าเขาเป็นผู้สงบ ฝึกตนได้ เป็นผู้แน่นอน ประพฤติพรหมจรรย์

^{๑๓๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๓.

^{๑๓๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๕.

^{๑๓๖} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๕.

^{๑๓๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๘.

ละเว้นการเปิดเผยเรื่องราวส่วนตัว ประพฤติสม่าเสมอ

ควรเรียกบุคคลเช่นนี้ว่า พราหมณ์ สมณะ หรือภิกษุ^{๑๓๘} ก็ได้^{๒๑๓๙}

จากตัวอย่างที่ยกมา แสดงให้เห็นว่า บทบาทการทำหน้าที่ของสันตติมหาอำมาตย์นั้น เป็นตัวอย่างที่ดีของอำมาตย์ฝ่ายทหาร ปกครองบ้านเมือง ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ทำหน้าที่รับใช้พระราชอาญา จนได้เป็นมหาอำมาตย์ทหารเอกของพระราชอาญา ออกไปปราบกบฏ ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่สุดความสามารถ จนได้รับการปูนบำเหน็จรางวัล และเป็นตัวอย่างที่ดีของอำมาตย์ผู้มีโอกาสได้เข้าหาสมณะ ฟังธรรม แล้วเข้าถึงอริยธรรม เป็นผู้บริสุทธิ์ หมดจดจากกิเลส ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง เป็นอรหันต์อุบาสิกโดยยังมีได้ออกบวช ปรีณิพพานทั้งที่ยังเป็นคฤหัสถ์

๒.๕.๔ ฝ่ายตุลาการ

อำมาตย์ฝ่ายนี้ มีคำเรียกในภาษาบาลีว่า วินิจฉยมหามัตตะ ประกอบด้วยคำ ๒ คำ มาผสมกันระหว่างคำว่า “อำมาตย์” กับคำว่า “วินิจฉัย” มีหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีความตามสมควร แก่ความผิด ใต้สวน สอบสวน^{๑๔๐} คดีความของคู่กรณีที่มาแจ้งความ หรือคดีความของผู้กระทำความผิดถูกเจ้าหน้าที่จับกุมตัวมาสอบสวนเพื่อลงโทษตามโทษานุโทษ ที่ปรากฏในคัมภีร์นั้นท่านใช้คำว่า อำมาตย์ผู้วินิจฉัยบ้าง^{๑๔๑} มหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยบ้าง^{๑๔๒} สำหรับการตัดสินคดีความนั้นก็ทั้ง อำมาตย์ผู้ตัดสินคดีความที่เที่ยงธรรม ตัดสินโดยยุติธรรม และอำมาตย์ผู้มีอคติ รับสินบน ตัดสินไม่เป็นธรรม คือ ตัดสินให้คนถูกเป็นคนผิด ให้คนผิดเป็นคนถูก ทำเจ้าของทรัพย์ไม่ให้เป็นเจ้าของ^{๑๔๓} ในกระบวนการยุติธรรมที่ตัดสินโดยอำมาตย์ผู้วินิจฉัยนั้น มักจะประกอบด้วยคน ๓ ฝ่าย คือ (๑) ฝ่ายโจทก์ หรือฝ่ายผู้เสียหาย ได้แก่ ประชาชนที่ถูกทำร้าย ถูกโกง หรือได้รับความเสียหาย ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรมในเรื่องต่างๆ (แต่บางกรณีผู้เสียหายไม่ได้เป็นโจทก์เอง แต่ให้ญาติหรือคนที่น่าเชื่อถือเป็นโจทก์แทน) (๒) ฝ่ายผู้ถูกกล่าวหา ได้แก่ บุคคลที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิด (๓) ฝ่ายตุลาการ ได้แก่ อำมาตย์ผู้วินิจฉัยหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางตำแหน่ง เช่น เสนาบดี

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีเรื่องของมโหสถบัณฑิต-อำมาตย์ เป็นตัวอย่างที่น่าจะนำมาศึกษาวิเคราะห์บทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ฝ่ายตุลาการ

มโหสถบัณฑิตอำมาตย์นั้น เป็นบุตรชายของท่านเศรษฐีสิริวิฑฒกะกับนางสุมนาเทวี อยู่ในหมู่บ้านชื่อว่า “ปาจिनยวมัชฌคาม”^{๑๔๔} ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองมิถิลา แคว้นวิเทหะ เมื่อ

^{๑๓๘} คำว่า “พราหมณ์ สมณะ ภิกษุ” ตามหลักการพุทธศาสนามีความหมายดังนี้ พราหมณ์ หมายถึง ผู้ลอบบาปได้แล้ว สมณะ หมายถึงผู้สงบระงับบาปได้แล้ว ภิกษุ หมายถึงผู้ทำลายกิเลสได้แล้ว; พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๑๑๙-๑๒๐.

^{๑๓๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๔๒, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/๗๕.

^{๑๔๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๓๔๑.

^{๑๔๑} ดูรายละเอียดใน ส.นิ.อ. (ไทย) ๒๖/๗๑๔.

^{๑๔๒} วินิจฉยมหามัตตะ; พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๕๖/๒๘๓, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๖๘.

^{๑๔๓} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๖๘.

^{๑๔๔} พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๓๐.

ตอนคลอออกมาจากครุฑมารดา ท้าวสักกเทวราชได้วางแท่งโอสถแห่งหนึ่งไว้ในมือ เศรษฐีสิริวิฑกะ จึงตั้งชื่อบุตรว่า "มโหสถกุมาร"^{๑๔๕}

เมื่อมโหสถกุมารเติบโตขึ้น ปรากฏว่ามีสติปัญญาเฉลียวฉลาดกว่าเด็กในวัยเดียวกัน ชักชวนเพื่อนเล่นให้ช่วยกันสร้างศาลาใหญ่ไว้กลางหมู่บ้าน ให้เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทางและสร้างห้องวินิจฉัยคดี เพื่อตัดสินปัญหาข้อพิพาทหรือแก้ไขปัญหาคัดข้องต่างๆ

ชื่อเสียงของมโหสถเลื่องลือไปไกลทั่วภูมิภาคนคร ในขณะนั้น กษัตริย์เมืองมิลลา ทรงพระนามว่า พระเจ้าวิเทหราช ทรงมีที่ปรึกษาผู้เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตประจำราชสำนัก ๔ คน คือ “เสนกะ ปุกกุสะ กามินทะ และ เทวินทะ”^{๑๔๖} ซึ่งบัณฑิตทั้งสี่คนนี้เคยกราบทูลว่า จะมีบัณฑิตคนที่ห้า มาสู่ราชสำนัก พระเจ้าวิเทหราชจึงโปรดให้เหล่าอำมาตย์ออกสืบข่าวตามหา บัณฑิตผู้มีสติปัญญาปราดเปรื่องว่าอยู่ที่ใดบ้าง เหล่าอำมาตย์เที่ยวออกสืบข่าวจนไปพบมโหสถบัณฑิตผู้เป็นบุตรชายของสิริวิฑกะเศรษฐี แล้วนำความไปกราบทูลพระเจ้าวิเทหราช พระองค์ตรัสเรียกบัณฑิตทั้งสี่มาปรึกษาว่า ควรจะไปรับมโหสถมาสู่ราชสำนักหรือไม่ บัณฑิตทั้งสี่เกรงว่า มโหสถจะได้ตีเกินหน้าตน จึงทูลขอให้ทรงรอดูต่อไปก่อนว่า มโหสถจะมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดจริงหรือไม่

มโหสถบัณฑิต ได้แสดงสติปัญญาอันเฉียบแหลมตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยหนุ่ม ได้ช่วยแก้ไข ปัญหาข้อพิพาทให้เพื่อนบ้านด้วยสติปัญญาอันชาญฉลาด รวมทั้งถูกพระราชาทดสอบการใช้ปัญญาแก้ไขปัญหามากมาย เช่น ถูกทดสอบปัญญาด้วยเรื่องท่อนไม้ที่เกลียดได้เรียบเสมอกัน พระเจ้าวิเทหราช ทรงตั้งคำถามว่า ข้างไหนเป็นข้างปลาย ข้างไหนเป็นข้างโคน มโหสถก็ใช้วิธีผูกเชือกกลางท่อนไม้นั้น แล้วหย่อนลงในน้ำ ทางโคนหนักก็จมลง ส่วนทางปลายลอยน้ำ เพราะน้ำหนักเบากว่าไม้ มโหสถก็ชี้ได้ถูกว่า ทางข้างไหนเป็นโคน ข้างไหนเป็นปลาย นอกจากนี้มโหสถยังแก้ปัญหาเรื่องต่างๆ อีกเป็นอันมาก จนในที่สุดพระราชาก็ไม่อาจทนรอตามคำทัดทานของบัณฑิตทั้งสี่อีกต่อไป จึงโปรดให้ราชบุรุษไปพาตัวมโหสถมาเข้าเฝ้า^{๑๔๗}

มโหสถ จึงได้เริ่มรับราชการกับพระเจ้าวิเทหราชนับตั้งแต่นั้นมา ตลอดเวลาที่อยู่ในราชสำนัก มโหสถได้แสดงสติปัญญา และความซื่อสัตย์ซึ่งในการพิจารณาแก้ไขปัญหาคัดข้อง ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาที่พระราชาทรงผูกขึ้นลงปัญหาหรือที่บัณฑิตทั้งสี่พยายามสร้างขึ้น เพื่อให้มโหสถอับจนปัญญา แต่มโหสถก็แก้ปัญหาเหล่านั้นได้ทุกครั้งไป มีหน้าซ้ำในบางครั้ง มโหสถยังได้ช่วยให้บัณฑิตทั้งสี่นั้น รอดพ้นความอับจน แต่บัณฑิตเหล่านั้นมิได้กตัญญูรู้คุณที่มโหสถกระทำแก่ตน กลับพยายามทำให้พระราชารู้ว่า มโหสถด้อยปัญญา พยายามหาหนทางให้พระราชาทรงรังเกียจ เพื่อที่ตนจะได้รุ่งเรืองในราชสำนักเหมือนสมัยก่อน มโหสถรู้เรื่องอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิเทหราช ได้รับการสรรเสริญจากผู้คนที่ทั้งหลาย

^{๑๔๕} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๓๑.

^{๑๔๖} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๙.

^{๑๔๗} มโหสถบัณฑิตถูกทดสอบปัญญาด้วยเรื่องต่างๆ รวม ๑๙ ข้อ ประกอบด้วย (๑) ขึ้นเนื้อ (๒) โคน (๓) เครื่องประดับทำเป็นปล้องๆ (๔) กลุ่มด้าย (๕) บุตร (๖) คนเดียวชื่อโคพกาฬ (๗) รถ (๘) ท่อนไม้ (๙) ศีรษะคน (๑๐) งู (๑๑) ไก่ (๑๒) แก้วมณี (๑๓) ให้โคตัวผู้ตกลูก (๑๔) ข้าว (๑๕) ชิงช้าห้อยด้วยเชือกทราย (๑๖) สระน้ำ (๑๗) อุทยาน (๑๘) ลา (๑๙) แก้วมณีบนรังกา; ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๓๔-๓๕๗.

ต่อมา บัณฑิตทั้งสี่พยายามที่จะกลั่นแกล้งมโหสถด้วยประการต่างๆ แต่ก็ไม่เป็นผล แม้ถึงขนาดพระราชอาชญาลงเข้าพระทัยผิด ชับโล่มโหสถออกจากวัง มโหสถก็มีได้ขุนเคือง แต่ยังคงรักภักดีต่อพระราชินี ได้กราบทูลพระราชินีว่า “บัณฑิตทั้งหลายไม่ประพฤติความชั่ว เพราะเหตุแห่งความสุขของตน อันความทุกข์กระทบแล้ว แม้พลาดจากสมบัติก็สงบ ย่อมไม่ละธรรม เพราะรักและเพราะชัง”^{๑๔๘} “บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของตนไม่ได้ ไม่พึงหวักรานกิ่งของตนไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นผู้ชั่วช้า”^{๑๔๙} บุคคลที่ได้รับการเกื้อหนุนอุปการะ จากผู้ใด ย่อมไม่ทำให้มิตรผู้นั้นเสียไปด้วยความโง่เขลา หรือความหลงใหลในยศอำนาจ “บุคคลผู้ครองเรือน หากเกียจคร้านก็ไม่งาม นกบวชไม่สำรวมก็ไม่งาม พระราชาขาดความพินิจพิจารณาก็ไม่งาม บัณฑิตโกรธง่ายก็ไม่งาม”^{๑๕๐}

ไม่ว่าบัณฑิตทั้งสี่คน จะกลั่นแกล้งมโหสถอย่างไร มโหสถก็สามารถเอาตัวรอดได้ทุกครั้ง และมีได้ตอบแทนความชั่วร้าย ด้วยความชั่วร้าย แต่กลับให้ความเมตตากรุณาต่อบัณฑิตทั้งสี่เสมอมา นอกจากจะทำหน้าที่พิจารณาเรื่องราว แก้ไขปัญหาต่างๆ มโหสถยังได้เตรียมการป้องกันพระนครในด้านต่างๆ ให้พร้อมเสมอ และยังจัดผู้คนไปอยู่ตามเมืองต่างๆ เพื่อคอยสืบข่าวว่า จะมีบ้านเมืองใดมาโจมตีเมืองมิถิลาหรือไม่

พระราชอาชญาหนึ่ง ทรงพระนามว่า “จูลนีพรหมทัต”^{๑๕๑} ครองเมืองอูตรปัญจาล ทรงมีแก้วพรหมทัต เป็นที่ปรึกษาใหญ่ ประสงค์จะทำสงครามแผ่เดชานุภาพ จึงยกทัพใหญ่มุ่งไปโจมตีมิถิลานคร แต่ไม่ว่าจะโจมตีด้วยวิธีใด มโหสถบัณฑิต ก็รู้ทันสามารถตอบโต้และแก้ไขได้ทุกครั้งที่ไป ในที่สุดพระเจ้าจูลนีจึงส่งแก้วพรหมทัตมาประลองปัญญาทำสงครามกับมโหสถ

มโหสถออกไปพบแก้วพรหมทัต โดยนำเอาแก้วมณีค่าควรเมืองไปด้วย แสร้งบอกว่า จะยกให้พรหมทัต แต่เมื่อจะส่งให้ก็วางให้ที่ปลายมือ พรหมทัตแก้วเกรงว่า แก้วมณีจะตกจึงก้มลงรับ แต่ก็ไม่ทัน แก้วมณีตกลงไปกับพื้น แก้วพรหมทัตก้มลงเก็บด้วยความโลภ มโหสถจึงกดคอไว้ ผลักให้กระเด็นไป แล้วให้ทหารร้องประกาศว่า แก้วพรหมทัตก้มลงไหว้มโหสถ แล้วถูกผลักไปด้วยความรังเกียจ บรรดาทหารของพระเจ้าจูลนีมองเห็นแต่ภาพแก้วพรหมทัตก้มลงแทบเท้า แต่ไม่ทราบว่าเป็นแก้วด้วยเหตุใด ก็เชื่อตามที่ทหารของมโหสถป่าวประกาศ พวกเขากลับอำนาจมโหสถ ถอยหนีไปไม่เป็นกระบวน กองทัพพระเจ้าจูลนีก็แตกพ่ายไป

ต่อมา แก้วพรหมทัตคิดพยายาบาทมโหสถอยู่ไม่รู้หาย จึงวางอุบายให้พระเจ้าจูลนี ส่งทูตไปทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า จะขอทำสัญญาไมตรี และขอถวายพระราชธิดาให้เป็นชายา พระเจ้าวิเทหะทรงมีความยินดี จึงทรงตอบรับเป็นไมตรี พระเจ้าจูลนีก็ขอให้พระเจ้าวิเทหราชเสด็จมาอูตรปัญจาละถึงแม้ว่ามโหสถจะพยายามทูลคัดค้าน พระราชาก็มิได้ฟังคำ มโหสถเสียใจว่า พระราชาลุ่มหลงในสตรี แต่กระนั้นก็ยังคงจงรักภักดีจึงคิดจะแก้อุบาย จนในที่สุดพระเจ้าจูลนี ก็ทรงพ่ายแพ้การศึกด้วยอุบาย

^{๑๔๘} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๔๐๑.

^{๑๔๙} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๔๐๒.

^{๑๕๐} ตูรายละเอียดยุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๔๐๓.

^{๑๕๑} ตูรายละเอียดยุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๔๐๔.

ปัญญาของมโหสถ แล้วได้ทรงขอภัยที่ได้เคยคิดร้ายต่อเมืองมิถิลา ต่อพระเจ้าวิเทหราช และต่อมโหสถ^{๑๕๒}

จากตัวอย่าง บทบาทการทำหน้าที่วินิจฉัยคดีความและเป็นที่ปรึกษาของมโหสถบัณฑิต-อำมาตย์ แสดงให้เห็นว่า อำมาตย์ผู้วินิจฉัยอรรถคดีของพระราชานั้น มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ในตำแหน่งนี้ จะต้องเป็นผู้ที่มีสติปัญญา เฉลียวฉลาดสามารถ มีศิลปะวิทยา ได้รับความศึกษามาเป็นอย่างดี และถึงพร้อมด้วยคุณธรรม คือ มีความเมตตา ปราถนาดีต่อผู้อื่น ไม่คิดเบียดเบียน ทำร้ายผู้อื่น หรือทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน คิดทำแต่ในสิ่งที่ดี ที่เป็นประโยชน์สุขของปวงชนเป็นสำคัญ มีความกตัญญูและจงรักภักดีต่อพระราชานั้นที่สั่ง แม้ในบางครั้ง การทำหน้าที่ของตนเอง จะไปกระทบกับผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเกิดอคติ คิดร้าย กลั่นแกล้ง อิจฉาริษยาขึ้นมาก็ตาม แต่ถึงกระนั้น ด้วยปัญญาอันประเสริฐ คุณธรรม จริยธรรมที่มีอยู่ประจำตน ย่อมสามารถช่วยให้รอดพ้นภัย จากอันตรายและอุปสรรคต่างๆ ไปได้ และด้วยคุณงามความดีของตนเอง ย่อมทำให้เป็นที่รักยิ่งของพระราชานั้นและมวลมหาประชาชนตลอดไป

๒.๕.๕ ฝ่ายธุรการและกิจการทั่วไป

อำมาตย์ฝ่ายนี้ เป็นอำมาตย์ที่พระราชาทรงแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ธุรการ มีหน้าที่ดูแลทรัพย์สิน^{๑๕๓} จัดการผลประโยชน์^{๑๕๔} ที่ดิน^{๑๕๕} เก็บภาษีอากร ทารายได้^{๑๕๖} รับจ่าย^{๑๕๗} การค้าขาย ดูแล การเกษตรกรรม ผลผลิต พืชพันธุ์ธัญญาหาร^{๑๕๘} ประกอบพิธีกรรม^{๑๕๙} เลี้ยงภิกษุสงฆ์^{๑๖๐} และดูแลกิจการทั่วไปที่นอกเหนือจากงานของอำมาตย์ ๔ ฝ่ายข้างต้น

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีเรื่องของกาฬุทายีอำมาตย์ เป็นตัวอย่างที่น่าจะนำมาศึกษาวิเคราะห์บทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ฝ่ายธุรการ จัดการทั่วไป

กาฬุทายี เป็นบุตรของมหาอำมาตย์ในกรุงกบิลพัสดุ์ และเป็นสหชาติ^{๑๖๑} ของเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร เดิมท่านชื่อว่า “อุทายี”^{๑๖๒} แต่เพราะท่านมีผิวดำ คนทั่วไปจึงเรียกว่า กาฬุทายี

^{๑๕๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๘-๕๖๘.

^{๑๕๓} ได้แก่ อำมาตย์ผู้เป็นภัณฑาคาริก ผู้รักษาเรือนคลัง (ภัณฑาคาริกโก อมจโจ); อง.ปณจก.อ. (บาลี) ๓๑/๑๘, อง.ปณจก.อ. (ไทย) ๓๖/๖๘.

^{๑๕๔} ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๕/๔.

^{๑๕๕} ได้แก่ อำมาตย์ผู้ถือเชือก, อำมาตย์ผู้รั้งวัดนา (รชชุกาโทโก อมจโจ); ขุ.ชา.ติก.อ. (บาลี) ๗๘/๑๑๖, ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๕๘/๑๙๐.

^{๑๕๖} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๕๗.

^{๑๕๗} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๕๗.

^{๑๕๘} ได้แก่ มหาอำมาตย์ผู้ดวงข้าว (โถณมาปโก มหามตโต); ขุ.ชา.ติก.อ. (บาลี) ๗๘/๑๑๖, ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๕๘/๑๙๐-๑๙๑.

^{๑๕๙} เช่น ประกอบพิธีอภิเษกพระกุมารขึ้นครองราชย์สมบัดแทนพระบิดาที่สวรรคต เป็นต้น.

^{๑๖๐} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๕๗.

^{๑๖๑} ดูรายละเอียดใน อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๖๑.

^{๑๖๒} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๖๒.

เมื่ออยู่ในวัยเด็กก็เป็นพระสหายเล่นกันมากับเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อเจริญเติบโตแล้ว ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กติดตามเจ้าชายสิทธัตถะ จนได้เป็นอำมาตย์

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชา บำเพ็ญความเพียรจนได้บรรลุสมณธรรม เสด็จเที่ยวประกาศพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ตามคามนิคมต่างๆ อยู่เนิ่น พระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระบิดา คอยติดตามรับฟังข่าวอยู่ตลอดเวลา พอได้ทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ใกล้เมืองราชคฤห์ จึงได้จัดส่งอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารอีก ๑,๐๐๐ คน ให้ไปกราบทูลอาราธนาเสด็จมายังพระนครกบิลพัสดุ์ แต่อำมาตย์และบริวารเหล่านั้น เมื่อเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้ฟังธรรมแล้ว กลับได้บรรลุพระอรหันต์ผลด้วยกันทั้งหมด กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา กับพระพุทธองค์ มิได้ส่งข่าวกลับมา

พระเจ้าสุทโธทนะได้ส่งอำมาตย์ไปโดยทำนองนี้ถึง ๙ ครั้ง^{๑๖๓} แต่ทุกครั้งอำมาตย์และบริวารเหล่านั้นก็ได้กลับมา ข่าวคราวเจียบหายไป จนในที่สุดทรงพิจารณาเห็นว่า กาฬทายีอำมาตย์คงจะช่วยให้สำเร็จสมพระประสงค์ได้ จึงส่งไปพร้อมด้วยบริวารจำนวนเท่าเดิม

กาฬทายีอำมาตย์ รับสนองพระราชโองการและได้กราบทูลเพื่อขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาด้วย เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว จึงออกเดินทางพร้อมด้วยบริวาร ถึงกรุงราชคฤห์ เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วประทานอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งหมด

หลังจากบวชแล้ว ท่านพระกาฬทายีจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลพระประสงค์ของพระเจ้าสุทโธทนะ ขอให้เสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์ โดยพรรณนาความสะดวกสบายตลอดระยะทางที่จะดำเนินไป และได้เดินทางล่วงหน้ามาแจ้งข่าวเป็นระยะๆ ทุกๆ วัน ให้กับพระเจ้าสุทโธทนะ

ด้วยเหตุที่ พระกาฬทายี เป็นทั้งราชทูตของพระเจ้าสุทโธทนะ ในขณะที่เป็นอำมาตย์ไปกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดา และเป็นสมณทูตในขณะที่อุปสมบทแล้ว พยายามไปแจ้งข่าวสารการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคต่อพระประยูรญาติเป็นประจำ จนพระประยูรญาติเกิดศรัทธาเลื่อมใสสร้างพระอารามถวายไว้ในพุทธศาสนา นับว่าท่านได้ทำคุณแก่พระประยูรญาติ ศากยวงศ์ และแก่พระศาสนาอย่างอเนกอนันต์ พระพุทธองค์จึงทรงตั้งท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ “เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในฝ่ายผู้ทำตระกูลให้เลื่อมใส”^{๑๖๔}

จากตัวอย่าง บทบาทการทำหน้าที่ของกาฬทายีอำมาตย์นี้ แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระพุทธบิดานั้น ทรงมีความห่วงใยบุตรคือพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก คอยติดตามรับฟังข่าวความเป็นอยู่ของบุตรตลอดเวลา ทรงส่งอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารอีก ๑,๐๐๐ คน ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถึง ๙ ครั้ง ซึ่งอำมาตย์และบริวารเหล่านั้น ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา กับพระพุทธเจ้า ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ด้วยกันทั้งหมด จึงนับได้ว่า พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงมีคุณต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงมองเห็นความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ทรงมีพระราชศรัทธา ยอมเสียสละอำมาตย์ของพระองค์ให้ได้บรรพชาอุปสมบท

^{๑๖๓} Bhikkhu Amritananda, *King of the Buddha's time*, (Bangkon : Mahāmakuta Rājavidyā-ḷaya Foundation Press, 1992), p. 11.

^{๑๖๔} อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๑๑.

ในบวรพระพุทธศาสนา ซึ่งอำมาตย์และบริวารเหล่านั้น ผู้ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ ย่อมเป็นกำลังสำคัญในการออกไปเผยแผ่ประกาศพระศาสนา อาจกล่าวได้อีกว่า มีอำมาตย์บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ส่วนกาฬุทายีอำมาตย์นั้น เป็นตัวอย่างที่ดีของอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่รับใช้พระราชามีความสามารถที่จะปฏิบัติราชการให้สมพระประสงค์ได้ เป็นข้าราชการที่พระราชาส่งไปเพื่อเป็นทูตไปกราบทูลพระพุทธเจ้า และหลังจากที่ท่านได้อุปสมบทแล้วก็ยังเป็นสมณทูตคอยแจ้งข่าวการเสด็จกลับมาของพระพุทธเจ้า จึงกล่าวได้ว่า (พระ) กาฬุทายีอำมาตย์นี้ มีความสามารถมากเป็นทั้งราชทูตและสมณะทูต เลยทีเดียว

อย่างไรก็ตาม ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์นั้นมิได้จำเพาะเจาะจงว่าจะต้องทำหน้าที่เพียงอย่างเดียว บางครั้งอำมาตย์คนหนึ่งสามารถทำหน้าที่ได้หลายอย่าง เช่น อำมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตมีหน้าที่สอนอรรถสอนธรรม ได้รับพระราชดำรัสให้ไปทำหน้าที่ทั่วไป ทำหน้าที่ตรวจหาสาเหตุที่ทำให้ม้าแสดงอาการแปลกออกมา^{๑๖๕} ทำหน้าที่ตรวจหาสาเหตุที่ทำให้ม้ามึนคล่มโยมลงอาบน้ำเพราะรังเกียจน้ำกระจอกลงไปอาบน้ำที่หน้านั้นก่อน^{๑๖๖} ทำหน้าที่ตรวจหาสาเหตุที่ทำให้ช้างมึนคล่มชิมเศร่าเพราะความพลัดพรากจากสุนัขที่คุ้นเคยกันมาก^{๑๖๗} ทำหน้าที่ตรวจหาสาเหตุที่ทำให้ช้างมึนคล่มเป็นช้างดุร้ายเพราะได้ฟังคำของพวกโจรผู้มาปรึกษากันในเวลากลางคืนใกล้โรงช้าง^{๑๖๘} ทำหน้าที่ตรวจหาสาเหตุที่ทำให้มะม่วงมีรสขมเพราะถูกปลุกแหวดล้อมด้วยต้นสะเดา^{๑๖๙} หรือวิสสการะมหาอำมาตย์ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระราชาราชการแห่งแคว้นมคธและยังได้ทำหน้าที่หาอุบาย^{๑๗๐} วางแผนการรบตรวจราชการ^{๑๗๑} คือ ได้ไปตรวจไม้ของหลวงที่เก็บไว้ซ่อมแซมเมืองในคราวจำเป็น หรือธรรมมหาอำมาตย์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงแต่งตั้ง^{๑๗๒} ให้ทำหน้าที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแทนพระองค์ ก็ยังได้ทำหน้าที่ออกตรวจราชการ ทำหน้าที่ชวนชวนช่วยเพื่อช่วยหาทางให้มีการแก้ไขผ่อนปรนคำพิพากษาของศาล ช่วยให้ความไม่เดือดร้อน และการปลดปล่อยพันธโทษแก่บุคคลผู้ที่ถูกจองจำ ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแห่งลูกจ้างและนายจ้าง พราหมณ์ คนมั่งมี คนอนาถา และคนเฒ่าชรา

^{๑๖๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ทูก.อ. (ไทย) ๕๗/๑๙๒-๑๙๕.

^{๑๖๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๕/๒๙๖-๒๙๘.

^{๑๖๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ทูก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๐๔-๓๐๗.

^{๑๖๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๕/๓๐๑-๓๐๓.

^{๑๖๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ทูก.อ. (ไทย) ๕๗/๒๐๑-๒๐๘.

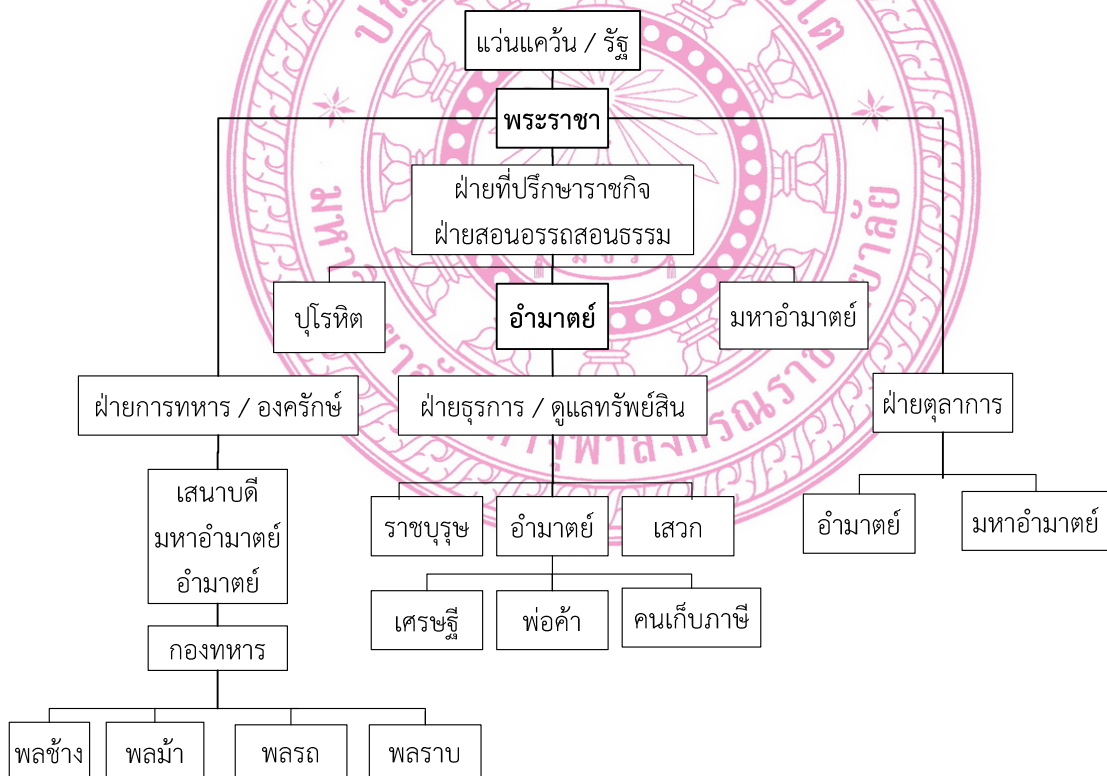
^{๑๗๐} เกทาทโย อิมะ จตุโร อุบายา สตตวิชัยการณานิ. อุบาย ๔ อย่าง มีเกทะเป็นต้น เหล่านี้ เป็นวิธีทำให้ชนะศัตรู (๑) เกทุบาย ยุยงให้แตกสามัคคีในหมู่พวกของศัตรู (๒) ทัดฆอุบาย ทำการรุกรบ (๓) สามอุบาย ใช้อุบายค่อย ๆ เจริญทำให้ใจอ่อน (๔) ทานอุบาย ใช้อุบายโดยให้บรรณาการ; พระโมคคัลลานเถระ, (ผู้รับ) พระมหาสมปอง มุฑิตะ แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๔๕๕. และ พระมหาสมปอง มุฑิตะ, **คัมภีร์อภิธานปทีปิกาแปล ฉบับนักศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๓๙), หน้า ๗๕.

^{๑๗๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(บาลี) ๑/๘๗/๕๗, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๗/๗๖

^{๑๗๒} พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงแต่งตั้งไว้ซึ่งธรรมมหาอำมาตย์ สตรีอัยกษมาอำมาตย์ (มหาอำมาตย์ผู้ดูแลสตรี) เจ้าหน้าที่ชาวกรีก (ผู้ดูแลท้องถิ่นเกษตรกรรม) พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่หมวดอื่น ๆ เพื่อความเจริญงอกงามแห่งธรรม กับทั้งเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขของเหล่าชนผู้ประกอบด้วยธรรม; ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **จาริกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรสีสิงห์) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**, หน้า ๑๔๙-๑๕๘.

ความสำคัญของอำมาตย์ สรุปได้ว่า ประเทศชาติบ้านเมืองจะดำรงอยู่และก้าวหน้ามั่นคงได้เพราะพระบารมีและพระปรีชาสามารถของพระราชอาผู้ปกครองบ้านเมือง แต่ลำพังพระราชอาพระองค์เดียว คงไม่อาจบริหารราชการงานแผ่นดินให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ถ้าไร้ซึ่งอำมาตย์ ข้าราชการบริพารผู้ซื่อสัตย์ จงรักภักดีและมีความสามารถอยู่คู่บัลลังก์ อำมาตย์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระราชอา เป็นผู้ที่ยกยอถวายงานอย่างใกล้ชิด เป็นที่ปรึกษาในราชกิจ เป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งของพระราชอาที่จะคอยช่วยเหลือในการปกครองและบริหารบ้านเมือง โดยมีบทบาทการทำหน้าที่หลายฝ่าย ทั้งฝ่ายถวายงานเป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ ฝ่ายอบรมสั่งสอน ฝ่ายทหาร ปกครองบ้านเมือง ฝ่ายตุลาการพิพากษาพิจารณาคดีและฝ่ายกิจการทั่วไป ซึ่งทุกฝ่ายล้วนมีผลต่อความสุข ความทุกข์ ของประชาชนและความเจริญมั่นคงของบ้านเมืองทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม หากจะแสดงความสำคัญของอำมาตย์ตามโครงสร้างระบบการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีโครงสร้างความสัมพันธ์ที่สรุปได้ ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๒.๑ แสดงความสำคัญของอำมาตย์ฝ่ายต่างๆ ตามโครงสร้างระบบการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๖ สรุป

เมื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างครบถ้วนแล้ว สรุปได้ว่า คำว่า อำมาตย์ มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า อมาตย และใช้ศัพท์ในภาษาบาลีว่า อมจฺจ หมายถึง ข้าเฝ้าใกล้ชิด คนสนิทของพระราชอา ที่ปรึกษาของพระราชอา

คนรับใช้ของพระราชา ข้าราชการบริพารในราชสำนัก อำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท นั้น เป็นบุคคลธรรมดาสามัญบ้าง เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีบ้าง มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับ กษัตริย์หรือพระราชาซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง มีหน้าที่ถวายงานอย่างใกล้ชิด เป็นที่ปรึกษาในราชกิจ เป็นผู้กระทำการงานทั้งหลายทั้งมวลของพระราชาให้สำเร็จได้ตามพระประสงค์ เป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งของพระราชา ที่จะคอยช่วยเหลือในการปกครองและบริหารบ้านเมือง อำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นบุคคลซึ่งจะต้องทำงานใกล้ชิดกับพระราชา ทำงานอยู่ในราชสำนักร่วมกับ ข้าราชการบริพารเหล่าอื่นๆ ดังนั้น บุคคลที่จะเข้ามา ดำรงตำแหน่งอำมาตย์จึงจำเป็นต้องมี คุณสมบัติเฉพาะตน เฉพาะงาน เป็นนักปราชญ์ เป็นบัณฑิต ฉลาดในประโยชน์ เป็นผู้ รู้จักพระ อภัยภัยของพระราชา และปฏิบัติตามพระประสงค์ ของพระราชา เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงสุจริต จงรักภักดีต่อ พระราชา เป็นผู้ที่มีศีล ไม่โลภ ไม่แพรงพรายความลับ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็น คนหลอกลวง ไม่ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง รักษาพระราชทรัพย์ของพระราชาให้มีคงที่อยู่ได้

ตำแหน่งอำมาตย์นั้น เป็นฐานันดรที่พระราชาทรงพระราชทานแก่บุคคลผู้ที่เป็นบัณฑิต มีปัญญา สามารถแบ่งเบาเอาธุระในราชกิจ คอยรับใช้ใกล้ชิด เป็นที่ปรึกษา สนับสนุนจนเป็นที่ไว้วาง พระราชหฤทัย พระราชาจะทรงคัดเลือกเพื่อรับบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งอำมาตย์โดยวิธีวัดพฤติกรรม ต่างๆ ๔ วิธี และเมื่อพระราชาได้ทรงพิจารณาพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลดีแล้ว เห็นว่ามีความ เหมาะสมก็จะทรงพระราชทานตำแหน่งให้บุคคลนั้นๆ ได้เข้ารับทำหน้าที่ต่อไป ซึ่งการเข้าสู่ตำแหน่ง อำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มี ๒ ประการ คือ (๑) มีความสามารถ (๒) สืบชาติวงศ์ ตระกูลแทนบิดาผู้เคยเป็นอำมาตย์มาก่อน เมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งอำมาตย์แล้ว เข้ารับใช้ถวายงานใน พระราชสำนักด้วยความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ อุทิศตนเพื่องาน ชื่อสัตย์ สุจริต จงรักภักดี จนเป็นที่ไว้วาง พระราชหฤทัย ประกอบกับตนเองเป็นผู้มีบุญญาธิการ ย่อมมีโอกาสที่จะได้รับความเจริญก้าวหน้า ได้รับพระราชทานฐานันดรที่สูงๆ ขึ้นไป ส่วนผู้ที่ดำรงตำแหน่งอำมาตย์แล้วไม่ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความ ชื่อสัตย์สุจริต คิดกบฏ คดโกง กินสินบน ประพฤติมิชอบ ย่อมจะได้รับโทษให้พ้นจากตำแหน่ง ซึ่งการ พ้นจากตำแหน่งอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มี ๓ ประการ คือ (๑) ถูกพระราชา ถอดยศ ปลดออก (๒) ถูกพระราชาทรงเนรเทศออกจากแคว้นแคว้นตามสมควรแก่ความผิด และ (๓) ตาย

อำมาตย์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระราชา เป็นผู้ที่ยกถวายงานอย่าง ใกล้ชิด เป็นที่ปรึกษาในราชกิจ เป็นผู้กระทำการงานทั้งหลายทั้งมวลของพระราชาให้สำเร็จได้ตาม พระประสงค์ เป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งของพระราชาที่จะคอยช่วยเหลือในการปกครองและบริหาร บ้านเมือง ซึ่งพระราชาจะขาดอำมาตย์เสียมิได้ โดยมีบทบาทหน้าที่สำคัญ ๕ ฝ่าย คือ ฝ่ายถวายงาน เป็นที่ปรึกษาของพระราชา ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรม ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง ฝ่าย ตูลาการ และฝ่ายกิจการทั่วไป พระราชาผู้ที่ได้อำมาตย์ที่มีความจงรักภักดี มีความซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน เป็นบัณฑิต มีความรู้ และเก่งกล้าสามารถ เข้ามาช่วยราชกิจ แบ่งเบาภาระ ทำงานต่างพระเนตร พระภรณ์ ย่อมจะปกครองบ้านเมืองให้มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข

บทที่ ๓
หลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้จะได้วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับทำหน้าที่ของอำมาตย์ใน ๕ บทบาทหน้าที่ที่สำคัญ คือ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้เป็นที่ปรึกษาพระราชา, ผู้อบรมสั่งสอนธรรม, ผู้ดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง, ผู้เป็นตุลาการ, และผู้ทำหน้าที่ธุรการและกิจการทั่วไป มีรายละเอียดตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้เป็นที่ปรึกษาพระราชา

ในการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระราชานั้น อำมาตย์จะต้องยึดมั่นในหลักธรรม โดยหลักธรรมที่มีการปลูกฝังให้อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่อันสำคัญนี้ ได้แก่ ราชวสดีธรรม สัปบุริสธรรม อธิษฐานธรรม และการรู้เท่าทันโลกธรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ราชวสดีธรรม

ราชวสดีธรรม^๑ คือ ธรรมสำหรับผู้อยู่ในราชสำนัก ถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นหลักปฏิบัติที่ทำให้พระราชาทรงโปรดปราน ถือเป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการปฏิบัติราชการ หรือบางที่เรียกว่า “หลักราชการ”^๒

วิรุจน์ชิตอำมาตย์พระโพธิสัตว์ได้แสดงราชวสดีธรรมนี้แก่ภรรยา บุตรธิดา สะใภ้ ญาติมิตรและทาสกรรมกรทั้งหลาย เพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ อันเป็นเหตุให้ได้รับยศ เกิดความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ^๓ มีดังนี้ คือ

๑) เมื่อเข้ารับราชการใหม่ๆ ยังไม่มีชื่อเสียงและยังไม่มียศศักดิ์ ก็อย่ากล้าจนเกินพอดี และอย่าขลาดกลัวจนเสียงานราชการ

๒) ข้าราชการต้องไม่มั่งง่าย ไม่เลินเล่อผลอสติ แต่ต้องมีความระมัดระวังให้ดีอยู่เสมอ ถ้าหัวหน้าทราบความประพฤติ สติปัญญา และความซื่อสัตย์สุจริตแล้ว ย่อมไว้วางใจและเผยความลับให้ได้ทราบด้วย

๓) เมื่อหัวหน้าเรียกใช้ในงานราชการ อย่าหวั่นไหวไปด้วยอำนาจอคติ พึงปฏิบัติงานราชการให้สำเร็จไปโดยสุจริตและเที่ยงธรรม ดุจตราชูที่อยู่ในระดับเที่ยงตรง

^๑ ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๑/๒๘๓, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๑/๔๑๔.

^๒ ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ทรงสนทนาการเมืองของพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๕.

^๓ ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๑-๑๕๑๗/๒๘๓-๒๘๗, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๑-๑๕๑๗/๔๑๔-๔๒๑.

๔) เมื่อมีราชการเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตามที่ ถูกเรียกใช้ พึงปฏิบัติราชการนั้นๆ ให้สำเร็จสมประสงค์ ไม่พึงบิดพลิ้วหรือหวั่นไหวไปตามอารมณ์

๕) ทางเดินที่เขาตกแต่งไว้เป็นราชวิถี แม้จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้เดินด้วยกันก็ไม่ควรเดิน

๖) ไม่พึงใช้ของเสมอพระราชหรือหัวหน้า ไม่บริโภคให้ทัดเทียมกับพระราชหรือหัวหน้า พึงปฏิบัติให้ต่ำกว่าทุกอย่าง

๗) ไม่พึงใช้กิริยาท่วงทีวาจาอย่างตีเสมอกับพระราชหรือหัวหน้า ต้องแสดงให้เห็นต่างชั้นลงมา จึงจะชอบด้วยประเพณีนิยม และเป็นการรักษาตนให้พ้นราศีโทษ

๘) เมื่อพระรชากำลังทรงสำราญอยู่ในหมู่อำมาตย์ มีพระสนมกำนัลเฝ้าแหวนอยู่ราชเสวกไม่พึงแสดงอาการทอดสนิทในพระสนมกำนัล ไม่พึงเป็นคนฟุ้งซ่าน แสดงอาการโอหังอย่างคนองกาย คนองวาจา ให้เสียมารยาทของข้าเฝ้า

๙) ไม่พึงเล่นหัวกับพระสนมกำนัล

๑๐) ไม่พึงปรึกราชการในที่ลับ

๑๑) ไม่พึงลักลอบเอาพระราชทรัพย์ออกจากพระคลังหลวง (ไม่คอร์ปชั่น)

๑๒) ไม่พึงเห็นแก่หลับนอนจนแสดงให้เห็นเป็นการเกียจคร้าน

๑๓) ไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย

๑๔) ไม่พึงฆ่าสัตว์ที่ได้รับพระราชทานอภัย (สัตว์ที่ห้ามฆ่า)

๑๕) ไม่พึงทะนงตนว่าเป็นคนที่พระราชหรือหัวหน้าโปรดปราน แล้วขึ้นร่วมพระแทนบัลลังก์เรือพระที่นั่ง หรือรถพระที่นั่ง

๑๖) ต้องรู้จักที่เฝ้าอันเหมาะสม อย่าให้ห่างเกินไปหรือชิดเกินไป ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระราชจะทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือฟังกระแสพระดำรัสได้โดยง่าย

๑๗) อย่าชะล่าใจในเมื่อพระราชทรงกระทำพระองค์เป็นเพื่อน หรือเมื่อหัวหน้ากระทำตนเป็นเพื่อน

๑๘) เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชู ก็อย่าทะนงตัวอวดตัวว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตและไม่ควรจ้วงจาบเทีจตุลพระราชหรือเสนองานต่อหัวหน้าในลักษณะที่เป็นการเยอหยิ่งทะนงตน

๑๙) แม้ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เข้านอกออกในได้ ก็ไม่ควรทอดสนิทแต่ควรขอพระบรมราชานุญาตก่อนทุกครั้งไป ให้มีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ

๒๐) เมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงยกย่องพระราชโอรส หรือพระราชวงศ์ โดยพระราชทานบ้าน นิคม รัฐ หรือขนบให้ครอบครอง ก็ควรนึ่งดูก่อน ไม่ควรต่วนเทีจตุลคุณหรือโทษ

๒๑) เมื่อพระราชหรือหัวหน้าจะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใด ไม่ควรทูลหรือเสนอขัตตลาภของผู้นั้น พึงรอบคอบสอบสวนให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยนไปในทางที่เหมาะสม ที่ควร

๒๒) ข้าราชการต้องเป็นคนที่ไม่เห็นแก่ได้ ไม่ยอมตนให้ตกอยู่ในอำนาจของความอยาก ต้องทำตัวให้เหมือนปลา คือทำเป็นไม่มีลิ้น ไม่เจรจาหาเรื่องให้เกิดความชุ่นเคืองใจ แก่หัวหน้าหรือเพื่อนข้าราชการด้วยกัน

๒๓) ไม่ใช่จ่ายเงินของแผ่นดินไปในทางฟุ่มเฟือย สรุ่ยสุ่ย

๒๔) ต้องสอดส่องรักษางานราชการให้ดี อย่าให้ผิดระเบียบ ประเพณี และกฎหมาย และต้องต่อสู้กับอุปสรรค ขัดข้องและเหตุขัดขวางเสมอ

๒๕) ต้องไม่มัวเมาในสตรีเพราะจะทำให้เสื่อมอำนาจ และเกิดราศีโทษในหน้าที่ราชการ

๒๖) ไม่ควรพูดมากเกินพอดี แต่ก็ไม่ควรนิ่งเสียเรื่อยไป

๒๗) เมื่อถึงคราวที่ต้องพูด ให้พูดพอเหมาะพอควร และพูดอย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน และให้นิ่งเมื่อถึงคราวที่ต้องนิ่ง

๒๘) ข้าราชการต้องอดทน ไม่ฉุนเฉียว ไม่โกรธง่าย และต้องไม่พูดหรือทำกระทบกระเทียบเปรียบเปรย

๒๙) ต้องเป็นคนมีความสัตย์จริงต่อคำพูดของตนเสมอ พูดจาให้น่าเชื่อถือและสุภาพ ไม่ส่อเสียดยุยงให้เกิดความบาดหมางและแตกสามัคคีกัน ไม่ฟังกล่าวถ้อยคำที่เพื่อเจ้า เหลวไหลไร้ประโยชน์

๓๐) ข้าราชการต้องบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาให้ผาสุก เคารพขนบอนุ และเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูล

๓๑) ต้องละเอียดต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความผิด ไม่ประพฤติดล่เมตศีลธรรมและเป็นมิตรที่ดีในครอบครัว

๓๒) ต้องมีระเบียบวินัยและมีมารยาทสุภาพงดงามเสมอ

๓๓) มีศิลปะในการปฏิบัติราชการให้ดำเนินไปโดยรวดเร็ว และสำเร็จเป็นผลดีเสมอ

๓๔) ต้องฝึกใจฝึกตนให้มั่นอยู่ในความดี มีอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ถือตัวอวดดี ไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม

๓๕) ต้องขยันขันแข็งในหน้าที่ราชการ

๓๖) ให้เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ สะอาดในหน้าที่การงาน

๓๗) ให้เป็นคนเฉลียวฉลาด รู้จักฐานะอันควรและไม่ควร

๓๘) ต้องประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพยำเกรงในผู้ใหญ่เหนือตน ประพฤติตนมั่นอยู่ในความดี และมุ่งมั่นทำแต่ความดี

๓๙) ควรปลื้มตนให้ห่างจากบุคคลที่พระราชาหรือประมุขของประเทศอื่นๆ ส่งมาสืบราชการลับ ให้จงรักภักดีแต่ในเจ้านายและพระราชาของตนเท่านั้น ไม่ฝักใฝ่ในราชสำนักอื่น

๔๐) ข้าราชการพึงใฝ่ใจเข้าไปหาสมณะและพรหมณ์ผู้ทรงศีล เป็นนักปราชญ์หรือรู้หลักนักปราชญ์ดี เพื่อรักษาศีล พังธรรมบ้าง บำรุงท่านบ้าง ศึกษาถ่ายทอดเอาความรู้จากท่านบ้าง

๔๑) ข้าราชการไม่ควรลบล้างราชประเพณีในการบริจาคตาน ควรรักษาไว้ให้มั่นคง เมื่อถึงคราวที่จะทรงบริจาคตานก็ไม่ต้องกีดกันโดยประการใดๆ ทั้งสิ้น

๔๒) ข้าราชการต้องเป็นคนมีปัญญา มีความรู้ดี ฉลาดเฉลียว และเข้าใจในวิธีการต่างๆ ไปได้เป็นอย่างดี รู้จักกาลสมัยที่ควรและไม่ควร

๔๓) ข้าราชการต้องหมั่นขยันในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ไม่เลินเล่อหละหลวม ต้องตรวจตราดูแลให้รอบคอบ ทำงานให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปโดยครบถ้วนด้วยดีเสมอ

๔๔) ไร่นาและปศุสัตว์ ข้าวในยุ้งฉาง ควรตรวจตราดูอยู่เป็นประจำ ตลอดจนการใช้จ่ายในครอบครัวก็พึงรู้จักกำหนดประมาณ

๔๕) บุตรธิดาหรือพี่น้องที่ประพฤติน่าดี เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว มีแต่คอยล้างผลาญ ก็ไม่ควรยกย่อง แต่กระนั้น เมื่อมาเยี่ยมเยียนก็ควรช่วยเหลือบ้างตามสมควร ส่วนทาสกรรมกรและคนรับใช้ที่ประพฤติน่าดี มีความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงานโดยสม่ำเสมอ ควรยกย่องชมเชยและควรให้ความอุปการะเลี้ยงดูอย่างดี

๔๖) ข้าราชการต้องเป็นผู้มีศีลธรรมประจำตน มีความซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ได้ ไม่เข้าข้างคนผิด เป็นคนซื่อตรงจงรักภักดี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๔๗) ข้าราชการต้องรู้จักพระราชนิยม ความนิยมของเจ้านาย ปฏิบัติให้ต้องตามพระราชประสงค์ ไม่ฝ่าฝืนขึ้นขัดพระราชอัธยาศัยหรืออภัยอาศัย

๔๘) เวลาผลัดพระภูษาลงทรงสนาน ราชเสวกพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาท แม้จะถูกกริ้วกราดจนถึงต้องพระราชอาญา ก็ไม่พึงโกรธตอบ

๔๙) ต้องสักการบูชาพระราชบิดา ผู้ซึ่งถือว่าเป็นยอดปราชญ์และเป็นผู้พระราชทานสมบัติอันน่าพอใจได้ทุกๆ อย่าง

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมแต่ละข้อมีความชัดเจนอยู่แล้วพอสมควร สารหลักธรรมคำสอนส่วนใหญ่มุ่งสอนแนวทางการประพฤติปฏิบัติต่อองค์พระมหากษัตริย์แสดงถึงการเชิดชู ผู้เป็นประมุขแห่งแผ่นดิน ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องมีไม่ว่าจะเป็นการปกครองในระบอบใดก็ตาม บางข้อเป็นหลักการปฏิบัติเหมาะสมในสังคม บางข้อเป็นหลักการปฏิบัติหน้าที่ประจำวัน บางข้อเป็นคุณธรรมของฝ่ายตุลาการ บางข้อส่งเสริมประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ บางข้อเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อเสถียรภาพของบ้านเมือง บางข้อเป็นหลักการปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนา บางข้อว่าด้วยเรื่องหลักการปฏิบัติทางเศรษฐกิจ บางข้อว่าด้วยหลักสนับสนุนสร้างทายาททางราชการ ซึ่งหลักธรรมในราชวสตีธรรมเหล่านี้ มีอยู่ในหลักธรรมหมวดต่างๆ เช่น อกติ ๔^๕ บ้าง อบายมุข ๖^๖ บ้าง สัปปริสธรรม ๗^๗ บ้าง อปริหานิยธรรม ๗^๗ บ้าง อุบาสกธรรม ๗ บ้าง มงคล ๓๘^๘ บ้าง ฯลฯ สามารถนำมาสรุปเป็นสารัตถะธรรม ได้ ๕ ประการ คือ

๑) ธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อพระราชบิดาโดยตรงได้แก่ ความจงรักภักดี^๙ ความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลเวลาอันสมควร

๒) ธรรมที่เกี่ยวกับการควบคุมตนเอง ได้แก่ ความมีสติสัมปชัญญะ ความไม่ประมาท ความไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม ๘ ความอดทนไม่โกรธง่าย ความละเอียดต่อความชั่ว ความเกรงกลัวต่อบาป

^๕ ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, หน้า ๑๔๕-๑๕๐.

^๕ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

^๖ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^๗ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^๘ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๗๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๓.

^๙ *คูรายละเอียดใน* ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑-๑๓/๓-๕, ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑-๑๓/๖-๘.

^{๙๐} ขุ.ชา.ติก. (บาลี) ๒๗/๑๒๖/๙๒, ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๑๒๖/๑๔๙.

๓) ธรรมที่เกี่ยวกับการทำงาน ได้แก่ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์สุจริต ความมีระเบียบวินัย ความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน ความไม่ลำเอียง ความมีพรหมวิหารธรรม ต่อเพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา

๔) ธรรมที่เกี่ยวกับครอบครัว ได้แก่ การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาให้ผาสุก เคารพ^{๑๑} นบนอบ อ่อนน้อม ถ่อมตน และเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้หลักผู้ใหญ่ในวงศ์ตระกูล

๕) ธรรมที่เกี่ยวกับด้านศาสนา ได้แก่ การเข้าไปหาสมณะและพรหมณ์ผู้ทรงศีล ผู้เป็นนักปราชญ์ เพื่อรักษาศีล ฟังธรรม และบำรุงท่านผู้มีศีลเหล่านั้นตามกาลที่เหมาะสม^{๑๒}

หลักธรรมในราชวสตีธรรมนี้ จะถือว่าเป็นหลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของราชเสวกอำมาตย์ ข้าราชการที่อยู่กับพระเจ้าอยู่หัวอย่างเดียวนั้นไม่ แต่ควรถือว่าเป็นหลักธรรมของข้าราชการทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการพลเรือน ข้าราชการทหาร ข้าราชการศาลยุติธรรม รวมถึงพนักงานรัฐวิสาหกิจด้วย^{๑๓}

สรุปได้ว่า เมื่ออำมาตย์ ข้าราชการ ข้าราชการ ได้ใช้ราชวสตีธรรมเป็นหลักธรรมในการทำหน้าที่ ดำเนินชีวิต รับใช้ราชสำนัก รับราชการแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้ได้รับความสุข ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการและประเทศชาติบ้านเมืองก็จะเจริญรุ่งเรืองอย่างแน่นอน ในทางตรงกันข้ามหากอำมาตย์ไม่มีหลักธรรมข้อนี้เสียแล้วก็จะยอมเป็นเหตุให้ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของพระราชา ส่งผลให้ไม่มีความเจริญก้าวหน้า ไม่สามารถจะทำงานอยู่ในราชสำนักได้

(๒) สัปปริสธรรม

สำหรับอำมาตย์ผู้เป็นที่ปรึกษาของพระราชนั้น จำเป็นต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ ความเป็นผู้ใหญ่ มีความสุขุม รอบคอบ รู้จักบุคคลมาก แล้วเลือกใช้คนให้ถูกกับงาน นอกจากนี้ก็ควรจะรู้จักเวลาที่เหมาะสมกับการทำกิจต่างๆ อำมาตย์ผู้ที่จะทำหน้าที่ด้านนี้ได้ดี จึงจำเป็นต้องตั้งมั่นในสัปปริสธรรม ๗ ประการ

สัปปริสธรรม^{๑๔} แปลว่า ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ^{๑๕} หรือคุณสมบัติของคนดี มี ๗ ข้อ คือ

๑) **ธัมมัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักธรรม หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งเหตุผล รู้จักหวัชข้อธรรมอันเป็นเหตุแห่งความสุขและความทุกข์ เช่น อำมาตย์รู้ประเพณีในราชสำนัก รู้หลักการปกครอง รู้หลักการพิจารณาตัดสินคดีความ เป็นต้น

^{๑๑} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๙/๔, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑๐/๔, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๘.

^{๑๓} สุวรรณ เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๒.

^{๑๔} ที.ปา (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒, ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๒.

๒) **อัตถัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักอรรถ หรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้จักผลที่จะเกิดสืบเนื่องจากการกระทำหรือความเป็นไปตามเหตุ เช่น อำมาตย์รู้ว่าถ้าพิจารณาตัดสินคดีความด้วยความไม่เที่ยงธรรมแล้วจะมีผลเป็นอย่างไร เป็นต้น

๓) **อัตถัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักตน คือ รู้จักฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถและคุณธรรมที่ตนมีอยู่เป็นอยู่แล้วประพจน์ให้เหมาะสม เช่น เกิดมาในชาติ ตระกูลใด มียศศักดิ์อย่างไร มีสมบัติเท่าไร มีบริวารเป็นอย่างไร มีความรู้ทางโลกเท่าไร ความรู้ทางธรรมเท่าไร และมีคุณธรรม คือ สัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา^{๑๖} ปฏิภาณเท่าไร เมื่อรู้จักแล้ว ต้องวางตนให้เหมาะสม เจียมเนื้อเจียมตัว ตั้งอยู่ในสุจริตประพจน์ดีด้วยไตรทวารสม่ำเสมอ ไม่เย่อหยิ่งอวดดี อวดมั่งอวดมีอวดรู้ ประพจน์ตนให้เหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔) **มัตถัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ รู้จักพอดีว่าจะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไรก็ให้รู้จักประมาณ พองาม ไม่มาก ไม่น้อย ไม่ขาด ไม่เกิน ไม่ตึง ไม่หย่อน ไม่อ่อนนบวกเปี้ยก ไม่แข็งกร้าว ไม่เกิดโทษแก่ใครๆ มีแต่เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่บุคคลทั่วไป ในกาลทุกเมื่อ เช่น อำมาตย์ เมื่อพระราชายังไม่ทรงทราบความสามารถ ก็ไม่ควรจะกล้าเกินไป ไม่ควรขลาดจนเกินไป ควรจะเป็นผู้ไม่ประมาทไม่ว่าในกาลไหนๆ^{๑๗} เป็นต้น

๕) **กาลัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา คือ ความรู้จักกำหนดจดจำว่ากาล เวลาไหน ควรปฏิบัติกรณียะอันใด แล้วปฏิบัติให้ตรงต่อเวลานั้น ไม่ช้าเกินควร ไม่ด่วนเกินกาล และรู้จักกรณียะ บางอย่างบางคราว บางแห่งต้องทำให้เสร็จต่อเวลาก็ต้องรีบ จะชักช้าอยู่ไม่ได้ ถ้าช้าอยู่ก็จัดว่าไม่รู้จัก กาลเวลา และอาจเสียประโยชน์ได้ หรือบางอย่างต้องทำหลังเวลาจึงจะดี ถ้ารีบทำเสียก่อนเวลาก็ไม่ดี จัดว่าไม่รู้จักกาลเหมือนกัน หรือว่าเวลาที่ควรทำกิจนี้ แต่เอากิจอื่นมาทำ เวลาที่ควรทำกิจอื่น แต่กลับเอากิจนี้มาทำ อย่างนี้ก็ชื่อว่าไม่รู้จักกาลเหมือนกัน เหมือนไก่บางตัวที่ขันไม่รู้จักเวลา ย่อมเสียหายและน่าตึ่เตียนมาก คนดียอมไม่ทำเช่นนี้ เขารู้กาลสมัย จึงทำการราชการได้ดี เช่น อำมาตย์ รู้จักกาลที่จะเข้าเฝ้า รู้จักกาลที่จะทูลถวายคำปรึกษา เป็นต้น

๖) **ปริสัจญตา** ความเป็นผู้รู้จักบริษัท รู้จักชุมชน รู้จักที่ประชุม คือ ความรู้จักชนชั้น ต่างๆ เช่น ชั้นผู้ใหญ่โดยชาติ โดยวัย โดยคุณ พวกหนึ่ง ชั้นผู้น้อย โดยชาติ โดยวัย โดยคุณ พวกหนึ่ง กิริยาวาจที่จะใช้ต่อชนชั้นผู้ใหญ่อย่างหนึ่ง ที่ใช้ต่อชนชั้นผู้น้อยอย่างหนึ่ง รู้จักใช้ ให้เหมาะสมแก่ชน นั้นๆ เช่น อำมาตย์เป็นผู้รู้จักที่จะถวายอรรถ ถวายธรรม ถวายคำปรึกษา แต่พระราช และอบรมสั่งสอนประชาชน เป็นต้น

๗) **บุคคลัญญตา** หรือ บุคคลปโรปรัญญตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล หรือ ความเป็นผู้ รู้จักบุคคลผู้ยิ่งและผู้หย่อน คือ ความรู้จักเล็กลงว่า นี่เป็นผู้ยิ่งคือดี นี้ผู้หย่อนคือไม่ดี วิธีเลือกนั้น ก็แยก บุคคลออกเป็น ๒ พวก พวกใดใคร่เห็นผู้ประเสริฐ ใคร่ฟังธรรม ตั้งใจฟัง จำได้ พิจารณาเนื้อความ ธรรมที่จำได้ รู้ทั่วถึงผล ถึงเหตุแล้วปฏิบัติธรรมตามสมควร เพื่อประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น พวกนี้ นับว่าดี นำสรรเสริญควรคบ ส่วนพวกที่ตรงกันข้าม เป็นคนไม่ดี นำตำหนิ ไม่ควรคบ เมื่อคัดเลือก ออกเป็น ๒ พวกแล้ว ก็รู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และ

^{๑๖} อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๖/๔๘, อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๖/๗๕.

^{๑๗} ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๓/๒๘๓, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๓/๑๑๔.

แนะนำ สั่งสอนอย่างไร เช่น อำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี พิพากษาโทษมีตัดมือและเท้าของพวกโจร เป็นต้น ตามสมควรแก่ความผิด ส่วนชนเหล่าใดมีฐานันดรเป็นอำมาตย์ หรือราชบุตร เป็นผู้ทำความผิด อำมาตย์ผู้พิพากษาย่อมเสนอชนเหล่านั้นแด่พระราชอาหา ได้วินิจฉัยคดีที่หนักเองไม่^{๑๘}

จะเห็นได้ว่า สัปปริสธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ เป็นหลักธรรมในการทำหน้าที่ของอำมาตย์ผู้อยู่ในราชสำนัก อำมาตย์ผู้ที่มีเหตุผล รู้จักประมาณตนเอง วางตนเหมาะสมในการทำหน้าที่ ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ สุจริต บริสุทธ์ ยุติธรรม ย่อมจะได้รับความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ ส่วนอำมาตย์ผู้ที่ไม่ขาดหลักธรรมข้อนี้ในการทำหน้าที่ ก็จะทำหน้าที่ผิดพลาด บกพร่อง ไม่มีเหตุผล ไม่รู้จักกาล ไม่รู้จักประมาณตนเอง ทำให้ต้องได้รับโทษ ถูกลงอาญา ถูกถอดยศ ปลดออกจากตำแหน่ง

(๓) อธิษฐานธรรม

การทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระราชอาหาของอำมาตย์นั้น ไม่ว่าจะเป็นที่ใด สิ่งที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ คือ เรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ หากไม่ระมัดระวังย่อมมีโอกาสที่จะลุ่มหลงมัวเมาในอำนาจได้ และอาจมีการใช้อำนาจในทางที่ผิด สำหรับเรื่องผลประโยชน์นั้น อำมาตย์จะต้องระวังเป็นอันดับต่อมา เพราะการต้องอยู่ใกล้ชิดกับผู้นำประเทศย่อมเป็นโอกาสให้คนอยากเข้ามาใกล้ชิดเพื่อหวังผลประโยชน์ ดังนั้น อำมาตย์จึงควรจะยึดมั่นในหลักอธิษฐานธรรม ๔ หลักธรรมข้อนี้จะช่วยให้อำมาตย์มีความรู้เท่าทันและจัดความสมดุลของอำนาจและผลประโยชน์ได้

อธิษฐานธรรม^{๑๙} คือ ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นของบุคคล ธรรมข้อนี้เป็นธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ^{๒๐} มี ๔ ประการ คือ

๑) ปัญญา ความรอบรู้^{๒๑} คือ ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์

อำมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นที่ปรึกษาในราชกิจและถวายคำแนะนำต่อพระราชานั้น จะมีสติปัญญาสมบูรณ์ คือ มีพลังปัญญาที่เรียกว่า “พลังปัญญาที่สมดุล”^{๒๒} (Balanced Intelligences)^{๒๓} ครบทั้ง ๕ ประการ อันได้แก่

(๑) พลังปัญญาทางสมองด้านความรู้ ความเข้าใจ ปฏิภาณไหวพริบ และความคิดฉับไว^{๒๔} เพื่อแก้ปัญหาได้ฉับพลันและแยบยล

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑๑๘.

^{๑๙} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๔๗/๓๐๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๗/๔๐๔.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๙.

^{๒๑} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๐/๓๙, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒.

^{๒๒} ได้แก่ มีคิว (Q : Quotient) ครบทั้ง ๕.

^{๒๓} นิตย์ สัมมาพันธ์, รศ., **ภาวะผู้นำ : พลังขับเคลื่อนองค์กรสู่ความเป็นเลิศ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อินโนกราฟิกส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๑.

^{๒๔} ไอคิว (IQ : Intelligence Quotient) ช่วยให้เกิดการ “คิดใหม่ ทำใหม่”.

(๒) พลังปัญญาด้านอารมณ์^{๒๕} เป็นความสามารถในการรับรู้และเข้าใจอารมณ์ทั้งของตนเองและผู้อื่น

(๓) พลังปัญญาด้านศีลธรรม จริยธรรม คุณงามความดี^{๒๖}

(๔) พลังปัญญาด้านความมุ่งมั่น ความเพียรมานะอดสาหัส พินฝ่าอุปสรรค^{๒๗}

(๕) พลังปัญญาของผู้แนะนำ ที่สามารถช่วยให้องค์กร (ผู้รับฟัง) เกิดการพัฒนาเป็นองค์กรฉลาด^{๒๘}

มโหสถบัณฑิตได้ใช้สติปัญญาอันเฉียบแหลม ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยหนุ่มของตน แก้ไขปัญหาข้อพิพาทต่างๆ ให้เพื่อนบ้าน รวมถึงถูกพระราชาทรงทดสอบปัญญาให้แก่ไขปัญหาต่างๆ ๑๙ ครั้ง^{๒๙} จนพระราชาราชชื่นชมในความสามารถแต่งตั้งให้เป็นอำมาตย์ราชบัณฑิตประจำราชสำนัก

เมื่อเข้ารับใช้ในราชสำนักแล้ว มโหสถได้ใช้ปัญญาทำหน้าที่ถวายอนุศาสน์ธรรมและคำแนะนำข้อปัญหาราชการแก่พระเจ้ากรุงมิถิลา ใช้ปัญญาที่เป็นกุศโลบายจนเป็นที่โปรดปรานของพระราชาราชยังนัก

๒) สัจจะ ความจริง คือ ประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง จริ่งใจต่อการประพฤติสุจริตรวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ตามที่ตนได้พิจารณาเห็นแล้วว่าถูกต้องกว่าควรด้วยกำลังปัญญาของตน ซื่อสัตย์ พูดจริง ทำจริง^{๓๐}

วิรุธบัณฑิตอำมาตย์ของพระเจ้าธนัญชัยโกรพย์ได้ใช้ปัญญาแสดงสัจธรรม แก่พระราชาราชและประชาชนชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น มุ่งมั่นรักษาสัจจะด้วยชีวิต หนักแน่นในเรื่องของการรักษาสัจจะ และเป็นผู้ที่มีจิตใจเด็ดเดี่ยวในการตัดสินใจ มีความรับผิดชอบต่อคำพูด และการกระทำของตน ยอมถวายชีวิตต่อพระเจ้าธนัญชัยโกรพย์ที่ทรงแพ้พินันปุณณกษัตริย์ แม้จะถูกปุณณกษัตริย์จับไปเพื่อฆ่าเอาหัวใจก็ไม่เกรงกลัว ทั้งนี้เพราะต้องการรักษาสัจจะที่ได้ให้ไว้กับกษัตริย์ จนในที่สุดก็สามารถเปลี่ยนความคิดของกษัตริย์ด้วยการปฏิบัติให้กษัตริย์เห็นความจริงและมั่นคงในสัจจวาจาของตน ในที่สุดก็รักษาชีวิตให้รอดพ้นจากอันตรายได้

๓) จาคะ การเสียสละ^{๓๑} คือ การสละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริง สละข้อเสีย สละความเหลวไหลที่เคยประพฤติมา สละความติดอยู่ในอามิส สละกิเลสที่เป็นเหตุให้เสียสัจจะ

๔) อุปสมะ ความสงบใจจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ^{๓๒} คือ รู้จักทำใจให้สงบ รู้จักหักห้ามใจไม่ให้รุ่มรวยไปตามอำนาจกิเลส

สรุปได้ว่า อริษฐานธรรมเป็นหลักธรรมประการหนึ่ง ที่อำมาตย์จะต้องใช้ในการทำหน้าที่รับใช้พระราชาราช ใช้ปัญญาเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำแก้ปัญหาทางราชการ มีสัจจะ พูดจริง ทำจริง

^{๒๕} อีคิว (EQ : Emotional Quotient).

^{๒๖} เอ็มคิว (MQ : Moral Intelligence Quotient) ช่วยให้เกิดการ “คิดดี ทำดี”.

^{๒๗} เอควิว (AQ : Advancement Intelligence Quotient หรือ Adversity Quotient).

^{๒๘} โอคิว (OQ : Organizational Intelligence Quotient).

^{๒๙} ดุรายละเอียดิน ; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๓๔.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๒.

^{๓๑} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๐/๓๙, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๗.

รวมถึงมีความซื่อสัตย์สุจริต สละกิเลสที่เป็นเหตุให้ประพฤติเสียหาย ในเมื่อได้รับความดีความชอบจนเป็นที่โปรดปราน และเป็นผู้สงบเสงี่ยมเจียมตน มีกิริยามารยาทเรียบร้อย ไม่โยโสโอหัง มักใหญ่ใฝ่สูง วางตนเสมอต้นเสมอปลาย หากอำมาตย์คนใดขาดหลักธรรมข้อนี้เสียแล้ว เขาก็จะเป็นคนที่ไม่มีความดี ไม่มีปัญญา ไม่มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่รู้จักทำใจให้สงบ ยินดี ยินร้าย ไปตามอารมณ์ที่นำใคร่นำปรารถนา เป็นเหตุให้ประพฤติผิดตามทำนองคลองธรรม ส่งผลให้ต้องได้รับโทษ ถูกปลดออกจากตำแหน่ง

(๔) โลกธรรม ๘

แม้ว่าตำแหน่งอำมาตย์ จะมีความสำคัญต่อบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ตำแหน่งนั้นไม่อาจจะหลีกเลี่ยงพ้นไปจากอนิจจลักษณะได้ กล่าวคือ ย่อมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา เช่น อาจถูกปลดหรือถูกปรับย้ายได้ เหตุการณ์อย่างนี้อาจเกิดขึ้นตอนสิ้นราชการ หรือตอนที่อำมาตย์มีอายุเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่อำมาตย์ยังอยู่ในตำแหน่งนั้นก็อาจได้รับคำชมบ้าง คำติเตียนบ้าง ก็ต้องอดทนและรับฟังอย่างมีสติ หากเห็นว่าตนเองทำดีแล้วก็ต้องอดทนทำดีต่อไป แต่ถ้าหากเห็นว่าคำทักท้วง ติเตียนนั้นมีเหตุผลก็ต้องยอมรับและปรับปรุงตัวเอง การทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา อยู่ใกล้ชิดพระราชานั้น มีหลักธรรมประการหนึ่งที่อำมาตย์จะขาดไม่ได้เลย คือ การรู้เท่าทันโลกธรรม

โลกธรรม^{๓๓} หมายถึง ธรรมที่มีประจำโลก ธรรมดาของโลก หรือธรรมที่ครอบงำสัตว์โลก และบุคคลผู้อยู่ในโลกย่อมหมุนไปตามธรรมนั้น

วิรุบบัณฑิตได้ใช้หลักธรรมหมวดนี้ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์และได้ให้อิโฉวาทแก่ภรรยา และบุตรว่า อย่าได้วิตกไปเลย โลกนี้มีความเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดา แม้แต่ยศ ตำแหน่งต่างๆ ย่อมมีความวิบัติเสียไปตามโลกธรรม โลกธรรม ๘ ประการนั้น ได้แก่

- ๑) ได้ลาภ คือ ได้ผลประโยชน์ ได้ทรัพย์สินเงินทอง ได้บ้านเรือน หรือที่สวน ไร่ นา
- ๒) เสื่อมลาภ คือ ลาภที่ได้มาแล้วเสียไป
- ๓) ได้ยศ คือ ได้รับแต่งตั้งให้มีฐานันดรสูงขึ้น ได้ตำแหน่ง ได้อำนาจเป็นใหญ่เป็นโต
- ๔) เสื่อมยศ คือ ถูกลดความเป็นใหญ่ ถูกถอดออกจากตำแหน่ง ถูกปลดอำนาจ
- ๕) นิินทา คือ ถูกตำหนิติเตียนว่าไม่ดี มีใครพูดถึงความไม่ดีของเราในที่ลับหลัง
- ๖) สรรเสริญ คือ ได้ยิน ได้ฟัง คำสรรเสริญคำชมเชย คำยกยอ
- ๗) สุข คือ ได้รับความสบายกาย สบายใจ ได้รับความเบิกบาน ร่าเริงบันเทิงใจ
- ๘) ทุกข์ คือ ได้รับความทุกข์ ทรมานกาย ทรมานใจ

โลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนและแก่พุทธสาวก ต่างกันแต่ว่า ปุถุชนนั้น ย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง มัวเมา ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอ่ยให้โลกธรรมเข้าครอบงำ ย่ำยีจิต อยู่รำไป ไม่พ้นจากทุกข์มีโสกะประิเทวะเป็นต้น ส่วนพุทธสาวกผู้ได้เรียนรู้พิจารณาเห็นตามเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้ทุกอย่างก็ตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงไหลมัวเมาเคลิบเคลิ้มไปตามอภิวรรณณ์ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไป ในเพราะอภิวรรณณ์ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์มีโสกะประิเทวะเป็นต้น^{๓๔}

^{๓๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๗/๒๒๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๗.

ดังนั้น อำมาตย์ผู้มีฐานันดร ดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาพระราชา จึงควรมีธรรม และใช้หลักธรรมข้อนี้ในการปฏิบัติหน้าที่ พิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา เมื่อถึงคราวได้ลาภ ได้ยศ ก็ไม่พึงดีใจจนเกินไป เมื่อถึงคราวเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ก็ไม่พึงเสียใจจนเกินเหตุ เพราะเป็นเรื่องปกติธรรมดาในแวดวงราชการ ย่อมมีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนตำแหน่งกันไปตามผลงาน ลาภและยศ จะเกิดขึ้นแก่อำมาตย์ได้ ก็ด้วยการตั้งใจปฏิบัติงาน ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต และยุติธรรม

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปความได้ว่า หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่ เป็นที่ปรึกษาพระราชานั้น เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้อำมาตย์ได้ทำหน้าที่ถวายคำแนะนำ ถวายคำปรึกษา รับใช้ใกล้ชิด ใกล้เบื้องพระยุคลบาท อยู่ในราชสำนัก ประกอบด้วย ราชวสดีธรรม สัปบุริสธรรม อธิษฐานธรรม และโลกธรรม ๘ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เมื่ออำมาตย์ได้ประพฤติปฏิบัติตามแล้ว จะทำให้อำมาตย์ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง สมบูรณ์ ดีงาม มีความสุข เป็นที่รัก เป็นที่โปรดปรานของพระราชา และเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ

๓.๒ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้อบรมสั่งสอนธรรม

บทบาทของอำมาตย์ที่มักพบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ บทบาทผู้สอนธรรมแก่พระราชาและแก่ประชาชนทั่วไป การจะทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ได้ อำมาตย์จะต้องมีความเป็นพหูสูตและสมบูรณ์ด้วยกัลยาณมิตรธรรม ๗ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) พหุสัจจะ

อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่สอนอรรถสอนธรรมเป็นธรรมานุศาสน์ของพระราชา และให้การศึกษ อบรมสั่งสอนประชาชนนั้น ก่อนอื่นตนเองจะต้องมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมได้รับการศึกษาย่ำทอดศิลปวิทยาต่างๆ มาเป็นอย่างดี ซึ่งการได้เรียนรู้ ได้รับฟังคำสอนมากมายนี้ เรียกว่า “พหุสัจจะ”

พหุสัจจะ^{๓๕} แปลว่า ความเป็นผู้ได้สติมาก หมายถึง การได้ศึกษาเล่าเรียน การมีความรู้ มีประสบการณ์มาก เรียกบุคคลผู้มีภาวะอย่างนั้นว่า พหูสูต คือ ผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก ผู้มีความรู้มาก “ผู้คงแก่เรียน”^{๓๖} นักปราชญ์ มีองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ

๑) พหุสสุตา ฟังมาก คือ เล่าเรียน สดับฟัง รู้เห็น อ่าน สั่งสมความรู้ในด้านนั้นๆ ไว้ให้มากมาย กว้างขวาง

๒) ธตทา ทรงจำไว้ได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำเรื่องราวหรือเนื้อหาสาระไว้ได้แม่นยำ

๓) วจสา ปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่น หรือใช้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องจัดเจนใคร่สอบถามก็พูดชี้แจงแถลงได้

๔) มนसानุเปกขิตา ขึ้นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดจนขึ้นใจ นึกถึงครั้งใดก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัดเจน มองเห็นโล่งตลอดไปทั้งเรื่อง

^{๓๕} พ.พ. (บาลี) ๒๕/๕/๔, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน พ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๕๖/๓๑๒, พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๕๖/๔๙๒.

๕) ทิฏฐิยา สุปปฏิวิทา^{๓๗} แห่งตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ คือ เข้าใจความหมายและเหตุผลแจ่มแจ้งลึกซึ้ง รู้ที่มาที่ไป เหตุผล ความสัมพันธ์ของเนื้อความและรายละเอียดต่างๆ ทั้งภายในเรื่องนั้นเองและที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่นๆ ในสายวิชานั้นหรือทฤษฎีนั้นไปรุดไปตรงตลอดสาย

ลักษณะความรู้ของคนคงแก่เรียนนั้น มีดังนี้

๑) รู้ลึก คือ รู้เรื่องราวสวไปหาเหตุในอดีตได้ลึกซึ้งถึงความเป็นมาของสิ่งนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง

๒) รู้รอบ คือ รู้สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวได้ทั่ว

๓) รู้กว้าง คือ รู้สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวแต่ขยายกว้างออกไป แต่ละเอียดที่รู้ ก็รู้้อย่างละเอียด รู้ถึงความเกี่ยวพันของสิ่งนั้นๆ กับสิ่งอื่นด้วย

๔) รู้ไกล คือ มองการณ์ไกล รู้ถึงผลที่จะเกิดตามมาในอนาคตด้วย

บุคคลก่อนที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งอำมาตย์ในฝ่ายต่างๆ โดยเฉพาะอำมาตย์ผู้อบรมสั่งสอน จำเป็นจะต้องได้รับการศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่างๆ มากมายมาก่อน จนเป็นผู้มีความรู้แจ้ง รู้จริง รู้ลึก มีประสบการณ์ แล้วจึงนำมา บอก กล่าว เล่า สอน แต่ถ้าอำมาตย์ไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมามาก ไม่ได้เป็นพหูสูต ผู้ฟังมามาก รู้แจ้ง รู้จริง รู้เรื่องราวต่างๆ อย่างลึกซึ้งแล้ว ย่อมจะถวายเป็นคำแนะนำ ถวายคำสอนแต่พระราชาราชในทางที่ผิดพลาดเสียหาย ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นธรรมได้ ดังนั้น หลักธรรม “พาหุสัจจะ” ความเป็นผู้ได้รับฟังมามาก การได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยามามากนี้ จึงเป็นหลักธรรมประการหนึ่งที่อำมาตย์ผู้อบรมสั่งสอนจะได้นำมาใช้ในการปฏิบัติหน้าที่

จะเห็นได้ว่า อำมาตย์ผู้อบรมสั่งสอนของพระราชานั้นจะต้องเป็นพหูสูต ได้ยินได้ฟังเรื่องราวต่างๆ มากมาย มีความรู้มาก รู้ลึก รู้รอบ รู้กว้าง รู้ไกล เป็นผู้คงแก่เรียน ได้ศึกษาศิลปวิทยาทั้งทางโลกและทางธรรมมามาก สามารถทรงจำไว้ได้เป็นอย่างดี ใช้น้ำเป็นพหูสูตของตนเองนั้น ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้สอนอรรถสอนธรรมแต่พระราชาราช จนเกิดเป็นคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง

(๒) กัลยาณมิตรธรรม

อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่สอนอรรถสอนธรรม เป็นธรรมานุศาสน์ของพระราชาราช และให้การศึกษาสั่งสอนอบรมประชาชนนั้น จะต้องมีกัลยาณมิตรธรรม^{๓๘} คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ ดังนี้

๑) ปิโย เป็นที่รัก คือ มีเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้ผู้เรียน ผู้สนใจฟังคำสอน อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒) ครุ เป็นที่เคารพ คือ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญและมีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

^{๓๗} อก.ปณจก. (บาลี) ๒๒/๘๗/๑๒๙, อก.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕.

^{๓๘} ุรายละเอียดใน ขุ.ชา.สตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๖๘-๒๘๕.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

๓) **ภาวนีโย** เป็นที่ยกย่อง คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาที่แท้จริง และฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและระลึกถึงความซาบซึ้งใจ มั่นใจ และภาคภูมิใจ

๔) **วตฺตา** เป็นนักพูด คือ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕) **วจนฺกฺขโม** เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้จะถูกจิกตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อง่าย และไม่เสียอารมณ์

๖) **คฺมกฺริณฺจ กถิ กตฺตา** เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยาก ลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗) **โน จฺภูฏาเน นโยชเย** ไม่ชักนำไปในอฐานะ^{๕๐} คือ ไม่ชักนำไปในทางเสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไร้สาระไม่สมควร

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏว่า มีอำมาตย์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ได้นำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ กล่าวคือ อำมาตย์พระโพธิสัตว์ได้ถวายความรู้แด่พระราชา แสดงลักษณะมิตรและผู้มีใช้มิตร ๑๖ ประการ^{๕๑} ได้ใช้อุบายถวายโอวาทเตือนพระราชาเรื่องการพูดให้พอประมาณ^{๕๒} และวิธปฏิบัติต่ออำมาตย์ ได้แสดงธรรมถวายพระราชาในโรงธรรมสภาว่า ผู้ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณะเป็นภริยา เป็นต้น^{๕๓}

สรุปได้ว่า กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการนี้ เป็นคุณสมบัติที่ดีของครูเป็นหลักธรรมสำคัญ ซึ่งอำมาตย์ผู้สอนอรรถสอนธรรม จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ มีความรู้จริง รู้จักพูด รู้จักฟัง สามารถพูดถวายเป็นคำแนะนำให้พระราชาทรงเข้าใจได้ง่าย ถวายคำแนะนำในทางที่ดี ที่ถูกที่ควร เป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง ช่วยแก้ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ของชาติบ้านเมืองให้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดี

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ใช้ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์ผู้อบรมสั่งสอนนั้น เป็นหลักธรรมทางการศึกษา ประกอบด้วยพาหุสัจจะ และกัลยาณมิตรธรรม ซึ่งอำมาตย์ผู้มีหลักธรรมในข้อนี้ จะทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้ มีปัญญา เฉลียวฉลาด สามารถนำความรู้ที่น้อมมาถ่ายทอด อบรมสั่งสอน ให้การแนะนำพระราชา ในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เป็นคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง ได้เป็นอย่างดี แต่ถ้าอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนธรรม ขาดคุณธรรม ขาดหลักธรรม ข้อนี้เสียแล้ว จะทำให้เป็นคนที่ไม่มีความรู้ และไม่สามารถจะนำความรู้ที่มีอยู่ในตนเองไปแนะนำอบรม สั่งสอนใครเขาได้

^{๕๐} อัง.สตุตฺก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙, อัง.สตุตฺก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๕๑} คุรยลละเอียตใน ขุ.ชา.ทวาทสก. (บาลี) ๒๗/๑๒๑-๑๓๒/๒๖๘-๒๖๙, ขุ.ชา.ทวาทสก. (ไทย) ๒๗/๑๒๑-๑๓๒/๓๕๓-๓๕๕.

^{๕๒} คุรยลละเอียตใน ขุ.ชา.ทก. (บาลี) ๒๗/๑๒๙-๑๓๐/๖๐, ขุ.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๑๒๙-๑๓๐/๙๙.

^{๕๓} คุรยลละเอียตใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔๐๖-๔๐๗.

๓.๓ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ดูแลกำลังทหารและนักปกครองบ้านเมือง

บทบาทของอำมาตย์ที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง คือ บทบาทผู้คุมกองกำลังทหารที่คอยทำหน้าที่ป้องกันบ้านเมืองให้ปลอดภัยจากข้าศึก และบทบาทเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง บทบาทดังนี้ จำต้องอาศัยหลักธรรมเป็นหลักในการทำงาน ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ หลักธรรมสำหรับผู้ดูแลกำลังทหาร

สถาบันพระมหากษัตริย์ถือเป็นสถาบันอันสูงสุด เป็นสถาบันหนึ่งที่ทำให้เรามีแผ่นดินอยู่ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ เป็นผู้นำ เป็นผู้ปกครองแผ่นดิน มีเหล่าเสนาและอำมาตย์ผู้เป็นแม่ทัพ นายกอง ทำหน้าที่คุมกองกำลังทหารช่วยกันสู้รบปกป้องแผ่นดิน อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่นี้จึงต้องมีความสำนึกในบุญคุณของแผ่นดิน สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ ทำหน้าที่ให้เต็มกำลัง จนสุดความสามารถ ด้วยความกตัญญูต่อกษัตริย์

ความกตัญญู

ความกตัญญู^{๔๔} คือ ความรู้คุณท่าน^{๔๕} หมายถึง รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตน มักจะมาคู่กับ กตเวทิตี^{๔๖} ซึ่งแปลว่า ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน

พระราชหรือพระมหากษัตริย์ ผู้เป็นใหญ่ในแว่นแคว้น ได้ชื่อว่าเป็นบุพการี คือ บุคคลผู้ที่ทำอุปการะก่อน เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม มีเมตตาจิต เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี ทรงประกอบด้วยศีลธรรม เสียสละเพื่อส่วนรวม มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ มีความสุภาพ อ่อนโยน ทั้งทางกายและทางวาจา ไม่แข็งกระด้าง วางพระองค์เหมาะสม ไม่กริ้วโกรธโดยไร้เหตุผล ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน รู้จักข่มใจและห้ามใจพระองค์เองได้ ทรงอดทนต่อกิเลสและความทุกข์นานัปการ ไม่ประพฤติผิดทำนองคลองธรรม ทรงปกครองพสกนิกรโดยไม่ลำเอียง เพื่อมุ่งประโยชน์สุขของประชาชนเป็นหลักสำคัญอย่างแท้จริง

ส่วนอำมาตย์ ข้าราชการบริวาร พสกนิกรประชาชน ผู้มีความสำนึกในอุปการคุณที่พระราชฯ ได้กระทำไว้แก่ตนแล้วกระทำตอบแทนในภายหลัง โดยชวนชวายเป็นจะกระทำตอบแทนเมื่อมีโอกาส เป็นการประกาศเปิดเผยอุปการคุณของพระราชฯนั้นให้ผู้อื่นได้รู้ เปรียบเหมือนบุคคลที่เป็นหนี้ท่านอยู่ ไม่ลืมบุญคุณของท่าน ตั้งใจชวนชวายเป็นหนี้ท่าน จึงได้ชื่อว่า กตัญญูต่อกษัตริย์

นันทเสนาอำมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตนั้น ได้แสดงความกตัญญูต่อกษัตริย์ที่ตอบแทนคุณของแผ่นดิน และตอบแทนพระเดชพระคุณของพระเจ้าอัสสกะ เมื่อคราวที่พระเจ้ากาลิงคราช ผู้ครองแคว้นกาลิงครรัฐ ได้ยกกองทัพมาปิดล้อมเมือง โดยแสดงความจงรักภักดีตอบแทนพระคุณของพระราชฯ รับอาสาพากองทัพออกไปรบกับข้าศึก จนได้รับชัยชนะกลับมา^{๔๗}

สรุปว่า ความกตัญญูนี้ เป็นหลักธรรมสำคัญที่อำมาตย์จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่ คุมกองกำลังทหาร ทำการรบ ปกป้องแผ่นดิน ถ้าอำมาตย์ขาดหลักธรรมข้อนี้เสียแล้ว เขาก็จะเป็นคน

^{๔๔} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๙/๔, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒.

^{๔๖} อัง.ทูก. (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓, อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๓๗๐-๓๘๒.

อกัตถุญญ คิดก่อการกบฏ คดโกงต่อประเทศชาติ ไม่รักชาติ ไม่รักแผ่นดิน ไม่รู้สำนึกในบุญคุณของ พระราชา และไม่รู้สำนึกบุญคุณต่อบ้านเมืองซึ่งตนได้อยู่ได้อาศัย ไม่ตอบแทนพระคุณเมื่อมีโอกาส ส่งผลให้ไม่ได้รับความสุขความเจริญ แต่ถ้าอำมาตย์นำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ในการทำหน้าที่แล้ว ก็ย่อมจะได้รับชื่อเสียง เกียรติยศ และได้รับอานิสงส์ต่างๆ มากมาย ประสบความสุข ความเจริญ ก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

๓.๓.๒ หลักธรรมสำหรับนักปกครองบ้านเมือง

อำมาตย์ ผู้ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองนั้น จำเป็นจะต้องมีคุณธรรม มีหลักธรรมเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งหลักธรรมที่นักปกครอง นักบริหารบ้านเมือง จะต้องเป็นพื้นฐานนั้น ได้แก่

(๑) ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม^{๕๘} แปลตามศัพท์ว่า คุณธรรมสำหรับพระราชา ๑๐ ประการ หรือ คุณสมบัติของพระราชา ๑๐ ประการ ในกรณีทีกล่าวถึงคำว่า “ราชา”^{๕๙} นี้ ฟังได้เข้าใจว่าเป็นการ กล่าวถึงตำแหน่งทางการปกครองโดยตรงซึ่งมีมาแต่โบราณกาล เมื่อระบบ “การปกครอง”^{๕๐} เปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบอื่น ก็ไม่ฟังเข้าใจว่าไร้ความหมาย แต่ฟังทำความเข้าใจในความหมาย ให้กว้างออกไปว่า คำนั้นหมายถึง นักปกครอง ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็น กษัตริย์^{๕๑} พระเจ้าแผ่นดิน เจ้าผู้ปกครองประเทศ ท่านผู้ปกครองมณฑล ท่านผู้ปกครองหมู่บ้านที่อยู่ในระหว่าง ท่านผู้ตัดสินคดี มหาอำมาตย์ เจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจสั่งประหารและจองจำได้^{๕๒} องคมนตรี^{๕๓} เสนาบดี^{๕๔} ผู้นำรัฐ ผู้นำ ประเทศ นักการเมือง^{๕๕} หรือเรียกอย่างอื่นก็ตาม

รวมความว่า ทศพิธราชธรรม คือ คุณสมบัติของนักปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดิน โดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี มี ๑๐ ประการ คือ

๑) ทาน การให้ คือ สละทรัพย์สินสิ่งของบำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สรรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษา กิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครๆ จะดูแคลน

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.อสิตติ. (บาลี) ๒๘/๑๗๕-๑๗๖/๗๒, ชุ.ชา.อสิตติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๕-๑๗๖/๑๑๒.

^{๕๙} ชุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๙๖๒/๒๒๗, ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๙๖๒/๓๓๒.

^{๕๐} ลิขิต ธีรเวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗.

^{๕๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๙๐/๕๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๐/๖๖.

^{๕๒} วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

^{๕๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๙๐/๕๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๐/๖๖.

^{๕๔} ชุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๒๒๐/๒๕๒, ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๒๐/๓๗๒.

^{๕๕} ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, *นักการเมืองไทย : จริยธรรม ผลประโยชน์ทับซ้อน การคอร์รัปชัน*, (กรุงเทพมหานคร : สายธาร, ๒๕๕๓), หน้า ๗๘.

๓) ปริจจาคะ การบริจาค คือ การเสียสละทางใจ การสลัดอารมณ์ชั่วร้ายออกจากจิตใจ เช่น อารมณ์โลภ อารมณ์โกรธ อารมณ์หลง เป็นต้น เสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔) อาชชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อสัตย์ ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕) มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่ง หยาบคาย กระจ่างถ้อยคำ มีความงามสง่า ซึ่งเกิดแต่ท่วงทีที่ริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม

๖) ตปะ ความทรงเดช คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สมำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์

๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยคดีความ และกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่นวินิจฉัยคดีความ และกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง

๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีทุจริต หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙) ชันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกย่ำถูกหยั้นด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมกกำลังใจ ไม่ยอมทิ้งกรรมที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา คือ วางตนเป็นหลัก หนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มี ความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

สรุปว่า ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นหัวใจของการปกครองที่พระราชา อำมาตย์หรือผู้ปกครองบ้านเมืองได้ทรงเคารพและยึดเป็นแนวทางในการบริหารประเทศตลอดมา บุคคลใดใครก็ตามทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองหากประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม ๑๐ ประการนี้แล้ว ย่อมได้รับการยกย่องเทิดทูนว่าเป็นผู้ปกครองโดยธรรม จะเป็นที่เคารพ สักการะของประชาชน และประชาชนก็จะจงรักภักดีเป็นอย่างยิ่ง ส่งผลให้บ้านเมืองสังคมนั้นมีความสุขเป็นที่สุด ตรงกันข้าม หากอำมาตย์หรือผู้ปกครองไม่มีหลักธรรมนี้ ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้แล้ว ย่อมได้รับการตำหนิติเตียนว่าปกครองไม่เป็นธรรม ส่งผลให้บ้านเมืองเกิดความเดือดร้อนวุ่นวาย

(๒) อปรีหานิยธรรม

อำมาตย์ ผู้ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง มีหน้าที่ที่จะต้องคอยดูแลบำบัดทุกข์ บำรุงสุขให้กับประชาชน วางแผนนโยบาย ดำเนินการพัฒนาบริหารบ้านเมือง จะต้องมีความสมัครสมานสามัคคีกัน ไม่แตกแยก แบ่งพรรคแบ่งพวก นำหลักอปรีหานิยธรรม มาใช้ในการทำหน้าที่

อธิปไตยธรรม^{๕๖} คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว^{๕๗} มี ๗ ประการ คือ

- ๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ มีความสมัคสมานสามัคคี
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมั่นตามหลักการที่วางไว้เดิม

๔) ท่านเหล่าใดเป็นหลัก เป็นผู้ใหญ่ เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕) บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าชื่นใจ

๖) เคารพสักการะ บูชาเจดีย์ ปูชนียวัตถุของประจำชาติ และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรม ที่เคยให้เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป

๗) จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก

ในอธิปไตยธรรมทั้ง ๗ ข้อนั้น ข้อที่ ๑ ว่า หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ หมายความว่า การประชุมเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของอำมาตย์ฝ่ายปกครองแผ่นดิน เพื่อวินิจฉัยปัญหาต่างๆ เพื่อร่วมกันหาข้อยุติ เพื่อหาวิธีแก้ปัญหาก็เหมาะสม เพื่อเสนอโครงการต่างๆ ก่อนนำไปปฏิบัติ

สภาถือว่าเป็นสถานที่ประชุมที่สำคัญอย่างยิ่งของชาติ เพราะเป็นสถานที่เสนอเป็นสถานที่อภิปรายและลงมติเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ที่เป็นบ่อเกิดของความผิดและความถูกต้อง เป็นบ่อเกิดของประโยชน์และทำลายประโยชน์ของคนทั้งชาติ หากสมาชิกในที่ประชุมเป็นผู้ทรงธรรม ประพฤติปฏิบัติธรรมแล้ว ความสุขความเจริญก็จะเกิดขึ้นแก่คนในชาติบ้านเมือง

ในสังยุตตนิกาย สคาววรรค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพราหมณ์และคหบดีชาวโฆม-ทุสสนิกม ว่า

ที่ใดไม่มีสัตบุรุษ ที่นั้นไม่ชื่อว่าสภา

คนเหล่าใดไม่กล่าวธรรม คนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ

เพราะพวกสัตบุรุษละระคาะ โทสะ และโมหะได้แล้ว

จึงกล่าวธรรมอยู่^{๕๘}

^{๕๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๗๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๓.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๑.

^{๕๘} เนสา สภา ยตถ น สนฺติ สนฺโต

สนฺโต น เต เย น วทนฺติ ธมฺมํ

ราคณฺจ โทสณฺจ ปหาย โมหํ

ธมฺมํ วทนฺตา จ ภวนฺติ สนฺโตติ.

สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๒๒, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑.

ลักษณะของสภาที่สำคัญที่สุด คือ การเป็นสถานที่สำหรับสัตบุรุษ ถ้าสถานที่ประชุมนั้น ไม่มีสัตบุรุษก็ปราศจากความหมายของสภา ดังนั้น เพื่อจะรักษาสถานภาพของสภาไว้ จึงมีความจำเป็นที่สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมจะต้องเป็นบัณฑิต ไม่พูดพลา^{๕๙} ประกอบด้วยคุณสมบัติของสัตบุรุษ

ข้อที่ ๒ ว่า พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม หมายความว่า การประชุมนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสามัคคี ผู้เข้าร่วมประชุมจะต้องเริ่มและเลิกประชุมพร้อมกัน พร้อมเพรียงกันที่จะรับฟังปัญหา รับภาระของบ้านเมืองด้วยความสามัคคี

ข้อที่ ๓ ว่า ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ หมายความว่า บทบัญญัติหรือกฎหมายใดๆ ที่ได้ประพาดปฏิบัติกันมาช้านานและเป็นที่ปรากฏแล้วว่าถูกต้องดีงาม ได้รับการพิสูจน์ความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมมาแล้ว บทบัญญัตินั้นๆ อยู่ในฐานะที่ควรจะรักษาไว้ ไม่ควรทำลายแล้วบัญญัติสิ่งที่ไม่เหมาะสมอื่นขึ้นมาแทน

ข้อที่ ๔ ว่า ท่านเหล่าใดเป็นหลัก เป็นผู้ใหญ่ เคารพนับถือท่านเหล่านั้น หมายความว่า ถ้าห้องพระโรง^{๖๐} หรือสภา^{๖๑} มีพระราชาเป็นพระประมุข ก็พึงเคารพเกรงกลัวพระราชอาชญา แต่ถ้าไม่มี ท่านเหล่าใดเป็นผู้อาวุโส ก็พึงเคารพเชื่อฟังท่านเหล่านั้น การเชื่อฟังผู้อาวุโสนั้น เป็นเรื่องที่ดี มีเหตุผลว่า ผู้อาวุโสมีโอกาสได้ประสบการณ์ต่างๆ มาก มีความรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ ไม่หลงใหลทำผิดใดๆ โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ งานต่างๆ จึงควรมีผู้อาวุโสเป็นที่ปรึกษา

ข้อที่ ๕ ว่า บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรืออวดคร่ำครวญใจ หมายความว่า ปัญหาเรื่องสตรีเพศ เป็นเรื่องที่ฝ่ายบริหารแผ่นดินจะต้องตระหนัก ให้ความสำคัญ ระมัดระวัง ดูแล ค้ำครอง ป้องกัน ไม่ทำการใดๆ ที่ผิดขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่ใช่อำนาจอวดคร่ำครวญ เพราะเป็นเรื่องที่สร้างความหวาดหวั่นพรึ่นพริ้งในสังคม เป็นบ่อเกิดของความเสื่อมเสีย ชื่อเสียงและความนับถือ

ข้อที่ ๖ ว่า เคารพสักการะบูชาเจดีย์ ปุชนียวัตถุของประจำชาติ และไม่ละเลยการบูชา อันชอบธรรมที่เคยให้เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป หมายความว่า ปุชนียบุคคล และ ปุชนียสถาน ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนนั้น ผู้บริหารแผ่นดินจะเข้าไปทำลายไม่ได้ แต่จะต้องมีหน้าที่ให้การบำรุงรักษาตามที่ได้เคยปฏิบัติสืบๆ มา ผู้บริหารแผ่นดินที่ทอดทิ้งธุระในเรื่องนี้ นอกจากจะเป็นการทำลายศาสนาและจิตใจของประชาชนแล้ว ยังอาจเป็นการทำลายถึงประเทศชาติด้วย เพราะจะเป็นเหตุให้รวบรวมประชาชนไว้ไม่ได้ ดังนั้น วิธีบำรุงหัวใจของประชาชนก็คือ บำรุงสิ่งที่เขาเคารพเชิดชูบูชานั่นเอง เป็นการทำให้จุดเดียว แต่มีผลแผ่ไพศาลสามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจมหาชนไว้ได้

ข้อที่ ๗ ว่า จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ใน แว่นแคว้นโดยผาสุก หมายความว่า การถวายอารักขา การถวายความเคารพนับถือ การบำรุงด้วยปัจจัยตามสมควร และการค้ำครองป้องกันโดยชอบธรรมแก่พระผู้บริสุทธิ์ ผู้นำทางจิตวิญญาณ และเหล่าสมาชิกในสถาบัน

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๓, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๙๒/๓๘.

^{๖๐} ที.สี. (บาลี) ๙/๒๖๕/๙๑, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๖๕/๙๑.

^{๖๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๑๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๘๙.

ทางจริยธรรมนั้น เป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของฝ่ายปกครอง ท่านผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งฝ่ายปกครอง จะละเลยเสียมิได้

สรุปความว่า อปรีทานิยธรรมนี้ เป็นหลักธรรมด้านความมั่นคงที่อำมาตย์จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่ฝ่ายบริหารราชการแผ่นดิน ปกครองดูแลราชอาณาจักรร่วมกับข้าราชการบริหาร ราชการเหล่าอื่นๆ ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ปรีกษาหรือ จนได้ข้อสรุปนำไปเป็นแผนงานปฏิบัติ ดูแล ให้ความปลอดภัยแก่คนในชาติบ้านเมือง รวมถึงดูแลให้การทำงานบำรุง คุ้มครอง ป้องกันภัยให้แก่ สมณะผู้เป็นที่พึงพอใจ ให้เกิดความมั่นคงและสงบสุขของประเทศ ในบ้านเมืองใด เหล่าอำมาตย์ ข้าราชการต่างๆ นำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ปฏิบัติหน้าที่แล้ว บ้านเมืองนั้นย่อมจะต้องมีความสุข ความ เจริญก้าวหน้าอย่างแน่นอน นัยตรงกันข้าม บ้านเมืองที่เหล่าอำมาตย์ ข้าราชการ ชัดแย้งกัน ไม่ให้ ความเคารพซึ่งกันและกัน ไม่มีความสมัครสมานสามัคคีกันแล้ว บ้านเมืองนั้นก็หาความสุข ความเจริญได้ยากยิ่ง

(๓) พรหมวิหาร ๔

การปกครองบ้านเมืองนั้น จะต้องอาศัยความเมตตาและความกรุณาต่อประชาชนเป็น พื้นฐาน ผู้ปกครองที่มีความรักประชาชนจะทำให้ปกครองดูแลบ้านเมืองอย่างทুমเท ผู้ปกครองที่มี ความสงสารประชาชนจะทำให้มีความเพียรพยายามในการพัฒนาประเทศให้ประชาชนพ้นจากความ อุดอวยยากจน และจะเกิดความภูมิใจเมื่อสามารถช่วยเหลือประชาชนให้อยู่ดีกินดี ดังนั้น จึงเป็น ธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณว่า ผู้ปกครองบ้านเมืองต้องตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหารธรรม

พรหมวิหารธรรม^{๖๒} หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจ และกำกับความประพฤติให้เป็นไปโดยชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม มี ๔ ประการ คือ

- ๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เขาเป็นสุข
- ๒) กรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้เขาพ้นทุกข์
- ๓) มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี
- ๔) อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ^{๖๓}

๑) เมตตา คือ แผ่ไมตรีจิตสนิทสนมกับผู้น้อย หวังความเจริญแก่เขา ปรารถนาจะให้เขา เป็นสุข ตั้งใจให้พ้นจากอันตรายจากความอาฆาตบาดหมางใจกัน ให้สามัคคีกลมเกลียวเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน หวังให้เขาเจริญด้วยความรู้ ความสามารถอันเป็นทางให้เกิดลาภ ยศ และชื่อเสียง รักษา ตนให้ได้รับความสุขโดยสวัสดิ์ คุณธรรมข้อนี้ย่อมเป็นเครื่องบำรุงรักษาอวัยวะให้คิดเอื้อเพื่อแผ้ว แผ่แก่กัน ชำระล้างเสียได้ซึ่งมลทินคือตัวพยาบาท ความคิดพว่ประโยชน์และความสุขของผู้อื่นด้วย อำนาจความโกรธ เมื่อมีพยาบาทอยู่ในใจแล้ว ย่อมชักจูงการทำ การพูด และการคิด ให้วิปริตไป ในทางที่ไม่ดี ทำหุ้หรือสมาคมให้เสื่อม แต่ถ้ามีความเมตตาอยู่ในใจแล้ว ก็จะรักษาน้ำใจไม่ให้เกิด วิปริตไปในทางเสียหายเลวทรามเช่นนั้นได้

^{๖๒} คุรยละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๗/๒๑๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

^{๖๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **หลักการพัฒนาดน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๔๒), หน้า ๗๔.

๒) **กรุณา** คือ ความคิดสงสารแก่ผู้ที่ได้รับความทุกข์ร้อน ตกทุกข์ได้ยาก รู้สึกสงสาร ห่วงใจไปตามเขา เมื่อเขาได้รับความทุกข์ คุณธรรมข้อนี้ เป็นเครื่องปราบปรามจิตไม่ให้คิดเบียดเบียนคนอื่นให้ได้รับความลำบากโดยมิใช่ฐานะ การทำกิจทั้งทางโลกและทางธรรม เบื้องต้นต้องมีความลำบากกายลำบากใจเป็นธรรมดา

๓) **มุกุตา** คือ ความชื่นบานในเวลาที่เขาได้รับความดี เมื่อเขามีความเจริญด้วยความรู้ก็ดี ด้วยลาภ ยศ ชื่อเสียงก็ดี ก็พลอยชื่นชมยินดีไปตามด้วย คุณธรรมข้อนี้มีอยู่ในดวงจิตแล้ว ย่อมปราบปรามเสียได้ซึ่งความริษยาหึงหวงในคุณความดีของคนอื่น เมื่อเขาได้รับความดีอดทนอยู่ไม่ได้ คิดขุ่นเคือง ความริษยานี้เป็นโทษทำลายความเจริญแห่งหมู่

๔) **อุเบกขา** คือ การวางตัวเป็นกลาง นี่เป็นคุณธรรมสำคัญสำหรับผู้ใหญ่ ผู้ที่ปกครอง หมู่คณะ จะต้องประพฤติสม่ำเสมอ เมื่อใครประพฤติดีก็ต้องชม ยกย่อง สรรเสริญคุณความดีของเขา แต่เมื่อใครประพฤติชั่วก็ต้องถูกติและถูกลงโทษตามความผิด ไม่ทำตนให้เอนเอียงเพราะอำนาจผิๆ ความประพฤติสม่ำเสมอไม่แฉเขื่อนด้วยอำนาจอคติ ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าอุเบกขา การวางตัววางใจเป็นกลาง

ในเมตตาสูตฺร พระพุทธองค์ตรัสสอนสังสของการเจริญเมตตา ๑๑ ประการ คือ

- ๑) หลับเป็นสุข
- ๒) ตื่นเป็นสุข
- ๓) ไม่ฝันร้าย
- ๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
- ๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย
- ๖) เทวดาทั้งหลายรักษา
- ๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรา กล้ากรายไม่ได้
- ๘) จิตตั้งมั่นได้เร็ว
- ๙) สีหน้าสดใส
- ๑๐) ไม่หลงลืมสติตาย

๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ย่อมเข้าถึงพรหมโลก^{๖๔}

สรุปได้ว่า พรหมวิหารธรรมนี้ เป็นหลักธรรมที่อำมาตย์ผู้ใหญ่ ปกครอง บริหารบ้านเมือง จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่ มีเมตตา กรุณา ต่อผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก มีกรุณาพลอย ชื่นชมอนุโมทนา ยินดีเมื่อผู้อื่นหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้ดี ได้ยศ ได้ตำแหน่ง และมีอุเบกขา วางตนเป็นกลาง เมื่อผู้อื่นได้รับโทษทัณฑ์ตามสมควรแก่ความผิด

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ใช้ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์ ฝ่ายดูแล กำลักรหารและปกครองบ้านเมืองนั้น เป็นหลักธรรมทางด้านการเมืองและการปกครองช่วยส่งเสริมให้ อำมาตย์ได้แสดงความกตัญญูทศทิศต่อคุณประเทศชาติบ้านเมือง ใช้ความรู้ความสามารถ ปกครองบ้านเมือง ประกอบด้วย ความกตัญญู ทศพิธาธรรม อปริหานิยธรรม และพรหมวิหารธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้มีความจำเป็นและสำคัญอย่างมาก ช่วยให้อำมาตย์ ได้ดูแลบริหารบ้านเมือง

^{๖๔} ๐ง.เอกาทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๒๘๔-๒๘๕, ๐ง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕-๔๒๖.

ด้วยความเรียบร้อย สงบสุข เกิดความสมัคสมานสามัคคีในสังคม แต่นัยตรงกันข้าม หากอำมาตย์ขาดหลักธรรมเหล่านี้เสียแล้ว ก็จะไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ถูกต้อง เรียบร้อย ดึงม เกิดความผิดพลาดเสียหายทั้งต่อตนเองและประเทศชาติ

๓.๔ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้เป็นตุลาการ

ในสังคมที่มีคนอยู่จำนวนมาก ย่อมมีโอกาสที่คนจะพิพาทกัน เพื่อให้เกิดความยุติธรรม คนที่จะมาตัดสินจึงต้องมีคุณธรรม คือ ต้องให้ความยุติธรรม ธรรมที่เป็นหลักในการทำหน้าที่ตัดสินคดี ได้แก่ ปราศจากอคติ และยึดธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่ มีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) อคติ ๔

อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่เป็นตุลาการ หรือผู้พิพากษาพิจารณาคดีความต่างๆ นั้น จะต้องวินิจฉัยคดีผู้อื่นโดยไม่ผลิผลาม โดยเที่ยงธรรม โดยสม่ำเสมอ^{๖๕} เว้นจากอคติ^{๖๖} คือ ความลำเอียงทั้ง ๔ ประการนั้น ได้แก่

๑) ฉันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะชอบ เป็นการกระทำในสิ่งที่อำมาตย์ไม่ควรกระทำด้วยความรักใคร่ชอบพอกัน เช่น การให้ลาภยศ การตัดสินคดีความหรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความพอใจของตน

๒) โทษาคติ คือ ลำเอียงเพราะชัง เป็นการกระทำในสิ่งที่อำมาตย์ไม่ควรกระทำด้วยความเกลียดชังไม่ชอบกัน เช่น การไม่ให้ลาภยศหรือการตัดสินคดีความ หรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความเกลียดชัง

๓) โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะหลง เป็นการกระทำในสิ่งที่อำมาตย์ไม่ควรกระทำด้วยความโง่เขลา เช่น การให้ลาภและการไม่ให้ลาภยศ การตัดสินคดีความ หรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความโง่เขลา

๔) ภัยาคติ คือ ลำเอียงเพราะกลัว เป็นการกระทำในสิ่งที่อำมาตย์ไม่ควรกระทำด้วยความกลัว เช่น การให้ลาภหรือไม่ให้ลาภยศ การตัดสินคดีความ หรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความกลัวทำให้เสียความเที่ยงธรรมไป^{๖๗}

อำมาตย์ผู้มีอคติ ย่อมกระทำการในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม เป็นเหตุให้ต้องตกไปในที่ชั่วได้โดยง่าย ในอรรถกถาพระวินัย ท่านกล่าวถึงผลกรรมของอำมาตย์ผู้ตัดสินคดีความซึ่งตกอยู่ในอำนาจอคติ ไปเกิดเป็นเปรตแบกลูกอันตะว่า

สัตว์นั้นได้มีอันตะเท่าหม้อ คือ มีขนาดเท่าหม้อใหญ่ เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรมด้วยว่า สัตว์นั้น เพราะเหตุที่รับสินบนในสถานที่ลับปกปิด เมื่อจะทำโทษให้ปรากฏ ด้วยการตัดสินความโกง ได้กระทำพวกเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ เพราะฉะนั้น อวัยวะลับของสัตว์นั้นจึงบังเกิดปรากฏ เพราะเหตุที่สัตว์นั้น เมื่อเริ่มตั้งอายุ ได้ยกของหนักอันไม่ควรจะทนได้ ให้แก่ชนเหล่าอื่น ฉะนั้น อวัยวะลับของสัตว์นั้นจึงบังเกิดเป็นของหนักอันไม่ควรจะทน เพราะเหตุที่สัตว์นั้น

^{๖๕} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕๗/๖๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๗/๑๑๒.

^{๖๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙.

ดำรงอยู่ในตำแหน่งใด ควรจะเป็นผู้สม่าเสมอ แต่ดำรงอยู่ในตำแหน่งนั้นแล้ว หาได้เป็นผู้สม่าเสมอไม่ ฉะนั้น สัตว์นั้นจึงได้มีการนั่งไม่สม่าเสมอบนอวัยวะ^{๖๘}

สรุปได้ว่า อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ฝ่ายตุลาการ พิพากษาคัดสินคดีความ รักษากฎ ระเบียบ วินัย จำเป็นจะต้องเที่ยงธรรม มียุติธรรม ละเว้นจากอคติทั้งสิ้น เพื่อที่จะได้ไม่โน้มเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง และไม่หาเหตุผลเข้าข้างตนเองกระทำผิดกฎระเบียบวินัย

(๒) อธิปไตย

อำมาตย์ ผู้ทำหน้าที่เป็นตุลาการ ตัดสินคดีความ มีอำนาจวินิจฉัย ตัดสินและสั่งการ เมื่อได้ทำหน้าที่ จะต้องทำหน้าที่ของตนเองด้วยความถูกต้องดีงาม ใช้อำนาจ ความเป็นใหญ่ที่ตนมีอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ไม่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง ด้วยหลักธรรมอธิปไตย

อธิปไตย^{๖๙} คือ ความเป็นใหญ่หรือภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ มี ๓ ประการ คือ

๑) **อัตตาริปไตย** ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเองเป็นใหญ่ ถือตนเองเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจ ไม่ฟังเสียงผู้อื่น คิดว่าการตัดสินใจของตนเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่สุด กระทำการด้วยปรารถนและสิ่งทีเนื่องด้วยตนเป็นประมาณ

๒) **โลการิปไตย** ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือคนอื่นเป็นใหญ่ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถจะเอาใจหมู่ชน หาคะแนะเสียงหาความนิยม หรือหวั่นกลัวเสียงว่ากล่าวเป็นประมาณ

๓) **ธัมมาริปไตย** ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถสิ่งที่ได้ศึกษา ตรวจสอบตามข้อเท็จจริงและความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวาง แจ่มชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วย ความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรมและเพื่อความดีงามเป็นประมาณ^{๗๐}

จะเห็นว่า อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ฝ่ายตุลาการ พิพากษาคัดสินคดีความ จะต้องใช้หลักธรรมาริปไตยในการทำหน้าที่ มีอุดมคติในการประพฤติสุจริต โดยไม่ประพฤติทุจริต ถือตนเป็นใหญ่ ไม่ฟังเสียงคัดค้านของผู้อื่น หรือประพฤติทุจริต โดยถือคนอื่นเป็นใหญ่ เห็นแก่ญาติมิตรและพวกพ้อง แต่ประพฤติสุจริตโดยถือธรรมเป็นใหญ่ ยึดถือความถูกต้องและเที่ยงธรรม

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ใช้ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์ฝ่ายตุลาการ นั้น เป็นหลักธรรมทางด้านตุลาการ ซึ่งมีผลต่อความเรียบร้อยและสงบสุขของประชาชน ประกอบด้วย อคติ ๔ และอธิปไตย ซึ่งอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ฝ่ายตุลาการที่ดั้นนั้น จักต้องเว้นจากอคติ ๔ และพิจารณาตัดสินคดีความโดยธรรมาริปไตย ยึดถือกฎระเบียบ แบบแผน ความถูกต้องดีงามเป็นที่ตั้ง

^{๖๘} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๖๕๕.

^{๖๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมนุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕.

๓.๕ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ด้านธุรการและกิจการทั่วไป

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่า อำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่สำคัญอื่นๆ อีก แต่ที่พบมาก คือ การทำหน้าที่สงเคราะห์ประชาชน อุปถัมภ์บำรุงศาสนา พร้อมกันนั้นก็ดูแลครอบครัวของตนอย่างดีด้วย การทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ มีหลักธรรมที่อำมาตย์ควรยึดเป็นหลักในการทำหน้าที่ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ทำงานสังคมสงเคราะห์

สังคหัตถุ ๔

อำมาตย์ผู้เป็นตัวแทนของพระราชา ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ ช่วยเหลือประชาชน มีหน้าที่อำนวยความสะดวก ดูแลงานบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับประชาชนนั้น จะต้องเป็นผู้ที่เสียสละ มีจิตอาสา พร้อมทั้งจะช่วยแก้ไขปัญหของประชาชนผู้เดือดร้อน และมีหลักธรรมในการทำหน้าที่ คือ สังคหัตถุ ๔

สังคหัตถุ^{๗๑} หมายถึง หลักปฏิบัติตนที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจผู้อื่นไว้ หรือหลักในการสงเคราะห์ผู้อื่น มี ๔ ประการ คือ

- ๑) ทาน ให้ปันสิ่งของตนแก่คนที่ควรให้
- ๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ เจริญวาจาที่อ่อนหวาน
- ๓) อตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์
- ๔) สมานัตตตา ความเป็นคนวางตนเหมาะสม

อำมาตย์ผู้ต้องการยึดเหนี่ยวครองใจคนอื่น หรือต้องการให้ตนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พึงปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ ประการ นี้

๑) **ทาน** คือ การให้ การแบ่งปัน ช่วยเหลือเกื้อกูล อำมาตย์ข้าราชการ ผู้ปกครอง ผู้บริหารที่ดีจะต้องมีน้ำใจ รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันแก่มิตรสหาย และผู้ใต้บังคับบัญชา

คนมีอัธยาศัยอารี เอื้อเฟื้อเจือจานแก่กันตามกำลังของตน ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก เพราะเมื่อเรามีมิตรแก่เขา เขาก็มีมิตรต่อเรา ต่างอาศัยความดีของกันและกันไมตรีก็สนิทสนมกลมเกลียวกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะฉะนั้น การให้ปันซึ่งเป็นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน จึงเป็นคุณธรรมยึดเหนี่ยวน้ำใจผู้อื่นไว้ได้ประการหนึ่ง

๒) **ปิยวาจา** คือ เจริญถ้อยคำอ่อนหวาน วาจาที่พูดเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งจะทำให้เกิดความยินดีพอใจ หรือวิวาทบาทหมางกันได้ การพูดเสียดสี กระทบกระทั่งให้บาดเจ็บเป็นเหตุตัดทอนความสามัคคี เพราะวาจาหยาบไม่เป็นที่พอใจของใครๆ วาจาที่อ่อนหวาน นุ่มนวลเป็นคุณทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้ได้ยินได้ฟัง วาจานั้นบางครั้งถึงแม้จะไม่ไพเราะอ่อนหวาน แต่ถ้าเป็นเครื่องเตือนใจให้ประพฤติดังงาม วาจาเช่นนี้ก็นับว่าเป็นวาจาที่ดี เป็นสุภาสิต เป็นวาจาที่นักปราชญ์สรรเสริญ

ลักษณะของถ้อยคำเป็นสุภาสิตนั้น ท่านกล่าวไว้ ๔ อย่าง คือ ๑) คำเป็นสุภาสิต ได้แก่ ถ้อยคำที่ไม่ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน ๒) คำเป็นธรรม ได้แก่ ถ้อยคำที่มีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจพิจารณาตามเห็นได้ เป็นประโยชน์แก่ผู้ได้ยินได้ฟัง ๓) คำเป็นที่รัก ได้แก่ ถ้อยคำที่ไม่หยาบ ทำผู้ฟังให้รักใคร่

^{๗๑} ๐ง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๕๖/๒๗๖, ๐ง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๗๓.

นับถือตน โดยเป็นวาจาสุภาพน้อมนวล ผู้พูดจะพูดด้วยจิตที่ประกอบไปด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีเมตตาปราศรียไต่ถามถึงทุกข์ สุข ของกันและกัน ๔) คำสัตย์ ได้แก่ ถ้อยคำที่จริง^{๗๒} ไม่เท็จ คือ ไม่พูดให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

๓) อัตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ในสังคมของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกัน จะต้องพึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในหลายๆ ด้าน เช่น การทำงานจะเป็นส่วนตัวหรือส่วนรวม ย่อมต้องมีการช่วยเหลือกัน การงานจึงจะสำเร็จเรียบร้อย

ความเป็นคนมีน้ำใจคอยช่วยเหลือผู้อื่นทั้งในด้าน กำลังกาย กำลังความคิด กำลังปัญญา และกำลังทรัพย์ อย่างใดอย่างหนึ่งตามความสามารถของตน โดยไม่เห็นแก่ความยากลำบากและความสิ้นเปลืองแห่งทรัพย์และเวลา เพื่อทำประโยชน์ของผู้อื่นให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เช่นนี้นับว่าเป็นเครื่องผูกไมตรีของผู้อื่นไว้ได้ประการหนึ่ง

๔) สมานัตตตา ความเป็นผู้วางตนเหมาะสม หรือทำตนเสมอต้นเสมอปลาย คือ รู้จักวางตนให้สมฐานะที่เรากำลังเป็นอยู่หรือมีฐานะตำแหน่งอะไรก็วางตนให้สมกับฐานะตำแหน่งนั้นๆ เช่น เป็นอำมาตย์ ก็วางตนให้สมกับการเป็นผู้นำ คือ มีความเข้มแข็ง กล้าหาญ อดทน อดกลั้น มีน้ำใจ เมตตาปราณีต่อผู้อยู่ใต้การปกครอง หรือถ้าเป็นผู้ใต้บังคับบัญชา ก็เป็นผู้มีความเคารพเชื่อฟัง คำสั่งผู้บังคับบัญชา เป็นต้น เมื่ออำมาตย์วางตัวดี ถูกต้อง ย่อมได้รับความชื่นชมและเชื่อถือ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏว่า มีอำมาตย์ได้นำหลักธรรมข้อนี้มาใช้เป็นกรณีตัวอย่าง คือ โกลิยมหาอำมาตย์ ให้ทานอนุเคราะห์เปรต^{๗๓} เสนกอำมาตย์ได้ช่วยสงเคราะห์ให้พราหมณ์ชราอดพ้นจากมรณภัย^{๗๔} และธรรมมหาอำมาตย์ของพระเจ้าอโศกมหาราชช่วยดูแลสุขทุกข์ของประชาชน

สรุปได้ว่า สังคหัตถธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นหลักธรรมที่อำมาตย์จะต้องใช้ในการทำหน้าที่ ในกิจการต่างๆ ไปของพระราชามีน้ำใจแบ่งปันสิ่งของ ใ้วาจาที่สุภาพ อ่อนหวาน ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์และวางตนเหมาะสมกับฐานะและตำแหน่ง สงเคราะห์ อนุเคราะห์ผู้อื่น ซึ่งถ้าอำมาตย์ขาดหลักธรรมนี้แล้ว ก็จะไม่สามารถทำงานในด้านนี้ได้ ไม่มีใจเมตตา สงเคราะห์ ช่วยเหลือผู้อื่น เห็นแต่ประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง ดังนั้น หลักธรรมในข้อนี้จึงนับได้ว่าสำคัญต่ออำมาตย์ผู้ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์เป็นอย่างมาก

๓.๕.๒ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ดูแลงานด้านศาสนา

(๑) อุपाสกธรรม ๗

อำมาตย์ผู้มีบทบาทดูแลงานด้านพระศาสนา มีอำนาจหน้าที่ให้การส่งเสริม อุปถัมภ์บำรุง และปกป้องพระพุทธศาสนา ในฐานะหนึ่งที่เป็นพุทธศาสนิกชน เป็นพุทธบริษัทที่ดี จะต้องมียุทธธรรมประจำใจ และนำหลักธรรมนั้นมาใช้ในการทำหน้าที่ดูแลงานพระศาสนา ซึ่งหลักธรรมนี้ ได้แก่ อุपाสกธรรม

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน พ.ช.อ. (ไทย) ๓๙/๑๘๖.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน พ.เขต.อ. (ไทย) ๔๙/๓๕๐-๓๕๔.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน พ.ชา.สตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๖๘-๒๘๕.

อุบาสกธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก^{๗๕} ธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน หรือข้อปฏิบัติสำหรับชาวพุทธที่จะพึงปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนา มี ๗ ประการ คือ

- ๑) ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะพระภิกษุ
- ๒) ไม่ละเลยการฟังธรรม
- ๓) ศึกษาในอริสัจ
- ๔) มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ และผู้เป็นมัชฌิมะ
- ๕) ฟังธรรมอย่างไม่คอยคิดโต้แย้งเพ่งโทษ
- ๖) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้
- ๗) ทำอุปัการะในศาสนานี้ก่อน^{๗๖}

อำมาตย์ผู้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีนั้น ควรจะได้เข้าหาพบปะพระภิกษุผู้มีศีล และเป็นพหูสูต เพื่อจะได้ปรึกษา สนทนาธรรม ฟังธรรมแล้วนำธรรมะที่พระภิกษุท่านแสดงนั้นมาใช้ประพฤติปฏิบัติตาม มาใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ใช้ในการปฏิบัติงานราชการแผ่นดิน ในขณะเดียวกัน ก็ให้การทำงานบำรุง อุปถัมภ์ท่านด้วยปัจจัย^{๗๗} ตามสมควรแก่สมณะ ด้วยความเคารพเป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า อุบาสกธรรม ๗ นี้ เป็นหลักธรรมที่อำมาตย์จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่ในฐานะพุทธศาสนิกชนผู้มีความมั่นคง เลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนา ซึ่งถ้าอำมาตย์ผู้มีบทบาทดูแลงานด้านพระศาสนา ไม่มีธรรม ไม่นำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ปฏิบัติหน้าที่แล้ว จะเกิดผลเสียแก่ตนเอง กล่าวคือ เป็นคนไม่มีศีล ไม่มีคุณธรรม จริยธรรม ในการปฏิบัติหน้าที่ และต่อพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาไม่ได้รับการดูแล อุปถัมภ์บำรุงให้อยู่มั่นคง อย่างเท่าที่ควรจะเป็น

(๒) บุญกิริยาวัตถุ

อำมาตย์ผู้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนา เมื่อมองเห็นทุกข์และภัยในวัฏสงสารนี้ เห็นการที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์มีอวัยวะครบ ๓๒ ประการ เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก^{๗๘} จึงควรได้หาโอกาสที่จะบำเพ็ญบุญบำเพ็ญกุศลไว้โดยการถวายทาน^{๗๙} ให้กับปฤคคาหก คือ ผู้รับทาน อันหมายถึง พระภิกษุผู้มีศีล รักษาศีลอย่างเคร่งครัด และหมั่นเจริญภาวนา^{๘๐} เพื่อความสุข ความเจริญในชาตินี้และหลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ในภพหน้า วิธีการทำบุญที่อำมาตย์จะสามารถทำได้นี้ เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๘.

^{๗๖} คุรยละเอียดใน อัง.สตุตถ. (บาลี) ๒๓/๒๙-๓๑/๒๓-๒๕, อัง.สตุตถ. (ไทย) ๒๓/๒๙-๓๑/๔๔-๔๘.

^{๗๗} เช่น มหาอำมาตย์ผู้เลื่อมใสใหม่ ถวายทาน ฟังธรรม; คุรยละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๘๓/๕๕-๕๗, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๓/๙๐-๙๒.

^{๗๘} คุรยละเอียดใน ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๒/๙๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๙๐.

^{๗๙} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๘๓/๕๗, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๓/๙๒.

^{๘๐} เช่น สันตติมหาอำมาตย์; คุรยละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๓.

บุญกิริยาวัตต์^{๘๑} หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำ
ความดี^{๘๒} มี ๓ ประการ คือ

- ๑) ทานมัย การทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ
- ๒) ศีลมัย การทำบุญด้วยการรักษาศีล
- ๓) ภาวนามัย การทำบุญด้วยการเจริญภาวนา ฝึกอบรมจิตใจเจริญภาวนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏว่า มีอำมาตย์หลายท่านได้นำหลักธรรมข้อนี้
มาใช้ เช่น ติสสอำมาตย์ตามเสด็จพระเจ้าทูลฐคามณีอภัยผู้รบพ่ายแพ้ในสงคราม ได้พบกับพระเถระ
เห็นความไม่แน่นอนของชีวิตจึงได้ถวายทาน^{๘๓} อำมาตย์คนหนึ่งบูชาพระมหาเจดีย์ด้วยดอกมะลิ แล้ว
ได้แบ่งส่วนบุญให้แก่พยานม^{๘๔} มหาอำมาตย์ถวายทรัพย์เป็นค่าจิวรแก่ภิกษุที่จำพรรษาในวัดเชตวัน^{๘๕}

จะเห็นได้ว่า อำมาตย์ผู้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีเหล่านี้ ต่างก็เร่งชวนชวายบำเพ็ญบุญ
บำเพ็ญกุศล ให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ในเมื่อตนได้มีโอกาส ไม่ประมาทในวัยและชีวิต

สรุปว่า บุญกิริยาวัตต์นี้ เป็นหลักธรรมที่อำมาตย์จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่
ด้านอุปถัมภ์ ส่งเสริม ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยการถวายทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา
เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ซึ่งถ้าอำมาตย์ไม่นำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ในการทำหน้าที่แล้ว ก็จะไม่มีโอกาส
ได้ทำความดี สั่งสมความดีไว้ ไม่มีความสุข ไม่มีความสำเร็จก้าวหน้า ทั้งในชาตินี้และชาติหน้าต่อไป

(๓) อริยทรัพย์ ๗

สมัยหนึ่ง อุคคมหาอำมาตย์ได้เข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า นาอัศจรรย์ใจเหลือเกิน
มีการเศรษฐี หลานของโรหณเศรษฐีเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมาย

พระพุทธเจ้าจึงตรัสแสดงอริยทรัพย์ ๗ นี้ แก่อุคคมหาอำมาตย์ว่า ผู้ใดผู้หนึ่งจะเป็นสตรี
หรือบุรุษก็ตามมีทรัพย์ ๗ ประการนี้แล้ว ผู้นั้นแลเป็นคนมีทรัพย์มาก ทรัพย์ ๗ ประการนั้น คือ

- ๑) ศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ
- ๒) ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม
- ๓) หิริ ความละอายต่อบาปทุจริต
- ๔) โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป
- ๕) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
- ๖) จาคะ การสละให้ปันสิ่งของตนแก่คนที่ควรให้ปัน
- ๗) ปัญญา ความรอบรู้สิ่งที่ เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์^{๘๖}

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน อง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๓๖/๒๙๔-๒๙๖, อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔-๒๙๖.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๙๓.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน อง.ติก.อ. (ไทย) ๓๔/๑๒๔-๑๒๗.

^{๘๔} ดูรายละเอียดใน อง.ติก.อ. (ไทย) ๓๔/๑๕๙-๑๖๐.

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๘๔๔-๘๔๖.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน อง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๗/๖, อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๗/๑๓-๑๔.

อริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์สมบัติภายนอกเพราะไม่มีผู้ใดจะสามารถแย่งชิงเอาไปได้ ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่างๆ และเป็นทุนสร้างทรัพย์ภายนอกได้อย่างดี อำมาตย์เมื่อพิจารณาเห็นธรรม ดังนี้แล้ว จึงควรนำธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติสืบต่อไป

สรุปความว่า อำมาตย์ผู้ครองเรือนพึงได้นำหลักธรรมอริยทรัพย์ ๗ นี้ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แก่อำมาตย์ มาใช้ทำหน้าที่ในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชน มีศรัทธาเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีศีล ๕ เป็นผู้ละอายและเกรงกลัวต่อบาปทุจริต เป็นบุคคลที่ได้เล่าเรียนศึกษามาก มีการให้ปันสละสิ่งของ และเป็นผู้มีปัญญา

๓.๕.๓ หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้ดูแลครอบครัว

(๑) ฆราวาสธรรม ๔

อำมาตย์ ผู้เป็นข้าราชการ ทำงานอยู่ในราชสำนัก มีฐานะ มีบทบาทหน้าที่การทำงานในด้านต่างๆ มากมาย แต่ในฐานะหนึ่งที่เป็นพลเรือน เป็นผู้อยู่ครองเรือน ก็มีครอบครัว มีหน้าที่ที่จะต้องดูแลครอบครัวของตนเองให้มีความสุข ซึ่งหลักธรรมที่อำมาตย์จะได้นำมาใช้ในการดูแลครอบครัวให้มีความสุขนี้ ได้แก่ ฆราวาสธรรม

ฆราวาสธรรม คือ ธรรมสำหรับการครองเรือน ธรรมข้อนี้เป็นหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์^{๔๗} มี ๔ ประการ คือ

๑) **สังจะ** คือ ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง เป็นคุณธรรม ที่สำคัญในการคบหากับชนทุกระดับ รวมถึงชนผู้อยู่ร่วมเรือนเดียวกัน เช่น สามีภรรยา บิดามารดา บุตรธิดา ตลอดจนพี่น้องท้องเดียวกัน

๒) **ทมะ** คือ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัด ตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา เป็นคุณธรรมที่สำคัญ อีกประการหนึ่งของผู้อยู่ร่วมกันในตระกูล ในหมู่คณะ

๓) **ขันติ** คือ ความอดทน, ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว ไม่ท้อถอย เป็นคุณธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งของครอบครัว หมู่ญาติ พี่น้อง และคนในสังคม

๔) **จาคะ**^{๔๘} คือ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว เป็นกิจและเป็นคุณธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งของครอบครัว หมู่ญาติ พี่น้อง และคนในสังคม

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ฆราวาสธรรมเป็นหลักธรรมของฆราวาสผู้อยู่ครองเรือน ซึ่งอำมาตย์จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่กับครอบครัวในฐานะสามีของภรรยา และบิดาของบุตรตลอดถึง พ่อ แม่ พี่ น้อง ในตระกูล ใช้สังจะ ซื่อตรงจริงใจเพื่อให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิตสนิทต่อกัน ใช้ทมะ ควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน เพื่อปรับนิสัยและ

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๓.

^{๔๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

อัยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ ใช้ขันติ เพื่ออดทน อดกลั้น ต่อความหนัก และความร้ายแรงทั้งหลาย ใช้จาคะ ความเสียสละ เพื่อเผื่อแผ่ แบ่งปันมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อต่อกัน

นอกจากขรราวาสธรรม ๔ ประการดังกล่าวมานี้แล้ว ยังมีขรราวาสธรรมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งวิรุทธบัณฑิตอำมาตย์โพธิสัตว์ ได้แสดงไว้ว่า

ผู้อยู่ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณะเป็นภรรยา
 ไม่ควรบริโภคอาหารอันมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว
 ไม่ควรส่องแสงพล่าวถ้อยคำอันให้ติดอยู่ในโลก
 เพราะว่าคำอันให้ติดอยู่ในโลกนี้ไม่เป็นทางเจริญแห่งปัญญา
 ผู้อยู่ครองเรือนควรเป็นคนมีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร
 เป็นผู้ไม่ประมาท มีปัญญาเห็นประจักษ์
 มีความประพฤติถ่อมตน ไม่กระด้าง
 สงบเสงี่ยม พุดคำไพเราะจับใจ สุภาพอ่อนโยน
 ผู้อยู่ครองเรือนพึงเป็นผู้สงเคราะห์มิตร
 จำแนกแจกทาน รู้จักจัดทำกิจการงาน
 บำรุงสมณะและพราหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ
 ผู้อยู่ครองเรือนพึงเป็นผู้ไคร้ธรรม ทรงสุตะ
 หมั่นสอบถาม เข้าไปหาทานผู้มีศีล เป็นพหูสูต โดยความเคารพ
 คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนของตน
 ควรมีความประพฤติปลอดภัยอย่างนี้
 ควรสงเคราะห์ได้อย่างนี้
 ไม่ควรเบียดเบียนกันและกันอย่างนี้
 และคนควรปฏิบัติอย่างนี้จึงชื่อว่าเป็นผู้มีปกติกล่าวคำสัตย์
 จากโลกนี้แล้วไปสู่โลกหน้าจะไม่เศร้าโศกได้ด้วยประการฉะนี้”^{๘๙}

จะเห็นได้ว่า ขรราวาสธรรมที่วิรุทธบัณฑิตอำมาตย์ ได้แสดงนี้ มีเนื้อหาหลักธรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของขรราวาสโดยมีศีล ๕ เป็นพื้นฐาน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่ถือเอาสิ่งของผู้อื่น ยินดีในการให้ทาน ไม่ประพฤตินิดในกามารมณ์ ซื่อสัตย์ต่อคู่ครองของตนเอง ไม่กล่าวเท็จ กล่าวแต่คำที่สุภาพ คำสัตย์ ไม่ประมาท ขาดสติ สงเคราะห์มิตร และบำรุงสมณพราหมณ์ ที่ขรราวาสผู้อยู่ครองเรือนจะได้นำไปใช้ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุข ความเจริญแก่ตนเอง ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

สรุปได้ว่า หลักขรราวาสธรรมนี้เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งที่อำมาตย์จะต้องนำมาใช้ในการทำหน้าที่กับครอบครัวในฐานะเป็นบิดา เป็นสามี เป็นญาติพี่น้องอยู่ร่วมสังคัม มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง จริ่งใจต่อกัน ผิดฝน ชมใจตนเอง อดทน ไม่ท้อถอย ไม่หวั่นไหว เสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เพื่อให้เกิดความสุขความเจริญทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งถ้าอำมาตย์ไม่นำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ทำหน้าที่กับครอบครัวแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้คนในครอบครัว ไม่มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง

^{๘๙} พ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๕๒-๑๔๕๗/๒๘๐-๒๘๑, พ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๕๒-๑๔๕๗/๔๑๐-๔๑๑.

จริงใจต่อกัน ไม่มีความอดทน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน คนในครอบครัวแตกความสามัคคีกัน ดังนั้นหลักฆราวาสธรรมนี้ จึงเป็นหลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ผู้ดูแลครอบครัว

(๒) เว้นอบายมุข ๖

อำมาตย์ผู้อยู่ครองเรือนที่หวังความสุขความเจริญให้แก่ตนเองและครอบครัว ควรเว้นให้ห่างไกลจากหนทางแห่งความเสื่อม เพราะสิ่งเหล่านี้จะพาตนเองและครอบครัวตลอดจนถึงสังคมเกิดปัญหาต่างๆ นำความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและผู้อื่นได้ ดังเช่นที่ พระเจ้าธัญชัยโกวัชรราชาต้องสูญเสียวิรุณทัตต์ผู้เป็นอำมาตย์เอกให้แก่ปุณณกษัตริย์ไป เพราะเล่นสกาแพพ่นัน

อบายมุข^{๙๐} หมายถึง หนทางของความเสื่อม, ช่องทางของความเสื่อม, ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ, เหตุย่อยับแห่งความพินาศ^{๙๑}

วิรุณทัตต์อำมาตย์ได้เล็งเห็นโทษของอบายมุข ๖ อันจะเป็นเหตุให้ต้องเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ ในการทำหน้าที่รับใช้ราชสำนัก จึงได้แสดงอบายมุข ๖ นี้ เป็นหลักธรรมของอำมาตย์ผู้อยู่ครองเรือนรวมลงใน ราชสวัสดิธรรม^{๙๒} ๖ นั้น ประกอบด้วย

(๑) การเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการ ได้แก่

๑) เสียทรัพย์สินทันตาเห็น คือ ผู้ดื่มน้ำเมาก็ต้องเสียเงินเพื่อซื้อมาดื่มเอง เป็นการเสียทรัพย์สินโดยเปล่าประโยชน์ และเมื่อร่วมดื่มกับเพื่อนก็ต้องจ่ายเงินเพื่อซื้อเลี้ยงเพื่อนอีกด้วยทำให้หมดเนื้อหมดตัว

๒) ก่อการทะเลาะวิวาท คือ คนดื่มน้ำเมาย่อมเป็นคนขาดสติ ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ กลายเป็นคนฉุนเฉียว วู่วาม โกรธง่าย เมื่อได้ยินใครพูดจาไม่ถูกใจ หรือใครแสดงกิริยาไม่ถูกใจก็จะไม่เกรงกลัว ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทชกต่อยจนถึงขั้นฆ่ากันขึ้นมา ซึ่งเรื่องแบบนี้มีอยู่มากมายในปัจจุบัน ฉะนั้น การดื่มน้ำเมาก็เป็นสาเหตุของการทะเลาะวิวาท

๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค คือ น้ำเมาทุกชนิดเป็นยาเสพติด เมื่อดื่มเข้าไปแล้วทำให้เกิดโรคต่างๆ มากมายหลายชนิด “ทั้งกลุ่มโรคทางระบบประสาท กลุ่มโรคเมะเร็งอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย กลุ่มโรคเรื้อรังต่างๆ กลุ่มโรคหลอดเลือดและหัวใจ อุบัติเหตุและการบาดเจ็บโดยไม่ตั้งใจ รวมทั้งโรคทางตรงและโรคทางอ้อมอื่นๆ”^{๙๔}

๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง คือ คนที่ดื่มน้ำเมาเข้าไปแล้วนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม จะทำให้เป็นคนที่ไม่ดีเสียชื่อเสียง ประพฤติในสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม ล้มฐานะของตนเอง เช่น เป็นอำมาตย์

^{๙๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๙๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐.

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน ชู.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๔๗๑-๑๕๑๗/๒๘๓-๒๘๗, ชู.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๑-๑๕๑๗/๔๑๔-๔๒๑.

^{๙๓} หลักธรรมที่ตรงกันข้ามกับอบายมุข ๖ คือ ช่องทางแห่งประโยชน์ ๖ ประการ; ดูรายละเอียดใน ชู.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๘๔/๓๕.

^{๙๔} ปารีชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ, การสื่อสารธรรมะเพื่อควบคุมการบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ : เหลียวหลัง แลหน้า ลงมือ และเรียนรู้, (กรุงเทพมหานคร : PNP GROUP CO,LTD, ๒๕๕๔), หน้า ๖๒.

ดื่มน้ำเมาเข้าไป ก็จะล้มความเป็นอำมาตย์ ล้มตำแหน่งหน้าที่การงานของตัวเอง มัวเมาแต่สิ่งที่ผิดๆ ก่อเหตุน่าบัดสีต่างๆ

๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอายุ คือ คนที่ดื่มน้ำเมาเข้าไปแล้วนั้น จะทำให้เป็นคนที่ไม่สามารถสติสัมปชัญญะ ควบคุมอารมณ์ไม่อยู่สามารถทำอะไรที่มนุษย์ธรรมดาเขาไม่ทำกัน เช่น บางคนเมาแล้วก็นอนข้างถนน บางคนเมาแล้วก็แก้ผ้าเดินเปลือยกาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดความละอายแก่ตนเองและญาติพี่น้องในเมื่อได้สร้างมาแล้ว เป็นต้น

๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๕๕} คือ คนปรกติธรรมดาสามัญย่อมมีสติปัญญาครบถ้วน บริบูรณ์ สมบูรณ์ แต่เมื่อดื่มน้ำเมาเข้าไปแล้วก็จะทำให้หลงลืมจำอะไรไม่ได้ พุดอะไรไม่ถูก บางครั้งนำเอาเรื่องของตนเองและงานราชการมาเปิดเผยในที่ไม่ควรเปิดเผย ซึ่งจะนำผลร้ายมาสู่ตนเอง และบ้านเมือง นอกจากนี้การดื่มน้ำเมานานๆ ไป ก็จะทำให้เกิดโรคร้ายต่างๆ ดังที่กล่าวแล้ว ซึ่งโรคร้ายโรคร้ายต่างๆ นี้เองจะเป็นสาเหตุทำให้ปัญญาเสื่อมลงไปอย่างรวดเร็ว

(๒) การเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตน
- ๒) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
- ๓) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- ๔) เป็นที่สงสัย^{๕๖} ของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ
- ๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง
- ๖) ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง

โทษของการเที่ยวไปในเวลาค่ำคืนมีผลสืบเนื่องถึงกัน คือ คนเที่ยวกลางคืนชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตน เพราะในเวลาค่ำคืนเป็นเวลาที่เหมาะมิฉะนั้นก็ออกแสวงหาเหยื่อ อาจมีการจับปล้นหรือทำร้ายร่างกายเกิดขึ้นได้ ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา เพราะผู้นำครอบครัว คือสามีออกไปเที่ยวนอกบ้าน ไม่มีผู้ดูแล เมื่อคราวมีภัยเกิดขึ้นกับครอบครัว มาถึงบุตรภรรยา ก็ช่วยแก้ไขอะไรไม่ทัน เพราะเป็นเวลาค่ำคืน ชื่อว่าไม่รักษาสมบัติ เพราะไปเที่ยวกลางคืนมีโจร ขโมย มาลักเอาทรัพย์สมบัติไป ไม่ได้อยู่ดูแลคุ้มครองรักษาไว้ ชื่อว่าเป็นที่สงสัยของคนอื่น เพราะในเวลาค่ำคืน เป็นเวลาที่เหล่ามิฉะนั้นก็ออกแสวงหาเหยื่อ เป็นเวลาที่คนร้ายมักจะกระทำการทุจริต ดังนั้น ผู้เที่ยวกลางคืนจึงเป็นที่ระแวงสงสัยของคนทั่วไป และมักจะถูกใส่ความให้ได้รับความลำบาก เสียเงินเสียเวลา จนถึงต้องหาพยานมาแก้ตัวแทน หรือมารับรอง

(๓) การเที่ยวดูมหรสพ มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) มีการรำที่ไหน ไปที่นั่น
- ๒) มีการขับร้องที่ไหน ไปที่นั่น
- ๓) มีการประโคมที่ไหน ไปที่นั่น
- ๔) มีเสภาที่ไหน ไปที่นั่น

^{๕๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๘/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๓.

^{๕๖} เป็นที่สงสัย ในที่นี้หมายถึง ถูกสงสัยว่าเป็นผู้ทำกรรมชั่วทั้งที่ไม่มีส่วนในกรรมชื่อนั้น.

^{๕๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๙/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๙/๒๐๓.

๕) มีการบรรเลงที่ไหน ไปที่นั่น

๖) มีเถิดเทิงที่ไหน ไปที่นั่น^{๙๘}

การเที่ยวดูมหรสพ เที่ยวดูการแสดง มีโทษตามวัตถุที่ไปดู คงยังไม่หมดแต่เพียงเท่านั้น และถ้าเป็นปัจจุบันก็จะเพิ่มได้อีก เช่น ภาพยนตร์ เป็นต้น แต่วัตถุประสงค์ที่ท่านแสดงไว้ในอบายมุข นั้น หมายถึง บุคคลที่หลงหาความสำราญจากสิ่งเหล่านี้มากเกินไป จนไม่มีเวลาพักผ่อน ที่เรียกว่า เที่ยวหามรุ่งหามค่ำ ไม่เลือกเวลา จนเป็นเหตุให้ร่างกายไม่ได้พักผ่อน ต้องลางาน ขาดงาน เสียงาน ราชการบ้านเมือง

(๔) เล่นการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร เมื่อเล่นได้ก็ย่อมมีคนอยากแก้มือเรียกร้องให้เล่นอีก

๒) ผู้แพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ที่เสียไป เมื่อเล่นเสีย จิตใจก็บังเกิดความเสียหาย

๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น คือ เมื่อเล่นเสีย แพ้พนัน ย่อมเสียทรัพย์ไปเป็นธรรมดา

๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้เพราะผู้อื่นยอมขาดความเชื่อถือ

๕) ถูกมิตรอำมาตย์^{๙๙} ดูหมิ่น คือ ไม่มีใครอยากจะคบหา เพราะกลัวเสียชื่อเสียงไปด้วย

๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนัน ไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้^{๑๐๐}

(๕) การคบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑) มีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

๒) มีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

๓) มีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย

๔) มีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย

๕) มีคนโกงเป็นมิตรสหาย

๖) มีโจรเป็นมิตรสหาย^{๑๐๑}

(๖) เกียจคร้านการทำงาน มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑) มักอ้างว่า หนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๒) มักอ้างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๓) มักอ้างว่า เวลาเย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๔) มักอ้างว่า เวลายังเช้าเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๕) มักอ้างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๖) มักอ้างว่า กระจายเกินไป แล้วไม่ทำงาน^{๑๐๒}

^{๙๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๐/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๔.

^{๙๙} มิตรอำมาตย์ แยกอธิบายได้ดังนี้ มิตร ในที่นี้หมายถึง คนที่สามารถใช้สอยสิ่งของในบ้านเรือนของกันและกันได้ อำมาตย์ ในที่นี้หมายถึง เพื่อนร่วมงาน.

^{๑๐๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๑/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔.

^{๑๐๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๒/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๕.

^{๑๐๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕.

บุคคลผู้เกี่ยวจรรยาการทำงานและมักอ้างว่า หนวัก ร้อนนักเป็นต้นนี้ ย่อมเสียประโยชน์ของตนไปอย่างน่าเสียดาย ทรัพย์สมบัติที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป

สรุปความว่า อำมาตย์ผู้ครองเรือนจะต้องนำหลักธรรม คือ อบายมุข ๖ มาใช้ในการทำหน้าที่ด้านครอบครัว ในฐานะสามีและผู้นำครอบครัว เว้นจากอบายมุข ๖ ซึ่งมีโทษต่างๆ มากมาย อันจะนำความฉิบหาย เสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศมาให้ แล้วประพฤติดุชนัยที่ตรงกันข้าม คือ ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่เที่ยวกลางคืน ไม่เที่ยวดูมหรสพ ไม่เล่นการพนัน ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร และไม่เกี่ยวจรรยาการทำงาน อันจะนำความเจริญรุ่งเรืองมาให้

(๓) สุขของฆราวาส ๔

อำมาตย์ผู้ครองเรือนเมื่อกระทำตามหลักธรรมของฆราวาสธรรม และเว้นจากอบายมุข ๖ ข้างต้นแล้ว ย่อมจะได้ประสบกับความสุขตามโอกาสอันจะมี หลักความสุขของฆราวาสนี้เป็นความสุขอันชอบธรรม ที่อำมาตย์ผู้ครองเรือนพึงพยายามทำให้เกิดขึ้นแก่ตนและครอบครัว มี ๔ ประการ ได้แก่

๑) **อัตถิสุข** สุขเกิดจากความมีทรัพย์ อำมาตย์ผู้ครองเรือนมีความสุขใจ เฝือกอิมใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่หามาด้วยน้ำพักน้ำแรง ด้วยการรับใช้ราชสำนัก รับราชการงานแผ่นดิน ด้วยความขยันหมั่นเพียรของตนเอง ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต โดยชอบธรรม ไม่ได้หาทรัพย์มาโดยทางประพฤติมิชอบ ไม่ได้หาทรัพย์มาโดยการฉ้อราษฎร์บังหลวง

๒) **โภคสุข** สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ อำมาตย์ผู้ครองเรือนมีความสุขใจ เฝือกอิมใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่หามาโดยชอบนั้นเลี้ยงชีพ เลี้ยงดูบิดามารดา เลี้ยงดูบุตรภรรยา^{๑๐๓} บ่าวไพร่ ให้มีความสุข เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข ทำพลี ๕ อย่าง^{๑๐๔} และได้บริจาคทาน ถวายทานในสมณะพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบธรรม

๓) **อนณสุข** สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ อำมาตย์ผู้ครองเรือนมีความสุขใจ เฝือกอิมใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สิน ไม่ติดค้างหนี้ใคร จากการกู้หนี้ยืมสิน จากการพนัน ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม

๔) **อนวัชชสุข** สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ^{๑๐๕} อำมาตย์ผู้ครองเรือนมีความสุขใจ เฝือกอิมใจว่า ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ทั้งกาย วาจา และทางใจ

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นข้อบ่งชี้ว่า เป็นความสุขของอำมาตย์ผู้ทำงานในราชสำนัก ในฐานะของฆราวาสผู้ครองเรือน และเมื่อมีความสุขแล้ว ก็จะต้องมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงเคราะห์ต่อบุคคลต่างๆ เพื่อผูกมิตรไมตรีต่อผู้ที่อยู่ในครอบครัวหรือต่อสังคม อันจะก่อให้เกิดความสุขยิ่งๆ ขึ้นไป

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๘/๑๘๗-๑๘๑.

^{๑๐๔} พลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒) อดิพลี ต้อนรับแขก (๓) ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔) ราชพลี ถวายหลวงมีเสียดาษาอากร เป็นต้น (๕) เทวดาพลี ทำบุญอุทิศเทวดา; อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๑/๗๗, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓.

^{๑๐๕} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๒/๗๙, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ใช้ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์จตุรการ ผู้ทำกิจการต่างๆ ไปนั้น เป็นหลักธรรมทางด้านการสงเคราะห์ ด้านศาสนา และด้านครอบครัว ประกอบด้วย สังคหวัตถุ ๔ อุปาสกธรรม ๗ บุญกิริยาวัตถุ ๓ อริยทรัพย์ ๗ ฆราวาสธรรม ๔ เว้นจากอบายมุข ๖ และสุขของฆราวาส ๔ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ ช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์ปฏิบัติหน้าที่รับใช้งานทั่วไปในราชสำนักได้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี และใช้ชีวิตครองเรือนอย่างมีความสุข ซึ่งถ้าอำมาตย์ขาดหลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ ดังกล่าวมานี้แล้ว ก็จะไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ไม่คิดช่วยเหลือ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ผู้อื่นที่ตกทุกข์ได้ยาก ไม่สนใจดูแลกิจการงานพระศาสนา ไม่เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ไม่สนใจ ไม่ดูแลคนในครอบครัว ตกอยู่ในอบายมุข ติดการพนัน อันจะส่งผลให้ชีวิตของอำมาตย์นั้น ไม่มีความเจริญก้าวหน้าเลยทีเดียว

จากการศึกษาหลักธรรมที่ใช้ในการทำหน้าที่ของอำมาตย์ใน ๕ บทบาท ดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ สามารถสรุปได้เป็น ๒ ส่วน คือ

๑) หลักธรรมเพื่อการพัฒนาตนเอง

ก่อนที่อำมาตย์จะมีความรู้ มีความสามารถเพียงพอและเหมาะสมกับการเข้ามาดำรงตำแหน่งทำงานรับราชการนั้น จำเป็นจะต้องได้รับการศึกษา ฝึกฝน อบรม และพัฒนาตนเองเป็นพื้นฐานมาก่อน ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ให้เป็นผู้เพียบพร้อมสมบูรณ์ด้วยคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งหลักธรรมที่อำมาตย์นำมาใช้ในการพัฒนาตนเองนั้น ประกอบด้วย ความเป็นผู้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมามาก ความมีสติสัมปชัญญะ ความไม่ประมาท ความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ ความไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม ความอดทน ความละเอียดต่อความชั่ว และความเกรงกลัวต่อบาป

หลักธรรมเหล่านี้ จะช่วยพัฒนาบุคลิกภาพภายในและส่งผลให้อำมาตย์ได้แสดงออกมาในภายนอก ช่วยพัฒนาด้านความคิดเห็นที่ถูกต้อง ด้านความมีเหตุผล ด้านการควบคุมตนเอง ด้านความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ด้านความซื่อตรง ด้านความรู้จักพอ และด้านความเสียสละพร้อมที่จะช่วยเหลือพัฒนาสังคมต่อไป

๒) หลักธรรมเพื่อการพัฒนาสังคม

เมื่ออำมาตย์ได้รับการพัฒนาตนเอง เข้ามาดำรงตำแหน่งทำงานรับราชการแล้ว ในบทบาทส่วนที่รับใช้พระราชนั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะ ไม่ประมาทตลอดเวลา แต่ในบทบาทส่วนที่ทำงานประสานสัมพันธ์ อำนวยประโยชน์ระหว่างพระราชากับประชาชนนั้น อำมาตย์จะต้องใช้ความรู้ ความสามารถของตนเพื่อช่วยเหลือและพัฒนาสังคม ซึ่งหลักธรรมที่อำมาตย์นำมาใช้ในการช่วยเหลือพัฒนาสังคมนั้น ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุธรรม กัลยาณมิตรธรรม ทศพิธราชธรรม อปรีหานิยธรรม งดเว้นอคติธรรม อุปาสกธรรม และฆราวาสธรรม

หลักธรรมเหล่านี้ จะช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์ได้มีบทบาททำหน้าที่ให้ความรู้ แนะนำ อบรม สั่งสอน กุลบุตร กุลธิดา ทำหน้าที่ในการรักษาความสงบทั้งภายในและภายนอก ปกครองบริหารบ้านเมือง ทำหน้าที่วินิจฉัย ตัดสินคดีความ ด้วยความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ทำหน้าที่ดูแลความสุข ความทุกข์ของประชาชน และทำหน้าที่ด้านการส่งเสริม อุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา เป็นการพัฒนาสังคมในทุกๆ ด้าน ให้ประเทศชาติบ้านเมืองเกิดความสงบสุข และเจริญรุ่งเรือง

๓.๖ สรุป

จากการศึกษาหลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่มี ๕ ด้าน คือ หลักธรรมในการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระราชา หลักธรรมในการทำหน้าที่เป็นผู้อบรมสั่งสอน หลักธรรมในการทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง หลักธรรมในการทำหน้าที่ตัดสินคดีความ และหลักธรรมในการทำหน้าที่ธุรการและกิจการทั่วไป

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระราชานั้น เป็นหลักธรรมโดยตรงเกี่ยวกับการเข้าเฝ้ารับใช้พระราชา ประกอบด้วย ราชวสดีธรรม สัปปริสธรรม ๗ อธิษฐานธรรม และโลกธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ ช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์มีสติปัญญา รู้จักการสำรวมระวัง อดทน อดกลั้น รู้จักกาลที่เหมาะสม และทำหน้าที่อยู่ในราชสำนักได้อย่างมีความสุข แต่เมื่ออำมาตย์ขาดหลักธรรมเหล่านี้ในการทำหน้าที่แล้ว ก็จะมีผลให้อำมาตย์ขาดสติ ไม่มีการสำรวมระวัง ปฏิบัติหน้าที่ผิดพลาด จนต้องถูกลงโทษ ถูกลงอาญา ถอดยศ ปลดออกจากตำแหน่ง

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่เป็นผู้อบรมสั่งสอน เป็นหลักธรรมทางด้านการศึกษา ประกอบด้วยพหุสังขะ และกัลยาณมิตรธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์มีความรู้ มีปัญญา เฉลียวฉลาด สามารถนำความรู้ที่ตนมาถ่ายทอด อบรมสั่งสอน ให้การแนะนำพระราชา ในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เป็นคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี แต่เมื่ออำมาตย์ขาดหลักธรรมเหล่านี้ในการทำหน้าที่แล้ว ก็จะมีผลให้อำมาตย์ไม่มีความรู้แจ้ง ไม่มีความรู้จริง ไม่มีความสามารถที่จะแนะนำ อบรม สั่งสอนผู้อื่น หรืออาจจะอบรม แนะนำ สั่งสอนผู้อื่นได้ แต่แนะนำสั่งสอนผู้อื่นในทางไม่ดี ไม่ชอบ เกิดความเสียหายทั้งต่อตนเองและประเทศชาติ

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่ดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง เป็นหลักธรรมทางด้านการเมืองและการปกครองช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์ได้แสดงความกตัญญูทศพิธราชธรรม อปรีหานิยธรรม และพรหมวิหารธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ มีความจำเป็นและสำคัญอย่างมาก ช่วยให้อำมาตย์ได้ดูแลบริหารบ้านเมืองด้วยความเรียบร้อย สงบสุข เกิดความสามัคคีในสังคม แต่เมื่ออำมาตย์ขาดหลักธรรมเหล่านี้ในการทำหน้าที่แล้ว ก็จะมีผลให้อำมาตย์ไม่มีความจงรักภักดีต่อพระราชา ไม่กตัญญูรู้คุณประเทศชาติ ก่อการกบฏ ปกครองบ้านเมืองโดยไม่เป็นธรรม ไม่มีเมตตาธรรมต่อเพื่อน พี่น้อง และประชาชน ทำให้ประชาชนในบ้านเมืองเกิดความเดือดร้อน วุ่นวาย

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่เป็นตุลาการตัดสินคดีความ เป็นหลักธรรมทางด้านศาลยุติธรรม ประกอบด้วย การเว้นจากอคติ และการยึดมั่นในหลักธรรมมาธิปไตย ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้จะช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์ทำหน้าที่ได้อย่างสง่างาม บริสุทธิ์ ยุติธรรม ได้สวนพิจารณา ตัดสินคดีความไปตามวัตถุประสงค์ ไม่โน้มเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง แต่ถ้าอำมาตย์ขาดหลักธรรมเหล่านี้ในการทำหน้าที่เสียแล้ว ก็จะมีผลให้อำมาตย์ไม่พิจารณาได้ตรงให้รอบคอบเสียก่อนพิจารณาตัดสินคดีความโดยไม่เป็นธรรม ลำเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพราะความชอบ ความขิง ความหลง และความกลัว ทำให้ประชาชนชาติที่พึ่ง ขาดความเชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรม ส่งผลเสียหายแก่ตัวอำมาตย์เอง และประเทศชาติก็จะวุ่นวาย

หลักธรรมที่อามาคย์ใช้ในการทำหน้าที่ธรรมาธิการและกิจการทั่วไป เป็นหลักธรรมทางด้านการสงเคราะห์ ด้านศาสนา และด้านครอบครัว ประกอบด้วย สังคหวัตถุ ๔ อุปาสกกรรม ๗ บุญกิริยาวัตถุ ๓ อริยทรัพย์ ๗ ฆราวาสธรรม ๔ เว้นจากอบายมุข ๖ และสุขของฆราวาส ๔ ซึ่งถ้าอามาคย์มีหลักธรรมเหล่านี้แล้ว ก็จะทำให้อามาคย์ทำหน้าที่รับใช้งานทั่วไปในราชสำนัก คุณแล อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา และดูแลครอบครัวของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ แต่ถ้าอามาคย์ขาดหลักธรรมเหล่านี้ในการทำหน้าที่แล้ว ก็จะทำให้อามาคย์ไม่สามารถทำงานรับใช้ในราชสำนัก คุณแล อุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา และดูแลครอบครัวของตนเองให้มีความสุขได้ จะเห็นได้ว่า หลักธรรมที่อามาคย์นำมาใช้ในการทำหน้าที่ของตนเองทั้ง ๕ ด้านนี้ ถ้าอามาคย์นำมาใช้ในทางที่ดี ที่ถูกต้องแล้ว ก็จะเป็นผลดีทั้งแก่อามาคย์เอง ครอบครัวและประเทศชาติ แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าอามาคย์นำหลักธรรมมาใช้ทำหน้าที่ในทางที่ไม่ดี ไม่ถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้ผลเสียหายทั้งแก่อามาคย์เอง ครอบครัวและประเทศชาติ เช่นกัน

บทที่ ๔

วิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ จะได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ค้นหาคำตอบปัญหาที่ต้องการทราบว่า บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร โดยประเด็นหลักของการศึกษาวิจัยในบทที่ ๔ นี้ คือ วิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ แต่ละด้านที่มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในส่วนที่ดีและไม่ดี

อำมาตย์นั้นเป็นข้าราชการผู้ที่มีความสำคัญต่อพระราชาและระบบการปกครอง บ้านเมือง ได้ทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อสังคมในลักษณะต่างๆ มากมาย เป็นผู้ทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์ระหว่างพระราชากับประชาชน บทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์นั้นมีหลายด้านซึ่งมีผลต่อระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษาและสังคมเป็นอย่างยิ่ง จากที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถจำแนกบทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ เป็น ๕ ด้าน ดังนี้

๔.๑ บทบาทของอำมาตย์ด้านเป็นที่ปรึกษาพระราชา

บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทโดยตรงของตำแหน่งอำมาตย์ตามตำแหน่งหน้าที่ที่เข้าเฝ้า ข้าราชการใช้ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดิน มีหน้าที่ถวายงานส่วนพระองค์ตามพระประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดินตามแต่จะทรงโปรด ถวายคำปรึกษาในราชกิจสำคัญเพื่อให้ทรงพิจารณา จากการศึกษาพบว่า บทบาทด้านการรับใช้ราชสำนักของอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น จำแนกกว้างเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๔.๑.๑ บทบาทการเป็นที่ปรึกษาพระราชาที่ทำประจำ

บทบาทหน้าที่ของอำมาตย์ที่ปรึกษาพระราชาที่ได้กระทำเป็นประจำอยู่ในราชสำนัก คือ การพิจารณาและถวายความเห็นต่อพระราชาในพระราชกรณียกิจทั้งปวงที่พระราชาทรงปรึกษา เพื่อให้ทรงมีพระราชวินิจฉัยและสั่งการ ซึ่งงานราชการที่อำมาตย์ได้กระทำเป็นประจำนี้ อำมาตย์จะต้องอยู่เฝ้ารับใช้ใกล้ชิด ติดตามพระราชาด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) มโหสถบัณฑิตอำมาตย์ ถวายคำปรึกษาพระเจ้าวิเทหะ

มโหสถบัณฑิตอำมาตย์นั้น เป็นผู้มั่งคั่งปัญญาเฉลียวฉลาดมาก ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยหนุ่ม ได้ใช้สติปัญญาช่วยเหลือวินิจฉัยคดี ตัดสินปัญหา แก้ไขปัญหาข้อพิพาทต่างๆ มากมายให้เพื่อนบ้าน จนได้เข้ารับราชการเป็นอำมาตย์ที่ปรึกษาในราชสำนักกับพระเจ้าวิเทหะ^๑

เมื่อเข้ารับราชการ มโหสถบัณฑิตอำมาตย์^๒ ได้แสดงสติปัญญาและความสุขุมลึกซึ้ง ในการพิจารณาแก้ไขปัญหาข้อขัดข้องในงานราชการต่างๆ ทั้งปวงด้วยความเรียบร้อย ต่อมา

^๑ ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๓๔-๓๕๗.

^๒ ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๘-๕๖๘.

พระราชอาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า “จุลนีพรหมทัต”^๓ ครองเมืองอุตรปัญจาละ ได้ยกกองทัพมาเพื่อจะทำสงครามกับพระเจ้าวิเทหะ มโหสถบัณฑิตอำมาตย์จึงได้ถวายคำปรึกษาและคำแนะนำยุทธวิธีแต่พระเจ้าวิเทหะทำสงครามจนได้รับชัยชนะ^๔

(๒) โสการึกขมะหาอำมาตย์ ถวายคำแนะนำให้พระเจ้ามุนทะฟังธรรม

เมื่อครั้งที่พระนางภัททราชาเทวีผู้เป็นที่รักของพระเจ้ามุนทะ ทิวงคตไป พระราชาก็ไม่สรงสนาน ไม่ทรงแต่งพระองค์ ไม่เสวย ไม่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจ ทรงชบเซาอยู่ที่พระศพของพระนางตลอดคืนตลอดวัน

ต่อมา โสการึกขมะหาอำมาตย์ จึงได้ถวายคำแนะนำให้พระเจ้ามุนทะเข้าไปหาท่านพระนารทะผู้เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำวิจิตร มีปฏิภาณดีงาม และเป็นพระอรหันต์ซึ่งพักอยู่ที่กุฎกฏาราม ใกล้พระนครปาตลีบุตร เพื่อฟังธรรม

พระเจ้ามุนทะ ได้เสด็จเข้าไปหาท่านพระนารทะ ฟังธรรมบรรยายของพระเถระนั้นว่า ฐานะ ๕ ประการนี้ อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกไม่ฟังได้ ฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ขอสิ่งที่มี ความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่
- (๒) ขอสิ่งที่มี ความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้
- (๓) ขอสิ่งที่มี ความตายเป็นธรรมดา อย่าตาย
- (๔) ขอสิ่งที่มี ความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไป
- (๕) ขอสิ่งที่มี ความฉิบหายเป็นธรรมดา อย่าฉิบหายไป

ประโยชน์แม้เล็กน้อยในโลกนี้อันใครๆ ย่อมไม่ได้เพราะการเศร้าโศก เพราะการคร่ำครวญ พวกอมิตรทราบว่าเขาเศร้าโศก เป็นทุกข์ ย่อมดีใจ ก็ครวญไต่บั้นจิตพิจารณารู้เนื้อความไม่หวั่นไหวในอันตรายทั้งหลาย ครวญนั้น พวกอมิตรเห็นหน้าอันไม่ผิดปกติของบัณฑิตนั้นยิ้มแย้มตามเคย ย่อมเป็นทุกข์ บัณฑิตฟังได้ประโยชน์ในที่ใดๆ ด้วยประการใดๆ เพราะการสรรเสริญ เพราะความรู้ เพราะกล่าวคำสุภาพิต เพราะการบำเพ็ญทาน หรือเพราะประเพณีของตน ก็ฟังบากบั่นในที่นั้นๆ ด้วยประการนั้นๆ ถ้าฟังทราบว่า ความต้องการอย่างนี้อันเราหรือผู้อื่นไม่ฟังได้ไซ้ ก็ไม่ควรเศร้าโศก ควรตั้งใจทำงานโดยเด็ดขาดว่า บัดนี้เราทำอะไรอยู่

เมื่อท่านพระนารทะกล่าวธรรมบรรยายจบลง พระเจ้ามุนทะตรัสถามพระเถระว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระเถระถวายพระพรว่าชื่อโสภัสสลลหระ เหตุอนลูกศรคือความโศก พระเจ้ามุนทะตรัสชมว่า ธรรมบรรยายนี้เป็นเหตุอนลูกศรคือความโศกได้อย่างแท้จริง เพราะได้ฟังธรรมบรรยายนี้ ข้าพเจ้าจึงละลูกศรคือความโศกได้ รับสั่งโสการึกขมะหาอำมาตย์ให้ถวายพระเพลิงพระศพของพระนางภัททราชาเทวีแล้วทำเป็นสฤๅไป^๕

^๓ ดุรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๔๒๘.

^๔ ดุรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๘-๕๖๘.

^๕ ดุรายละเอียดใน อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๐/๕๓-๕๘, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๐/๑๑๖ - ๑๒๑.

(๓) อำมาตย์ถวายคำแนะนำให้สุมนราชกุมารอุปฐากพระปทุมุตตรพุทธเจ้า

เมื่อครั้งที่ชนบทชายแดนก่อการกบฏขึ้น พระราชาทรงส่งสุมนราชกุมารไปปราบกบฏ และหลังจากที่สุมนราชกุมารนั้นปราบกบฏราบคาบแล้ว ส่งข่าวสารไปกราบทูลพระราชา ให้ทรงทราบ พระราชาทรงยินดีตรัสให้รับเสด็จกลับมารับพระราชทานรางวัล

ในระหว่างทาง สุมนราชกุมารนั้น ทรงปรึกษากับอำมาตย์ทั้งหลายว่า ถ้าพระราชบิดาของเราจะพระราชทานรางวัลให้แก่เรา เราจึกรับรางวัลอะไร อำมาตย์นายหนึ่งทูลขอให้พระราชาสุมนราชกุมารนั้นรับรางวัลคือการอุปฐากพระปทุมุตตรพระพุทธเจ้าตลอดไตรมาส

พระราชาสุมนราชกุมารรู้ว่าอำมาตย์นั้นเป็นกัลยาณมิตร มีความจงรักภักดี แล้วได้เสด็จกลับไปถวายบังคมพระราชบิดา ขอรับรางวัลคือ การอุปฐากพระปทุมุตตรพระพุทธเจ้าตามคำแนะนำของอำมาตย์นั้น^๖

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า บทบาทการเป็นที่ปรึกษาราชการที่ทำประจำของอำมาตย์นั้น เป็นการทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาที่เป็นแนวทางอันเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองต่อพระราชา เพื่อให้ทรงพิจารณา ลงความเห็น ตัดสินใจ และสั่งการ เช่น มีโศกบัณฑิตอำมาตย์ถวายคำปรึกษา และคำแนะนำยุทธวิธีแก่พระเจ้าวิเทหะทำสงครามจนได้รับชัยชนะ โสการักขมะหาอำมาตย์ ถวายคำแนะนำพระเจ้ามณฑลผู้ไม่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเพราะความเศร้าโศก ให้ฟังธรรม จนหายเศร้าโศก กลับมาประกอบพระราชกรณียกิจ

๔.๑.๒ บทบาทการเป็นที่ปรึกษาพระราชาตามที่มอบหมาย

นอกเหนือจากงานราชการที่อำมาตย์ได้ถวายคำแนะนำ ถวายคำปรึกษาแก่พระราชา ทำเป็นประจำอยู่แล้ว ในบางครั้ง บางกรณี พระราชาทรงมีพระราชกิจบางอย่าง บางประการที่สำคัญ ก็จะทรงปรึกษาแล้วรับสั่งให้อำมาตย์ไปปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) เหล่าอำมาตย์ถวายคำปรึกษาพระเจ้าเทวานัมปิยติส

เมื่อพระเจ้าเทวานัมปิยติสทรงพบกับพระมหินทเถระฟังธรรมแล้ว เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงได้ทรงให้สร้างพระสถูปแล้วบรรจุพระสรีระธาตุพระรากขวัญเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าไว้ภายในเพื่อกราบไหว้บูชา

ต่อมา พระนางอนุฬาเทวี พระชายาของพระกนิษฐภคินีแห่งพระเจ้าเทวานัมปิยติส มีพระประสงค์จะบวช แต่พระมหินทเถระไม่สามารถจะบวชมาตุคามให้ได้ จึงทูลชี้แจงกะพระราชา ขอให้พระราชานิมนต์พระสังฆมิตตาเถรีผู้เป็นน้องสาวของตนเองมาบวชพระนางอนุฬาเทวี และทูลขอให้อันเชิญต้นไม้อโศกซึ่งเป็นต้นไม้อันที่ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาด้วย

พระราชาทรงปรึกษากับอำมาตย์ทั้งหลายแล้ว ส่งอำมาตย์ผู้เป็นหลานของพระองค์ นามว่า อริกฐะเป็นทูตนำพระราชสาสน์ไปยังชมพูทวีป เพื่อทูลเชิญพระสังฆมิตตาเถรีและต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากพระเจ้าอโศก

^๖ ดูรายละเอียดใน อก.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๔๕.

อริภุชฐานอำมาตย์ไปถึงชมพูทวีปแล้ว ได้ทูลเกล้าถวายพระราชสาสน์แด่พระเจ้าอโศก ทูลเชิญพระสังฆมิตตาเถรีพร้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์กลับไปยังเกาะลังกาเรียบร้อยแล้ว จึงได้ขอบวชในสำนักของพระเถระพร้อมกับบุรุษ ๕๐๐ คน ต่อกาลไม่นานนักก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์^๗

(๒) อำมาตย์ใช้อุบายนำเครื่องประดับของพระราชินีที่ถูกชิงขโมยคืนมาได้

เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัตพระองค์นั้น วันหนึ่งพระราชินีเสด็จไปสู่พระราชอุทยานกับบริวาร ทรงเปลื้องอาภรณ์ เครื่องประดับ มอบให้นางทาสีเฝ้า แล้วเสด็จลงสระโบกขรณี

เมื่อนางทาสีกลับไปในขณะที่เฝ้าเครื่องประดับอยู่นั้น มีนางลิงตัวหนึ่งแอบลงมาขโมยเอาเครื่องประดับขึ้นไปซ่อนไว้บนต้นไม้ นางทาสีตื่นขึ้นมาไม่เห็นเครื่องประดับ จึงหวาดกลัวต่อพระราชอาญา แสร้งตะโกนว่ามีคนมาขโมยเครื่องประดับไป พวกราชบุรุษได้ยินจึงวิ่งมาช่วยกันค้นหา แต่ก็ไม่พบเห็นใคร

พระราชินีทรงทราบเหตุที่เกิดขึ้นแล้ว ปรีกกากับอำมาตย์พระโพธิสัตว์ ซึ่งอำมาตย์พระโพธิสัตว์ก็ได้แนะนำให้คนเฝ้าดูในพระราชอุทยาน จับนางลิงตัวนั้นได้แล้ว เอาเครื่องประดับมามอบถวายแด่พระราชินี พระราชินีทรงชมเชยพระโพธิสัตว์ผู้เป็นอำมาตย์ว่า

เมื่อถึงยามคับขันประชาชนต้องการผู้กล้าหาญ

เมื่อถึงคราวปรักขานต้องการผู้ที่ไม่พูดพลาม

ยามมีข้าวน้ำต้องการผู้เป็นที่รัก

ยามเกิดปัญหาต้องการบัณฑิต^๘

(๓) เหล่าอำมาตย์ถวายคำปรึกษาพระเจ้าภคิราธิราชให้ทรงระงับอริกรรม

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวนาราม ใกล้กรุงราชคฤห์ ท่านพระทัฬหฬล-บุตร รับหน้าที่ช่วยงานคณะสงฆ์โดยเป็นเสนาสนบัญญัติปกะ ผู้จัดเสนาสนะ มีหน้าที่จัดที่พักให้พระที่เดินทางมา และเป็นภัตตทุเทศกะ ผู้แจกภัต มีหน้าที่จัดภิกษุไปฉันในที่นิมนต์ ถูกพระเมตติยะและภุมมชกะ^๙ ใช้นางเมตติยาภิกษุณีให้เป็นโจทก์ฟ้องร้องในข้อกล่าวหาต้องอาบัติปาราชิกอันไม่มีมูลความจริง

พระพุทธเจ้าทรงประชุมสงฆ์ ไต่สวน ได้ทรงทราบว่าเป็นการแก่งแย่งใส่ความกัน จึงให้สิกขาภิกษุณี ทรงติเตียนเมตติยะและภุมมชกะภิกษุ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทปรับอาบัติสังฆาทิเสส แก่ภิกษุผู้ประพฤติเช่นนั้นว่า “ก็ ภิกษุใด ชัดเคือง มีโทษะ ไม่แช่มชื่น ใส่ความภิกษุด้วยอาบัติปาราชิกที่ไม่มีมูล โดยมุ่งหมายว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ภิกษุนั้นพ้นจากพรหมจรรย์นี้ได้ ครั้นสมัยต่อจากนั้น อันผู้ใดผู้หนึ่งโจทก์ก็ตาม ไม่โจทก์ก็ตาม อริกรรมนั้นเป็นเรื่องไม่มีมูล และภิกษุยอมรับผิด เป็นสังฆาทิเสส”^{๑๐}

^๗ คุรยละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย)๑/๑๔๑-๑๖๔.

^๘ พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๓, พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๙๒/๓๘.

^๙ สองรูปนี้เป็นหัวหน้าของกลุ่มภิกษุผู้มักก่อเรื่องเสียหาย.

^{๑๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๕/๒๙๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๕/๔๑๙.

ต่อมา ในกาลแห่งพระเจ้าภาติราช พระเถระสำนักมหาวิหารและสำนักอภัยคีรีวิหาร ได้มีการถกเถียงกันในเรื่องอาบัตินี้ เกิดเป็นวิวาทาธิกรณ์ตกลงกันไม่ได้ พระราชาทรงทราบข่าวนั้น ทรงปรึกษากับเหล่าอำมาตย์ แล้วทรงสั่งบังคับอำมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตเชื้อชาติพราหมณ์ชื่อที่ฆมารายนะ ให้ไปประณบอธิกรณ์

ที่ฆมารายนะอำมาตย์นั้น ให้ภิกษุสงฆ์ทั้งหมดประชุมกัน แล้วให้พระเถระทั้งสองสำนัก กล่าวสูตรของตน เมื่อพระเถระทั้งสองสำนักกล่าวสูตรของตน^{๑๑} จบลงแล้ว จึงขอให้พระเถระทั้งสอง ฝ่ายยินยอมกันและกัน ได้ชำระวิวาทาธิกรณ์ให้สงบลง^{๑๒}

(๔) อำมาตย์ของพระเจ้าอโศกไปประณบอธิกรณ์ในโอศกการาม

หลังจากพระเจ้าอโศกทรงรับการอภิเษกแล้ว ได้ทรงนับถือลัทธิพาเหียรปาสนณะ^{๑๓} ตลอดเวลา ๓ ปี ในปีที่ ๔ หลังจากได้พบนิโครธสามเณรและฟังธรรมแล้ว จึงได้ทรงเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนา ทรงดำริว่า ทรัพย์สิ้นเงินทอง อำนาจไม่ใช่ความหมายที่แท้จริง^{๑๔} เพราะทรัพย์สิ้น เงินทองนั้นเป็นของนอกกายไม่มีคุณค่า ทรงเปลี่ยนจากสามัญญทรัพย์ให้เป็นอริยทรัพย์^{๑๕} ในวันเดียว เท่านั้น ได้ทรงสละพระราชทรัพย์ถึง ๙๖ โกฏิ เพื่อสร้างโอศกการาม^{๑๖}

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชหันมานับถือพระพุทธศาสนาเช่นนี้แล้ว พวกเดียรถีย์ เสื่อมลาภ และสักการะ จึงปลอมบวชในพระพุทธศาสนาแล้วแสดงทิฎฐิ (ลัทธิ) ของตนๆ เข้าไปร่วมอุโบสถบ้าง ปวารณาบ้าง สังฆกรรมบ้าง คณะกรรมบ้าง ภิกษุทั้งหลายไม่ยอมทำอุโบสถร่วมกับพวกภิกษุเดียรถีย์ เหล่านั้น ในโอศกการาม อุโบสถขาดไปถึง ๗ ปี พวกภิกษุได้กราบทูลเรื่องนั้นแด่พระเจ้าอโศกแล้ว

พระเจ้าอโศก ทรงปรึกษากับเหล่าอำมาตย์แล้ว ทรงบังคับอำมาตย์นายหนึ่งให้ไปยัง วิหารระงับอธิกรณ์ แล้วนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ให้ทำอุโบสถ แต่อำมาตย์นั้นไม่อาจจะทูลย่อนถาม รายละเอียดต่อพระราชาได้ จึงเข้าไปหาอำมาตย์พวกอื่นแล้วร่วมปรึกษากันว่า จะให้อธิกรณ์นั้นระงับ ได้อย่างไร

อำมาตย์นั้นไปยังพระวิหาร นัดให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้วเรียนชี้แจงว่า พระราชาทรงส่ง ข้าพเจ้ามาเพื่อนิมนต์ขอให้พระภิกษุสงฆ์มีความสามัคคีร่วมกันทำอุโบสถเถิด ฝ่ายพวกภิกษุก็ไม่ยอม ทำอุโบสถร่วมกับเหล่าเดียรถีย์ อำมาตย์จึงเริ่มเอาดาบตัดศีรษะของภิกษุเหล่านั้น ให้ตกไป^{๑๗}

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๔๙๐.

^{๑๒} การวิวาทซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องเอาธุระดำเนินการพิจารณาระงับ ได้แก่ การเถียงกันปรารภพระ ธรรมวินัย; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘๐.

^{๑๓} ปาสนณะ คือ ลัทธิที่ถือผิด หรือเจ้าลัทธิผู้ถือผิด แปลตามรูปศัพท์ว่า ลัทธิขวางปวง คือ บ่วงคล้อง จิตสัตว์ มีอยู่ ๒ คือ ตัณหาปาสะ บ่วงคือตัณหา และทิฎฐিপาสะ บ่วงคือทิฎฐิ.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรโล่สีหึง) รัฐศาสตร์แห่ง ธรรมาธิปไตย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีนิรม, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕.

^{๑๕} อง.สตุตก. (บาลี) ๒๓/๕/๔, อง.สตุตก. (ไทย) ๒๓/๕/๘.

^{๑๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๔, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๘๘.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๘, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๔-๙๕.

จากตัวอย่างเรื่องของอำมาตย์นายนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า อำมาตย์ทั้งหลายผู้ถวายคำปรึกษา พระราชา ทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว แต่อำมาตย์ผู้รับคำสั่งไปทำกิจของพระราชานั้น ไม่ทราบถึง พระประสงค์ที่แท้จริงของพระราชา จึงทำงานผิดพลาด นอกเหนือจากคำสั่ง ดังนั้น อำมาตย์ผู้รับใช้ ไกล่ชิด ทำกิจของพระราชา จึงควรเป็นผู้ที่เป็นคนมีปัญญา เฉลียวฉลาด และเข้าใจวิธีการต่างๆ ไป ได้เป็นอย่างดี รู้จักพระราชอัธยาศัยอย่างแท้จริง เพื่อที่จะได้ไม่ทำงาน ราชกิจให้ผิดพลาดเสียหาย เป็นโทษแก่ตนเอง

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าบทบาทการเป็นที่ปรึกษาราชการตามที่มอบหมายของ อำมาตย์นั้น เป็นการทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาในราชกิจส่วนพระองค์ที่ทรงปรึกษา ถวายคำปรึกษา เป็นการเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณีที่เกิดขึ้น ทั้งในและนอกราชสำนัก เช่น เหล่าอำมาตย์ถวายคำปรึกษา พระราชาให้ส่งอริกฐะอำมาตย์เป็นทูตไปชมพู่ทวีป เพื่อทูลเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากพระเจ้า- อโศก เหล่าอำมาตย์ถวายคำปรึกษาพระราชาให้ทรงรับระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นในสงฆ์ โดยส่งที่ม- การายณะอำมาตย์ไประงับอธิกรณ์

๔.๑.๓ คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านถวายงานเป็นที่ปรึกษาพระราชา

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เป็นแนวทางให้บุคคลตำแหน่งต่างๆ ปฏิบัติให้เหมาะสมกับ ตำแหน่งนั้นๆ โดยคำนึงถึงคุณค่าของมนุษย์และความสงบเย็นของสังคมเป็นหลักสำคัญ โดยเฉพาะ ผู้ปกครอง ผู้เป็นใหญ่ ผู้มีอำนาจ ที่สามารถให้คุณ ให้โทษกับบุคคลอื่น จะต้องทำหน้าที่โดยยึด คุณธรรม จริยธรรม เป็นสำคัญ การทำหน้าที่ของผู้เป็นใหญ่นั้นๆ ถ้าตั้งมั่นอยู่ในธรรมแล้ว ทำด้วย ความถูกต้อง ดีงาม จึงจะถือว่าทรงเกียรติ ทรงคุณค่า นายกย่อง สรรเสริญ เคารพ บูชา แต่ถ้าทำ หน้าที่ไม่เป็นธรรม ผิดหลักศีลธรรมอันดีงามแล้ว ก็จะไม่ถือว่าไว้เกียรติ ไว้คุณค่า น่าติเตียน

อำมาตย์ฝ่ายเป็นที่ปรึกษาพระราชา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีบทบาทหน้าที่เป็นที่ปรึกษา^{๑๘} ของพระราชา คอยถวายความเห็นต่อพระราชา และในบางครั้งก็เป็น ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อกล่าวถึงคุณค่าบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้แล้ว บทบาทของอำมาตย์ ฝ่ายเป็นที่ปรึกษานี้ ถูกนำมาใช้เป็นบทบาทขององคมนตรีที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ ในปัจจุบัน

บทบาทหน้าที่ขององคมนตรีในปัจจุบัน มีการระบุไว้อย่างชัดเจนตามรัฐธรรมนูญ แห่ง ราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐^{๑๙}

งานที่คณะองคมนตรีปฏิบัติถวายเป็นประจำ

๑) พิจารณาและถวายความเห็นประกอบร่างกฎหมายทั้งปวง ที่นายกรัฐมนตรีทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อขอพระราชทานพระมหากรุณาทรงลงพระปรมาภิไธย

๒) พิจารณาและถวายความเห็นประกอบกรการกราบบังคมทูล เพื่อทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งและให้พ้นจากตำแหน่ง ของข้าราชการฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน ตำแหน่ง ปลัดกระทรวง อธิบดี และเทียบเท่า รวมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่ง บางตำแหน่ง ตามที่กฎหมายกำหนด

^{๑๘} ชุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๖๕๐/๑๙๔, ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๖๕๐/๒๘๔.

^{๑๙} ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑๑๔ ตอนที่ ๕๕ ก ๑๑ ตุลาคม ๒๕๔๐, หน้า ๓.

๓) พิจารณาและถวายเป็นความเห็นประกอบเรื่องที่นักโทษ หรือผู้ที่มีประโยชน์เกี่ยวข้องกับ ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขอพระราชทานอภัยโทษ ภายหลังจากที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมได้ ถวายความเห็นแล้ว

๔) พิจารณาและถวายเป็นความเห็นประกอบเรื่องที่ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา ขอพระราชทานความเป็นธรรมบางเรื่อง ซึ่งสำนักราชเลขาธิการขอให้พิจารณา

๕) ถวายความเห็นสนองพระราชกระแสเรื่องอื่นๆ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิจารณา

๖) ปฏิบัติหน้าที่ผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ในงานที่เป็นทางการ ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เช่น ไปในการบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา อาสาฬหบูชา และ วิสาขบูชา ไปมอบถ้วยพระราชทาน ในการแข่งขันกีฬาต่างๆ ให้คณะบุคคลเข้าพบในโอกาสต่างๆ เป็นต้น

๗) ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เช่น เชิญพวงมาลาหลวง และพวงมาลาของพระบรมวงศานุวงศ์ ไปวางหน้าโกศศพหรือหีบศพ เชิญดอกไม้ หรือสิ่งของพระราชทาน ไปมอบแก่บุคคลในโอกาสต่างๆ เป็นต้น

๘) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งองคมนตรีทุกคนเป็นกรรมการบริหารมูลนิธิ อานันทมหิดล คณะองคมนตรีจึงปฏิบัติหน้าที่บริหารงานในมูลนิธิฯ ด้วย

๙) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องคมนตรีบางคนเป็นกรรมการมูลนิธิชัยพัฒนา บางคน ดูแลโครงการหลวง และบางคนดูแลโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโครงการ ด้านการเกษตร การชลประทาน การพัฒนาชนบท และการพัฒนาสิ่งแวดล้อม

๑๐) ปฏิบัติสนองพระราชกระแสทุกเรื่อง que ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ซึ่งมีขอบเขต กว้างขวางและหลากหลาย

๑๑) ฝ่าฯ ตามตำแหน่งหน้าที่ในงานพระราชพิธี รัฐพิธี และในโอกาสต่างๆ เช่น ในการ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ในโอกาสที่สถาปนา องค์กร สมาคมต่างประเทศ ทูลเกล้าฯ ถวาย ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สมาชิกภาพ และรางวัลต่างๆ เป็นต้น

ภารกิจโดยรวมของคณะองคมนตรีนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับการบริหาร ราชการแผ่นดิน เป็นงานกลั่นกรองพระราชกรณียกิจต่างๆ ในเบื้องต้น ถวายแด่พระมหากษัตริย์ เพื่อประกอบพระบรมราชวินิจฉัย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงการหลวงและโครงการอันเนื่องมาจาก พระราชดำริ เป็นงานบริหารจัดการ หรือดูแลโครงการต่างพระเนตรพระกรรณ ส่วนการปฏิบัติงาน ผู้แทนพระองค์ หรือสนองพระราชกระแสเฉพาะเรื่องนั้น เป็นการแบ่งเบาพระราชภารกิจน้อยใหญ่ ลงส่วนหนึ่ง^{๒๐}

จะเห็นว่า บทบาทของอำมาตย์ด้านถวายงานเป็นที่ปรึกษาพระราชาก็ถูกนำมาใช้ให้เกิด คุณค่ากับสังคมของปัจจุบัน แม้จะมีเพิ่มเติมจากเดิมไปบ้าง แต่ก็ยังคงมีความจำเป็น มีความสำคัญ

^{๒๐} สำนักราชเลขาธิการ, http://www.ohm.go.th/sheets/1236937739_Full_job.pdf (๑๖ ม.ค. ๒๕๕๖).

กล่าวคือ องค์กรมีหน้าที่ถวายความเห็นต่อพระมหากษัตริย์ ในพระราชกรณียกิจทั้งปวงที่พระมหากษัตริย์ทรงปรึกษา และปฏิบัติหน้าที่ผู้แทนองค์พระมหากษัตริย์

สรุปว่า บทบาทของอำมาตย์ด้านถวายงานเป็นที่ปรึกษาพระราชา เมื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่ากับสังคมปัจจุบัน สามารถนำมาใช้ได้ดีกับบทบาทขององค์กรของพระมหากษัตริย์ โดยมีหลักราชวสดีธรรมเป็นเครื่องกำกับในการทำหน้าที่ ที่ปรึกษาที่ดีนั้น จะต้องเป็นนักปราชญ์ มีความรอบรู้ เป็นพหูสูต มีความสามารถ และมีประสบการณ์สูง ช่วยถวายคำแนะนำในทางที่ดี ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อองค์พระมหากษัตริย์และประเทศชาติ

กล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทของอำมาตย์ด้านถวายงานเป็นที่ปรึกษาพระราชา ส่วนมากเป็นการทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาสำคัญเพื่อให้ทรงพิจารณาในราชกิจ และถวายคำแนะนำปรึกษาเป็นการส่วนพระองค์ ถวายงานรับใช้ภายในราชสำนัก และบางครั้งก็รับใช้ถวายงานส่วนพระองค์ตามพระประสงค์ ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายเป็นที่ปรึกษานี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทขององค์กร ในปัจจุบันนั่นเอง

๔.๒ บทบาทของอำมาตย์ด้านการสั่งสอนธรรม

บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทของอำมาตย์ในการใช้อำนาจหน้าที่เพื่อถวายความรู้แด่พระราชา พระมหาลี พระราชกุมาร พระบรมวงศานุวงศ์ และสอนอรรดสอนธรรม ให้ความรู้ อบรมสั่งสอนศิลปะวิทยาให้แก่กุลบุตร กุลธิดา อบรม สั่งสอนหลักธรรมะที่จะพึงประพฤติปฏิบัติแก่ประชาชน จากการศึกษาพบว่า บทบาทด้านการสั่งสอนธรรมของอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนานั้น มีดังนี้

๔.๒.๑ บทบาทการถวายความรู้พระราชา

(๑) อำมาตย์กราบทูลคุณค่าแห่งศิลปะที่ควรศึกษา ถวายแด่พระราชา

เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระองค์ ครั้นนั้น พระราชาทรงพอพระทัยสตรีชาวบ้านนอกคนหนึ่งผู้มีรูปร่างอ้วนท้วนสมบูรณ์ มีความละเอียด ไม่ละทิ้งหิริโอตตปปะ จึงได้พระราชทานตำแหน่งพระอัครมเหสีให้นางทันที พระนางได้เป็นที่โปรดปราน ต้องพระทัยของพระราชาอย่างยิ่ง

พระโพธิสัตว์อำมาตย์เห็นความสมบูรณ์ในบุญกุศลที่ทำให้พระนางบริบูรณ์ด้วยความสุข มีพระยศ เป็นต้น จึงได้กราบทูลคุณค่าแห่งศิลปะที่ควรศึกษา ถวายแด่พระราชาว่า

บุคคลควรศึกษาศิลปะทั้งหลายที่ควรศึกษา
 ขนทั้งหลายที่พอใจในศิลปะเหล่านั้นยังมีอยู่
 เพราะว่าหญิงสาวบ้านนอกก็ยังทำพระราชาให้พอพระทัย
 ด้วยความเอียงอายของเธอ^{๒๑}

^{๒๑} ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๐๘/๒๗, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๐๘/๔๔.

(๒) อำมาตย์พระโพธิสัตว์แสดงลักษณะมิตรและผู้มิใช่มิตร ๑๖ ประการ

เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์สอนอรรถธรรมแก่พระราชา ครั้งนั้น ในพระนครมีอำมาตย์คนหนึ่งเป็นที่โปรดปรานของพระราชาเป็นอย่างยิ่ง พวกอำมาตย์ที่เหลือพากันทูลยุยงพระราชาใส่ความอำมาตย์นั้น พระราชาทรงเฝ้าสังเกตดูก็ไม่ทรงเห็นโทษของอำมาตย์นั้น ทรงพระดำริหาวิธีการที่จะรู้ได้ว่าอำมาตย์นั้น เป็นมิตรหรือมิใช่มิตร เมื่อไม่ทรงพบวิธีจึงได้ตรัสถามอำมาตย์พระโพธิสัตว์

อำมาตย์พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาจึง ได้แสดงลักษณะมิตรและผู้มิใช่มิตร ๑๖ ประการ^{๒๒} ถวายแก่พระราชา พระราชามีพระทัยชื่นชมถ้อยคำของอำมาตย์พระโพธิสัตว์ ได้พระราชทานยศอันยิ่งใหญ่แก่พระมหาสัตว์แล้ว^{๒๓}

(๓) อำมาตย์พระโพธิสัตว์ถวายโอวาทพระเจ้าพรหมทัตให้สำรวม

ในรัชสมัยของพระเจ้าพรหมทัต พระโพธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้ากรุงพาราณสี พระราชานั้นเป็นผู้มีปกติตรัสมาก อำมาตย์พระโพธิสัตว์จึงคิดหาอุบายให้ตรัสน้อยลง

วันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปสู่พระราชอุทยานพร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ข้าราชการบริพาร อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เห็นกาดัวหนึ่งทำรังบนต้นมะม่วงเลี้ยงลูกนกคู้เหว่าเพราะเข้าใจว่าเป็นลูกของตนเอง แต่พอลูกนกคู้เหว่าร้องจึงรู้ว่าไม่ใช่ลูกของตนเอง ตีลูกนกคู้เหว่าจนตกลงจากรัง คิดว่า บัดนี้เราได้อุบายเปรียบเทียบให้พระราชาตรัสน้อยลงแล้ว จึงกราบทูลถวายโอวาทแก่พระเจ้าพรหมทัตว่า

ผู้ใดพูดเมื่อยังไม่ถึงเวลาพูด ก็พูดเกินเวลา
ผู้นั้นจะถูกกำจัดจนอนตายอยู่ เหมือนลูกนกคู้เหว่า
ธรรมดาศัสตราที่ลับจนคมดีแล้ว
เหมือนยาพิษที่มีพิษร้ายแรงจะให้ตกไปในทันทีหาได้ไม่
เหมือนวาจาที่เป็นทุพภาษิต
เพราะฉะนั้น บัณฑิตควรรักษาวาจาไว้
ทั้งในเวลาไม่ควรพูดและไม่ควรพูด
ไม่ควรพูดให้เกินเวลาแม้ในบุคคลผู้เสมอกับตน
ส่วนผู้ใดมีความคิดเป็นเบื้องหน้า มีปัญญาเครื่องพิจารณา
เห็นประจักษ์ พูดพอเหมาะกับกาลเวลา
ผู้นั้นย่อมจับศัตรูทั้งหมดไว้ได้ ดุจนกครุฑจับนาคได้^{๒๔} ฉะนั้น

พระราชาทรงสดับธรรมเทศนาของอำมาตย์พระโพธิสัตว์แล้ว จึงทรงรู้สึกพระองค์ ตั้งแต่บัดนั้นมา ก็ไม่ตรัสมากปากกล้าอีกต่อไป มีพระดำรัสพอประมาณ และทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่อำมาตย์พระโพธิสัตว์ผู้เตือนสติพระองค์ให้ได้ยศใหญ่โตกว่าเดิม^{๒๕}

^{๒๒} ขุ.ชา.ทวารทสก. (บาลี) ๒๗/๑๒๑-๑๓๒/๒๖๘-๒๖๙, ขุ.ชา.ทวารทสก. (ไทย) ๒๗/๑๒๑-๑๓๒/๓๙๓-๓๙๕.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ทวารทสก.อ. (ไทย) ๖๐/๒๐๕-๒๐๙.

^{๒๔} ขุ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๗/๑๒๑-๑๒๔/๑๑๒, ขุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๑๒๑-๑๒๔/๑๘๑-๑๘๒.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๕๙๒.

(๔) อำมาตย์พระโฑธิสัตว์สอนธรรมด้วยอุบายเตือนพระราชารื่องการพูด

ในรัชสมัยของพระเจ้าพรหมทัต ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโฑธิสัตว์อุบัติในตระกูลอำมาตย์ ครั้นเจริญวัยได้เป็นอำมาตย์ผู้สอนอรรถและธรรมของพระองค์ แต่พระราชาช่างพูดนัก เมื่อพระองค์ตรัส คนอื่นไม่มีโอกาสพูดได้เลย อำมาตย์พระโฑธิสัตว์ประสงค์จะปรามความพูดมากของพระราชารององค์นั้น จึงคิดตรองหาอุบายอย่างหนึ่ง

ต่อมา อำมาตย์พระโฑธิสัตว์เห็นเต่าตกลงมาจากอากาศ กระดองแตกออกเป็นสองเสี่ยง คิดว่า บัดนี้เราได้อุบายเปรียบเทียบให้พระราชাত্রัสน้อยลงแล้ว จึงกราบทูลเชิญพระราชารองให้เสด็จไปทอดพระเนตร เมื่อเสด็จไปถึงที่นั้น พระราชাত্রัสถามอำมาตย์พระโฑธิสัตว์ว่า ทำไมเต่าจึงตกลงมาสู่พื้นดินได้ อำมาตย์พระโฑธิสัตว์จึงกราบทูลพระราชารองว่า

เต่าพออ้าปากจะพูด ได้เข้าตนแล้วหนอ
เมื่อคาบท่องไม่อยู่ดีแล้ว
กลับฆ่าตนเองเสียด้วยคำพูดของตนนั้นแหละ
ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่วิราชชน
นรชนผู้เป็นบัณฑิตเห็นเหตุนี้แล้ว
ควรพูดให้ดี ไม่ควรพูดให้เกินเวลา
ทรงทอดพระเนตรเถิด พระเจ้าข้า
เต่าถึงความพินาศเพราะการพูดมาก ^{๒๖}

พระราชารองทรงทราบว่า อำมาตย์พระโฑธิสัตว์กล่าวหมายถึงพระองค์ จึงตรัสว่า ท่านพูดหมายถึงเราใช้ไหม ท่านบัณฑิต อำมาตย์พระโฑธิสัตว์กราบทูลให้ชัดเจนว่า ไม่ว่าจะเป็นพระองค์ หรือใครๆ อื่น เมื่อพูดเกินประมาณย่อมถึงความพินาศอย่างนี้ ตั้งแต่นั้นมา พระราชาก็ทรงงดเว้นการตรัสมาก ได้ตรัสแต่น้อย ^{๒๗} พอประมาณ

(๕) อำมาตย์พระโฑธิสัตว์ถวายโอวาทพระเจ้าพรหมทัตผู้ล่ออำนาจคดี

ครั้งนั้น เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโฑธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอรรถและธรรมของพระองค์ พระราชารองดำรงอยู่ในการล่ออำนาจคดี ทรงครองราชย์โดยไม่เป็นธรรม รีดนาทาเร้นชนบทเก็บทรัพย์อย่างเดียว อำมาตย์พระโฑธิสัตว์ จึงคิดกุศโลบายที่จะถวายพระโอวาทแก่พระราชารอง

วันหนึ่ง อำมาตย์พระโฑธิสัตว์นั้นได้พบเห็นกุศโลบาย จึงกราบทูลถวายโอวาทแก่พระราชารองด้วยอุบายเรื่องข่อยฟ้าและดอกบัวที่เกิดอยู่ในสระโบกขรณี ^{๒๘}

เมื่ออำมาตย์พระโฑธิสัตว์กราบทูลถวายโอวาทจบลง พระราชารองดำรงอยู่ในโอวาทของอำมาตย์พระโฑธิสัตว์แล้ว จำเดิมแต่นั้นมาก็ทรงครองราชย์โดยธรรม ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลายมีทาน เป็นต้น แล้วได้ทรงเป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ^{๒๙}

^{๒๖} ขุ.ชา.ทก. (บาลี) ๒๗/๑๒๙-๑๓๐/๖๐, ขุ.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๑๒๙-๑๓๐/๙๙.

^{๒๗} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.ทก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๔๖.

^{๒๘} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.สตตก. (บาลี) ๒๗/๒-๗/๑๖๓, ขุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๒-๗/๒๕๕-๒๕๖.

^{๒๙} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๑๕.

(๖) วิรุทธบัณฑิตอำมาตย์แสดงธรรมถวายพระราชา

เมื่อครั้งที่พระเจ้าธัญชัยโกกรัพย์ ทรงเล่นสกาแพพนันกับปุณณกยัภษ์ผู้ที่ปลอมตัวมาเป็นมาณพคนหนึ่ง จะต้องเสียวิรุทธบัณฑิตอำมาตย์เป็นค่าพนันให้กับปุณณกยัภษ์ไปนั้น พระเจ้าธัญชัยโกกรัพย์ ทรงดำริว่า นับตั้งแต่วันที่วิรุทธบัณฑิตจากไป ยากที่เราจะได้ฟังธรรมกถาอันไพเราะ อะไรเสียเราควรขอให้เธอพักอยู่ในถิ่นของตน แล้วถามปัญหาในฆราวาสธรรมเสียก่อน

ต่อจากนั้น จึงเชิญให้วิรุทธบัณฑิตนั่งบนธรรมาสน์แล้วตรัสถามปัญหาคาถา ในฆราวาสธรรม วิรุทธบัณฑิตผู้มีคติ มีความเพียร มีปัญหาเห็นอรรถธรรมอันสุขุม กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ได้กราบทูลพระราชาในโรงธรรมสถานนั้นว่า^{๓๐} ผู้ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธณะเป็นภริยา ไม่ควรบริโภคอาหารมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว ไม่ควรชั่งเสพถ้อยคำอันให้ติดอยู่ในโลก ไม่ให้สวรรค์และนิพพาน เพราะถ้อยคำเช่นนั้นไม่ทำให้ปัญหาเจริญได้เลย ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร ไม่ประมาท มีปัญญาเครื่องสอดส่องเหตุผล มีความประพฤติถ่อมตน ไม่พึงเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น เป็นผู้สงบเสงี่ยม มีวาจาน่าคบเป็นสหาย อ่อนโยน ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้สงเคราะห์มิตร จำแนกแจกทาน รู้จักจัดทำ พึ่งบำรุงสมณพราหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้ใคร่ต่อธรรม ทรงจำอรรถธรรมที่ได้สดับมาแล้ว หมั่นไต่ถาม พึ่งเข้าไปหาท่านผู้มีศีล เป็นพหูสูตโดยเคารพ คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนจะพึงมีความประพฤติปลอดภยได้ดังนี้ จะพึงมีความสงเคราะห์ได้ดังนี้ จะพึงมีความไม่เบียดเบียนกันได้ดังนี้ และผู้ครองเรือน พึงปฏิบัติอย่างนี้ จึงจะชื่อว่ามิปกติกถาคำสัตย์ จากโลกนี้แล้ว ไปยังโลกหน้าจะไม่เศร้าโศก ด้วยอาการอย่างนี้^{๓๑}

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าบทบาทการอบรมสั่งสอนพระราชาของอำมาตย์ เป็นการทำหน้าที่ถวายความรู้ สอนหลักธรรม และใช้กุศโลบายถวายโอวาทเตือนสติพระราชาที่ทรงพลั้งเผลอ ในกาลบางครั้งบางคราว เช่น กราบทูลคุณค่าแห่งศีลปะที่ควรศึกษา สอนธรรมด้วยกุศโลบายเตือนในเรื่องการพูด เตือนมิให้ลู่อินาจอคติ เป็นต้น ซึ่งอำมาตย์ผู้ที่ทำหน้าที่นี้ได้ จะต้องเป็นอำมาตย์ผู้มีความรู้ มีคุณธรรมสูง เป็นพระอาจารย์ของพระราชาที่พระราชาทรงให้การเคารพ นับถือ ฝากตัวเป็นศิษย์

๔.๒.๒ บทบาทการอบรมสั่งสอนประชาชน

อำมาตย์พระโฑธิสัตว์สอนธรรมแก่ประชาชนชาวเมืองพาราณสี

ในรัชสมัยของพระราชาทรงพระนามว่าทัฬหธรรม เสวยราชสมบัติในนครพาราณสี ครั้งนั้น พระโฑธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลอำมาตย์เติบโตแล้วได้รับใช้เป็นมหาดเล็กของพระราชา ท่านได้ยศสูงได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งรัตนอำมาตย์จากราชสำนักแล้ว พระราชาทรงมีช้างพังต้นเชือกหนึ่งชื่อ โอลุฑิพยชาติ มีกำลังวังชามาก วันหนึ่งเดินทางได้ร้อยโยชน์ ทำหน้าที่สื่อสารนำสิ่งของที่ส่งไปถวายพระราชา และในสงครามก็ได้ทำยุทธหัตถีย้ายศัตรู พระราชาทรงดำริว่า ช้างพังเชือกนี้มีอุปการะแก่เรามาก จึงพระราชทานเครื่องอลังการทุกอย่างแก่พังต้นเชือกนั้น แล้วได้พระราชทานการบำรุงทุกอย่าง แต่ภายหลังเวลาพังต้นโอลุฑิพยชาตินั้นแก่แล้ว หมดกำลัง จึงทรงยึดศทุกอย่างคืน

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๕๑-๔๘๓.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔๐๖-๔๐๗.

อยู่มาวันหนึ่ง พังตันเชือกนั้นมันออกจากพระนครไปเห็นอำมาตย์พระโพธิสัตว์กำลังเข้าพระนคร จบและหมอบแทบเท้าของอำมาตย์ แล้วขอให้อำมาตย์โพธิสัตว์กราบทูลพระราชา ขอยศที่เสื่อมไปแล้วให้กลับคืนมาตามปกติ

อำมาตย์พระโพธิสัตว์สดับถ้อยคำของพังตันแล้ว จึงเข้าไปยังราชสำนักยกเรื่องข้างพังตันชื่อโอฏฐิพยาธิขึ้นทูลถามพระราชา พระราชาตรัสตอบว่า ได้ให้ข้างพังตันนั้นแก่ช่างหม้อเพื่อเซ็นโคมัยแล้ว

อำมาตย์พระโพธิสัตว์จึงทูลถวายโอวาทพระราชาวา

บุคคลบางคนยังหวังประโยชน์อยู่ตราบไต่
ก็ยังคงคบหากันอยู่ตราบนั้น
เมื่อไรประโยชน์ พวกคนโง่ก็ทอดทิ้งเขาไป
เหมือนกษัตริย์ทรงทอดทิ้งข้างพังชื่อโอฏฐิพยาธิ
ผู้ใดเขาทำความดี ทำประโยชน์ให้ก่อน ก็ไม่รู้จักคุณ
ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนาก็ยอมฉิบหายไป
ผู้ใดเขาทำความดี ทำประโยชน์ให้ก่อน ก็รู้จักคุณอยู่เสมอ
ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนาก็ยอมเจริญยิ่งขึ้น
เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลพระองค์
ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ
ตลอดทั้งประชาชนที่มาประชุมกัน ณ ที่นี้
ขอท่านทุกคนจงเป็นผู้กตัญญู
จงดำรงอยู่ในสรวรรค์สิ้นกาลนาน ^{๓๒}

อำมาตย์พระโพธิสัตว์ได้ให้โอวาทแก่คนทั้งหมดที่มาประชุมกันแล้ว พระราชาทรงสดับโอวาทนั้นแล้ว ได้ทรงแต่งตั้งยศให้ข้างพังตันโอฏฐิพยาธิตามปกติและทรงดำรงอยู่ในโอวาทของอำมาตย์พระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้นตลอดกาลนานแล้ว ได้มีสรวรรค์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ^{๓๓}

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าบทบาทการอบรมสั่งสอนประชาชนของอำมาตย์นั้น เป็นการทำหน้าที่ให้ความรู้ อบรม สั่งสอนหลักธรรมที่จะพึงประพฤติปฏิบัติแก่ประชาชน ให้ประชาชนได้นำหลักธรรมคำสอนไปใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น อำมาตย์โพธิสัตว์ อบรม สั่งสอนประชาชนให้มีความกตัญญูรู้จักบุญคุณของบุคคลผู้ทำประโยชน์ให้ก่อน เป็นต้น

๔.๒.๓ คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านการสั่งสอนธรรม

อำมาตย์ฝ่ายอบรมสั่งสอน มีหน้าที่สอนอรรถและธรรม ^{๓๔} แต่พระราชา พระบรมวงศานุวงศ์ และแก่ประชาชน ถวายคำแนะนำข้อธรรมที่ควรปฏิบัติแต่พระราชา อบรม ให้ความรู้

^{๓๒} พุ.ชา.สตตก. (บาลี) ๒๗/๑๐๑-๑๐๔/๑๗๕, พุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๑๐๑-๑๐๔/๒๗๔.

^{๓๓} พุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕๙/๓๗๒.

^{๓๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓๘๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๔๑.

หลักปฏิบัติราชการแก่ข้าราชการตำแหน่งอื่นๆ เมื่อกล่าวถึงคุณค่าบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้แล้ว บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายบรมสังฆสนธิ์ ถูกนำมาใช้เป็นบทบาทของครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา ในปัจจุบัน

สังคมไทยแต่โบราณได้ยกย่องให้ครูนั้นเป็นปูชนียบุคคลตลอดมา ทั้งนี้เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมพุทธ พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อจิตใจของคนในชาติ พระพุทธศาสนา เป็นเสมือนเครื่องหล่อเลี้ยงจิตใจ หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ โดยพระพุทธองค์ทรงยกย่อง บูชการีว่าเป็นครูคนแรกของลูก และชาวพุทธยกย่องพระพุทธองค์ว่าเป็น “บรมครู” “เป็นครูที่ยิ่งใหญ่ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๓๕}

บทบาทของครูในปัจจุบันถือว่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศชาติ^{๓๖} เพราะจุดเริ่มต้นของการพัฒนาประเทศชาติก็คือ การพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของคนในชาติ ดังนั้น ครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา จึงต้องเป็นครูที่แท้จริง เป็นครูด้วยจิตวิญญาณ มีคุณสมบัติที่ดีของครู คือ มีความเป็นกัลยาณมิตร ๗ ประการ^{๓๗} นอกจากนี้ บทบาทหน้าที่ของครูที่ดีนั้นจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมในทศ ๖ คือ

(๑) **แนะนำดี** สอนและแนะนำศิษย์ ให้เป็นคนดี ซึ่งมีวิธีการสอนให้เกิดผล ๔ วิธี คือ

- ๑) สันทัสสนา ชี้แจงได้ชัดเจน ได้แจ่มแจ้ง
- ๒) สมาทปนา ชักชวนให้ศิษย์อยากรับเอาคำสอนไปปฏิบัติตาม
- ๓) สมุตเตชนา สอนให้ศิษย์เกิดความเข้าใจ อาจหาญกล่าวกล้าที่จะกระทำ
- ๔) สัมปหังสนา สอนให้ศิษย์เกิดความร่าเริงกับการได้เรียนรู้ ได้ศึกษา

(๒) **ให้เรียนดี** คือ ให้ศิษย์ ได้เรียนรู้ ได้ศึกษา ครบทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่

- ๑) พุทธิศึกษา ให้ศึกษาวิชาสามัญทั่วไป เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น
- ๒) พลศึกษา ให้การศึกษาเพื่อเสริมสร้างสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจ
- ๓) จริยศึกษา ให้ศึกษาหลักวิชาการด้านศาสนา มีคุณธรรมประจำใจ และ ประพฤติ

ปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม

๔) หัตถศึกษา ให้การศึกษาที่มุ่งเน้นด้านฝึกฝน งานฝีมือ เช่น ช่างไม้ ช่างปูน จิตรกรรม ประติมากรรม และดนตรี เป็นต้น

(๓) **บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี** คือ ไม่หลงวิชา มีความรู้เท่าใด ถ่ายทอดให้จนหมด

(๔) **ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย** คือ ส่งเสริมและยกย่องความดีงาม ตามความรู้ความสามารถของศิษย์ให้ปรากฏในทุกที่

(๕) **ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย** คือ ฝึกสอนให้ศิษย์สามารถใช้วิชาเลี้ยงชีพ รู้จักดำรงตนในการดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพและมีความสุข

^{๓๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑.

^{๓๖} ผกา สัตยธรรม, **คุณธรรมของครู**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๑.

^{๓๗} ดูรายละเอียดเรื่อง หลักธรรมสำหรับอำมาตย์ผู้บรมสังฆสนธิ์ธรรม ในงานวิจัยนี้, หน้า ๕๖.

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า บทบาทหน้าที่ของครูมีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของคนในชาติ สร้างความอยู่รอดของสังคม โดยครูทำหน้าที่ให้การศึกษาที่สมบูรณ์แก่ศิษย์ ครบองค์สาม อันได้แก่ (๑) ให้ความรู้ทางโลก (๒) ให้ความรู้ทางธรรม และ (๓) ให้รู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม

สรุปว่า บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายอบรมสั่งสอน เมื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่ากับสังคมปัจจุบัน สามารถนำมาใช้เป็นบทบาทของครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา โดยครูที่ดีนั้นจะต้องมีกัลยาณมิตรธรรม มีเมตตาต่อศิษย์ เป็นที่เคารพ น่ายกย่อง ได้เล่าเรียนศึกษามาก มีความรู้จริง รู้จักชี้แจงให้ศิษย์เข้าใจ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถามของศิษย์ และแนะนำศิษย์ให้เป็นคนดี สอนให้ศิษย์มีความรู้ในทางโลกและทางธรรม ให้รู้จักการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

กล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทของอำมาตย์ด้านการสั่งสอนธรรม ครอบคลุมหน้าที่อบรมสั่งสอน ส่วนมากเป็นการให้การศึกษาธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจของพระราชาและประชาชน ให้รู้จักการคบมิตร ให้รู้จักพูด ไม่ลู่อ่านาจนแห่งอคติ ให้รู้หลักธรรมแห่งการอยู่ครองเรือน ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรมนี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา ในปัจจุบัน

๔.๓ บทบาทของอำมาตย์ด้านดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง

บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทของอำมาตย์ในการใช้อำนาจหน้าที่เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยทั้งภายนอกและภายในประเทศ กำหนดนโยบาย วางแผนการดำเนินงาน แนวทางการปฏิบัติ การตัดสินใจ วินิจฉัยและสั่งการต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล เพื่อความสุขของประชาชนและบ้านเมือง จากการศึกษาพบว่าบทบาทด้านดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมืองของอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีดังนี้

๔.๓.๑ บทบาทด้านดูแลกำลังทหาร

(๑) นันทเสนอำมาตย์รับอาสาออกรบ

เมื่อครั้งที่พระเจ้ากาลิงคราชผู้ครองราชสมบัติแห่งแคว้นกาลิงครัฐ ต้องการจะขยายอาณาเขตแผ่พระราชอำนาจไปทั่วชมพูทวีป ได้ยกกองทัพมาปิดล้อมเมืองของพระเจ้าอัสสกะราชผู้มีอำมาตย์คู่ใจนามว่า “นันทเสน” ครองราชสมบัติอยู่ในแคว้นอัสสกรัฐ

นันทเสนอำมาตย์นั้นเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาดในอุบายกลวิธีการรบคิดว่ เราจักถวายเป็นชีวิตแสดงความจงรักภักดีตอบแทนพระคุณของพระราชา จึงได้ทูลขอรับอาสาพากองทัพออกไปรบประจันหน้ากับข้าศึก

ระหว่างที่สงครามประชิดกัน นันทเสนอำมาตย์นั้นได้พาเหล่าทหารกล้าช่วยกันรบ จนพระเจ้าอัสสกะราชได้รับชัยชนะ และเมื่อพระเจ้ากาลิงคราชนิไปแล้วนั้น พระเจ้าอัสสกะราชก็ได้สั่งให้กวาดต้อนเชลยและยุทธภัณฑ์ เสด็จกลับเข้าไปยังพระนครของพระองค์

นั้นทเสนาอำมาตย์ส่งข่าวสารไปถวายพระเจ้ากาสิงคราชว่า ขอให้ส่งทรัพย์สมบัติมาเพื่อเป็นเครื่องบรรณาการ พระเจ้ากาสิงคราชได้ทรงกระทำตามนั้น จำเดิมแต่นั้นเป็นต้นมา พระราชาทั้งสองพระองค์ก็อยู่อย่างสมครสมานกัน^{๙๘}

(๒) วัสสการมหาอำมาตย์วางแผนการรบ

พระเจ้าอชาตศัตรู พระราชาแห่งแคว้นมคธ^{๙๙} ทรงมีมหาอำมาตย์ ๒ ท่าน^{๑๐} คือ มหาอำมาตย์สุริยะและมหาอำมาตย์วัสสการะเป็นที่ปรึกษา วัสสการมหาอำมาตย์นั้นนอกจากจะเป็นที่ปรึกษาแล้ว ยังมีหน้าที่ตรวจราชการ^{๑๑} และมีหน้าที่คุมการก่อสร้างเมือง อันเนื่องมาจากพระเจ้าอชาตศัตรูได้เมืองต่างๆ เข้ามาอยู่ในปกครองแล้ว ก็ดำริจะขยายอาณาจักรต่อไปอีกให้ถึงแคว้นวัชชี จึงได้ทรงกรีธาทัพไปตีวัชชีหลายครั้ง แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะได้ พระเจ้าอชาตศัตรู จึงทรงโปรดให้วัสสการมหาอำมาตย์กับสุริยะมหาอำมาตย์ไปสร้างเมืองปาฏลีบุตรที่ตำบลปาฏลีคาม^{๑๒} ให้เป็นเมืองหน้าด่าน เพื่อใช้ในการทำสงครามกับเจ้าแคว้นวัชชี และได้ทรงส่งวัสสการมหาอำมาตย์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าโดยให้กราบทูลว่า พระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพไปยึดวัชชีรัฐเพื่อต้องการทราบความเห็นของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์จะทรงทำการได้สำเร็จหรือไม่ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้มีรับสั่งกับพระอานนทถึงเรื่องที่เจ้าลิจฉวีแห่งวัชชีรัฐได้ยึดมั่นในอธิปไตยธรรม ๗ ประการ^{๑๓} เป็นเชิงให้ทราบว่าเป็นเชิงให้ทราบว่าจะเข้ายึดวัชชีรัฐ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนทอย่างนั้น วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แคว้นมคธได้กราบทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม พวกเจ้าวัชชีมีอธิปไตยธรรมแม้เพียงข้อเดียวก็พึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ไม่จำต้องกล่าวว่า มีครบทั้ง ๗ ประการ ข้าแต่ท่านพระโคตม พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี นอกจากจะใช้วิธีปรองดองทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน ดังนี้แล้วทูลลาพระพุทธเจ้ากลับไปเปิดหาอุบาย วางแผน แล้วแจ้งให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบ ดำเนินการเป็นขั้นตอน ดังนี้

๑) สร้างทูลทัดทานในที่ประชุมสภา มิให้พระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพไปปราบวัชชี อันเป็นการขัดพระประสงค์ พระเจ้าอชาตศัตรูทำเป็นทรงกริ้วอย่างหนัก รับสั่งให้เขียนโบาย จนหลังลาย โทนหัวประจาน แล้วให้ขับออกจากเมืองไป

๒) ทำเป็นหลบภัยการเมืองไปอยู่ที่เมืองเวสาลี ใช้วาทศิลปุตตจนพวกวัชชีเห็นจริง ยอมยกขึ้นเป็นอาจารย์ประจำราชสำนักของวัชชี

๓) เริ่มยุแหย่โอรสของเจ้าวัชชีให้ระแวงและแตกกัน โดยเรียกคนที่ใกล้ชิดเข้าไปพูด ชุบชิบกันในที่ลับ ทำที่เป็นมีเลศนัย แต่กลับพูดเรื่องอื่นๆ เช่น ถ้ามว่ากินข้าวกับบะไร ทำให้บรรดา

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๓๘๒.

^{๙๙} ที.สี. (บาลี) ๙/๑๕๐/๔๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘.

^{๑๐} มหาอำมาตย์สองท่านนี้เป็นตัวอย่างที่ดีของอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ฝ่ายถวายงานเป็นที่ปรึกษา ร่วมปรึกษา วางแผนการรบ เสียสละตนเองเพื่อชาติบ้านเมือง.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มहा. (บาลี) ๑/๘๗/๕๗, วิ.มहा. (ไทย) ๑/๘๗/๗๖.

^{๑๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๒/๗๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๒/๙๕.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๔-๑๓๕/๖๖-๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔-๑๓๕/๗๘-๘๑.

โอรสองค์อื่นๆ เกิดความเคลงใจสงสัย ครั้นไปถามเพื่อนว่า อาจารย์บอกอะไรให้เป็นพิเศษกว่าปกติ เพื่อนบอกความจริงให้ก็ไม่เชื่อ

๔) เริ่มยุแหย่โอรสของเจ้าวัชชีให้แตกกัน โดยเรื่องขึ้นว่า โอรสคนนั้นว่าท่านยากจน ว่าท่านรูปร่างพิกลพิการอย่างนั้น อย่างนี้ จนทำให้โอรสไม่พอใจซึ่งกันและกัน ทะเลาะกัน และแตกแยกกันไปหมด

๕) เมื่อลูกๆ ทะเลาะและแตกแยกกันแล้ว พ่อก็เข้าข้างฝ่ายลูกๆ ของตน และระหว่างผู้ใหญ่ต่อผู้ใหญ่ก็ทะเลาะกัน ในที่สุดล่วงเข้าปีที่ ๓ กษัตริย์วัชชีก็แตกแยกกันโดยเด็ดขาด

๖) เมื่อลองไปตีกลองเรียกประชุม ปรากฏว่าไม่มีเจ้าวัชชีองค์ใดเข้าประชุมเลย ต่างฝ่ายก็พูดว่า ใครที่อวดตัวว่าแน่ อวดตัวว่าใหญ่ ก็เชิญประชุมไปคนเดียว

๗) เมื่อเห็นว่าวัชชีแตกแยกกันอย่างยิ่งแล้ว วัสสการมหาอำมาตย์จึงได้ส่งข่าว แจ้งไปให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบ และยกกองทัพเข้าย่ำยีเวสาลีได้โดยมิได้มีการต่อต้าน แม้แต่น้อย^{๔๔}

การที่พวกเจ้าลิฉวีแห่งแคว้นวัชชีต้องแตกสามัคคีกันจนถูกพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร แห่งแคว้นมคธเข้ายึดครองได้นี้ ก็เพราะความสามารถของวัสสการมหาอำมาตย์ ผู้ออกอุบายวางแผนการรบ

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าบทบาทด้านการทหารของอำมาตย์นั้น เป็นการทำหน้าที่ด้านยุทธวิธี ทำการรบ เพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชและอธิปไตย เพื่อป้องกันการรุกรานจากอริราชข้าศึกศัตรู ซึ่งอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ด้านนี้จะต้องมีความจงรักภักดี มีความเสียสละประโยชน์ส่วนตน ยอมสละชีวิตและเลือดเนื้อ เพื่อความอยู่ร่มเย็นเป็นสุขของคนในชาติ

๔.๓.๒ บทบาทด้านการปกครองบ้านเมือง

สันตติมหาอำมาตย์ปราบจลาจลที่ปัจฉิมชนบท

สมัยหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีมหาอำมาตย์เอกคู่ใจชื่อว่า สันตติมหาอำมาตย์ ต่อมา ที่หัวเมืองปลายแดนเกิดการจลาจลขึ้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงส่งสันตติมหาอำมาตย์นั้นไปปราบปราม สันตติมหาอำมาตย์คุมทหารไปปราบจลาจลที่ปลายแดนจนสงบเรียบร้อยแล้วกลับมา พระราชาทรงพอพระหฤทัย พระราชทานราชสมบัติให้ ๗ วัน^{๔๕} และให้หญิงผู้ฉลาดในการพ้อนรำและขับร้องอีก ๑ คน สันตติมหาอำมาตย์พร้อมทั้งบริวารฉลองความสำเร็จด้วยการดื่มสุรามัวเมาอยู่ ๗ วัน ส่วนสตรีพ้อนรำนั้นก็บริโภคอาหารแต่น้อยเพื่อที่จะรักษาทรุดทรอง นางจึงเป็นลมล้มลงสิ้นใจตาย

สันตติมหาอำมาตย์นั้นเศร้าโศกมาก เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วฟังธรรมว่า “กิเลสเครื่องกังวลใด มีอยู่ในกาลก่อน เธอจงทำกิเลสเครื่องกังวลนั้นให้เหือดแห้งไป กิเลสเครื่องกังวล จงอย่ามีแก่เธอในภายหลัง ถ้าเธอจักไม่ยึดถือขันธในท่ามกลาง จักเป็นผู้สงบระงับเที่ยวไป” เมื่อฟังธรรม จบแล้วก็ได้บรรลุพระอรหัตผล เป็นอรหันต์อุบาสิกโดยยังมีได้ออกบวช ปรีณิพพานทั้งที่ยังเป็นคฤหัสถ์^{๔๖}

^{๔๔} พระปลัดประวิทย์ ตปคุโณ (ทับทอง), ”บทบาทและคุณธรรมของราชภักุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗.

^{๔๕} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๓.

^{๔๖} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๓-๑๒๐.

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าบทบาทด้านการปกครองบ้านเมืองของอำมาตย์นั้น เป็นการทำหน้าที่ปกครอง บริหาร ดูแล รักษาความสงบสุข ดูแลความสุข ความทุกข์ของประชาชนตลอดจนถึงสมณพราหมณ์ ซึ่งอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ด้านนี้จะต้องมีหลักธรรมของนักปกครอง จะต้องทำหน้าที่ดูแลประชาชนอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองแทนพระราชา เหมือนอย่างที่พระราชาทรงปกครองบ้านเมืองแบบพ่อปกครองลูก ฉะนั้น

๔.๓.๓ คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง

อำมาตย์ฝ่ายทหาร ปกครองบ้านเมือง แม่ทัพนายกอง^{๔๗} มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง วางแผนการรบ ทำศึกสงคราม ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยพระนคร รักษาชายแดน สู้รบกับพวกโจรที่ปล้นแผ่นดิน คุมทหารไปปราบจลาจลที่ปลายแดนจนสงบเรียบร้อย เมื่อกล่าวถึงคุณค่าบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้แล้ว บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายทหารและปกครองบ้านเมืองนี้ ถูกนำมาใช้เป็นบทบาทของผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการตำรวจ นักปกครอง และนักการเมือง ในปัจจุบัน

ผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการตำรวจ นักปกครอง และนักการเมือง^{๔๘} คือ ข้าราชการที่เป็นผู้นำ มีหน้าที่ด้านการป้องกันประเทศ รักษาชายแดน ปกครอง ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน บริหารงานราชการแผ่นดิน เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว ข้าราชการเหล่านี้ คือ ผู้นำ ผู้ปกครอง และผู้บริหารประเทศ ที่มีอำนาจตัดสินใจและสั่งการ

ผู้นำ ผู้ปกครอง^{๔๙} ผู้บริหารประเทศที่ดีนั้น จะต้องมีภาวะของความเป็นผู้นำสูง มีความซื่อสัตย์ สุจริต ปกครองบ้านเมืองให้ประโยชน์สุขเกิดขึ้นแก่ประชาชน โดยใช้หลักทศพิธราชธรรม^{๕๐} ซึ่งจัดว่าเป็นหลักธรรมของนักปกครอง^{๕๑} มาเป็นบทบาทแม่แบบในการทำหน้าที่ นอกจากนี้ ผู้นำ ผู้ปกครอง และผู้บริหารประเทศ จะต้องมีความสามัคคี ร่วมกันคิดร่วมกันปรึกษางาน วางแผนดำเนินการบริหารงานราชการแผ่นดิน โดยใช้หลักอภิธานิยธรรม^{๕๒} มาเป็นบทบาทในการทำหน้าที่มีการหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ เพื่อวินิจฉัยปัญหาสำคัญต่างๆ ของบ้านเมือง เพื่อร่วมกันหาข้อยุติเพื่อหาวิธีแก้ปัญหาก็เหมาะสม เพื่อเสนอโครงการต่างๆ ก่อร่างไปปฏิบัติ มีความสมัครสมานสามัคคี รับฟังปัญหา รับภาระหน้าที่ร่วมกัน ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความตั้งใจว่า เป็นข้าราชการรับใช้พระราชาและรับใช้ของประชาชน

จะเห็นได้ว่า บทบาทการทำหน้าที่ของผู้นำ ผู้ปกครอง ผู้บริหารประเทศ มีผลต่อความสุขของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง เมื่อผู้นำ ผู้ปกครอง ผู้บริหารประเทศ มีบทบาทการทำหน้าที่ที่ดีที่สมบูรณ์ ปกครองโดยธรรม บริหารโดยธรรม ประชาชนก็จะมีความสุข บ้านเมืองก็จะเจริญ แต่ถ้า

^{๔๗} วิ.ม.อ. (ไทย) ๖/๒๔๔.

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๖๑๒.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๕.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๐.

^{๕๑} คุรุรายละเอียดเรื่อง หลักธรรมสำหรับนักปกครองบ้านเมือง ในงานวิจัยนี้, หน้า ๕๙.

^{๕๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๗๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๓.

ผู้นำ ผู้ปกครอง ผู้บริหารประเทศ มีบทบาทการทำหน้าที่ที่ไม่ดี ปกครองไม่ชอบธรรม บริหารงานโดยไม่ชอบธรรม ไม่โปร่งใส ประชาชนก็จะมีแต่ความทุกข์ เดือดร้อน บ้านเมืองก็จะวุ่นวาย

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันสังคมไทยมีความคาดหวังต่อบทบาทหน้าที่ของนักการเมือง ผู้เข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ ต้องการนักการเมืองที่ดี มีความรู้ ความสามารถ มีภาวะของผู้นำ เป็นตัวแทนของประชาชนได้ มีความรับผิดชอบ มีคุณธรรม จริยธรรม ซื่อสัตย์สุจริต ไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนเองและพวกพ้อง ไม่คอร์รัปชัน “ไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อน”^{๕๓} ดังนั้น นักการเมืองที่ดีจึงต้องมีบทบาทเข้ามาทำหน้าที่เพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

สรุปได้ว่า บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง เมื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่ากับสังคมปัจจุบัน สามารถนำมาใช้เป็นบทบาทของผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการตำรวจ นักปกครอง และนักการเมือง ซึ่งจัดว่าเป็นผู้นำ ผู้ปกครอง และผู้บริหารประเทศที่มีอำนาจตัดสินใจและสั่งการ ผู้นำ ผู้ปกครอง และผู้บริหารประเทศที่ดีนั้น จะต้องมีความกตัญญูคุณ มีศรัทธาธรรม อปรีทานิยธรรม อันเป็นหลักธรรมของนักปกครอง นักบริหาร มีอุดมการณ์ อุดมคติ ซื่อสัตย์ จงรักภักดี ไม่คิดคดทรยศต่อบ้านเมือง สามารถปกครอง บริหารบ้านเมืองให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน และมีความเจริญก้าวหน้า

กล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทการทำหน้าที่ด้านดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมืองของอำมาตย์ในฝ่ายนี้ เป็นการทำหน้าที่ปกครอง ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ทั้งภายนอกและภายในประเทศ ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมืองนี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการตำรวจ นักปกครอง และนักการเมืองในปัจจุบัน

๔.๔ บทบาทของอำมาตย์ด้านตุลาการ

บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทของอำมาตย์ในการทำหน้าที่ฝ่ายตุลาการ มีหน้าที่วินิจฉัยคดีตัดสินคดีความตามสมควรแก่ความผิด ทำคนถูกให้เป็นคนถูก ทำคนผิดให้เป็นคนผิด ซึ่งบทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ฝ่ายนี้ มีผลต่อความสงบเรียบร้อยของสังคม ดังนั้น อำมาตย์ ผู้ที่จะมาทำหน้าที่นี้ได้ จะต้องมีความรู้ทางด้านกฎหมายและมีความซื่อตรง ยุติธรรมเป็นอย่างมาก

๔.๔.๑ บทบาทการตัดสินคดีความระหว่างรัฐกับประชาชน

มหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยรับสินบน

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี วันหนึ่ง พวกภิกษุเที่ยวบิณฑบาต เข้าไปในหมู่บ้านเห็นพวกมหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยรับสินบนแล้วทำเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ จึงพากันคิดว่า มหาอำมาตย์เหล่านี้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม แต่พวกเรากลับมีความเข้าใจว่า มหาอำมาตย์เหล่านี้ ทำการวินิจฉัยโดยธรรม เมื่อกลับจากบิณฑบาตแล้วมาถึงวิหาร ถวายบังคมพระศาสดานั่งในที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้วกราบทูลความนั้น

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, นักการเมืองไทย : จริยธรรม ผลประโยชน์ทับซ้อน การคอร์รัปชัน, (กรุงเทพมหานคร : สายธาร, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๘-๑๑๖.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัยเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจอคติมีฉันทาคติเป็นต้น ตัดสินความโดยผลุนผลัน ไม่เชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ส่วนพวกที่ไต่สวนความผิดแล้วตัดสินความโดยละเอียดลออ ตามสมควรแก่ความผิดนั้นแหละเป็นผู้ชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรม^{๕๔} ได้ตรัสพระคาถาว่า

ผู้ที่ตัดสินคดีโดยผลิผลาม
ไม่เชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม
ส่วนผู้ใดเป็นบัณฑิต วินิจฉัยคดี
เหตุแห่งคดีทั้งที่เป็นจริงและไม่เป็นจริงทั้งสอง
พิพากษาผู้อื่นโดยไม่ผลิผลาม
โดยเที่ยงธรรม โดยสม่ำเสมอ
ผู้มีปัญญา มีธรรมคุ้มครองนั้น
เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม^{๕๕}

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าบทบาทการตัดสินคดีความระหว่างรัฐกับประชาชน ของอำมาตย์นั้น เป็นการทำหน้าที่พิจารณา ตัดสินความ รักษากฎ ระเบียบ ที่รัฐวางไว้ มิให้ผู้ใดฝ่าฝืน ซึ่งอำมาตย์ผู้ทำหน้าที่นี้จะต้องวินิจฉัยคดีอย่างเป็นธรรม ผิดเป็นผิด ถูกเป็นถูก ไม่มีอคติใดๆ แต่ถ้าอำมาตย์ผู้วินิจฉัยไม่ไตร่ตรอง พิจารณาคดีให้รอบคอบเสียก่อน ตัดสินคดีโดยทำคนผิดให้เป็นคนถูก ทำคนถูกให้เป็นคนผิด ด้วยอคติทั้งสิ้น ทำให้คนอื่นต้องเดือดร้อน ย่อมเกิดความเสียหายต่อตัวเอง และทำให้ประเทศชาติวุ่นวาย

๔.๔.๒ บทบาทการตัดสินคดีความระหว่างประชาชนกับประชาชน

อำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัตวินิจฉัยคดีโก่งผลและคดีลักเด็ก

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีของพระองค์ คราวนั้น มีพ่อค้าสองคน คือ พ่อค้าชาวบ้านกับพ่อค้าชาวกรุง เป็นมิตรกัน ค้าขายร่วมกัน ต่อมา พ่อค้าทั้งสองเกิดมีคดีความกันขึ้น คือ พ่อค้าชาวบ้านฝากผล ๕๐๐ ไร่กับพ่อค้าชาวกรุง พ่อค้าชาวกรุงได้ขายผลเหล่านั้นแล้วเก็บเอาเงินเสีย แต่ได้เอาขี้หนูมาโรยไว้ในที่เก็บผลแทน พอเมื่อพ่อค้าชาวบ้านออกมาหาแล้วขอผลคืน พ่อค้าโก่งชาวกรุงกลับกล่าวว่า ผลของท่านถูกหนูกินหมดแล้ว พร้อมทั้งชี้ให้ดูขี้หนู พ่อค้าบ้านนอกกล่าวว่า หนูจะกินผลได้อย่างไร แล้วพาบุตรของพ่อค้าโก่งนั้นไปอาบน้ำ โดยพาเด็กนั้นไปแอบซ่อนไว้

เมื่ออาบน้ำเสร็จ พ่อค้าชาวบ้านนอกกลับมาบอกพ่อค้าโก่งว่า เขี้ยวตัวหนึ่งบินมาโฉบเอาบุตรของท่านไป พ่อค้าโก่งชาวกรุงกล่าวว่า เขี้ยวจะโฉบเอาเด็กไปได้อย่างไร ท่านพูดโกหก

^{๕๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๖๘.

^{๕๕} น เตน โหติ ฐมมฏโจ เยนตถ สหสา นเย
โย จ อตถ อนุตถณจ อุโภ นิจเฉยเย ปณทิตโต
อสาทเสน ฐมเมน สเมน นยตี ปเร
ฐมมสส คุตโต เมธาวิ ฐมมฏโจติ ปวุจจติ
พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕๖-๒๕๗/๖๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๖-๒๕๗/๑๑๒.

เราจะไปศาลตัดสินกัน เมื่อไปถึงศาล พ่อค้าโง่งชาวกรุงเล่าเรื่องให้อำมาตย์พระโพธิสัตว์ฟัง แล้วขอให้
อำมาตย์พระโพธิสัตว์ช่วยวินิจฉัยตัดสินคดี

อำมาตย์พระโพธิสัตว์ได้ไต่สวนคดีแล้วทราบวา พ่อค้าบ้านนอกที่ลักเด็กไปคนนี้ คงจะคิด
โกงแก้อาชนะพ่อค้าโง่งชาวกรุง โดยวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง จึงได้วินิจฉัยคดีนี้อย่างถูกต้อง และ
เที่ยงธรรมว่า ให้พ่อค้าชาวกรุงผู้มีบุตรหาย จึงคืนผลให้แก่พ่อค้าบ้านนอกผู้มีผลหายนี้เถิด เพราะถ้า
ท่านไม่คืนผลให้แก่เขา เขาก็จักไม่คืนบุตรให้แก่ท่าน เมื่อพ่อค้าทั้งสองต่างได้นำผลและบุตรมาคืน
ให้แก่กันและกันแล้ว ก็ได้ไปตามยถากรรม^{๕๖}

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าบทบาทการตัดสินคดีความระหว่างประชาชนกับประชาชน
ของอำมาตย์นั้น เป็นการทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย ระบุข้อพิพาทซึ่งมีคู่กรณี คือ ประชาชนกับประชาชน
มาแจ้งความ ให้ทั้งสองฝ่ายยินยอมและให้อภัยต่อกัน ทำให้เกิดมีความสามัคคีขึ้นในสังคม

๔.๔.๓ คุณค่าบทบาทของอำมาตย์ด้านตุลาการ

อำมาตย์ฝ่ายตุลาการ มีหน้าที่วินิจฉัยคดี^{๕๗} ตัดสินคดีความตามสมควรแก่ความผิด
ไต่สวน สอบสวนคดีความของคู่กรณีที่มาแจ้งความ หรือคดีความของผู้กระทำความผิด ถูกเจ้าหน้าที่
จับกุมตัวมาสอบสวนเพื่อลงโทษตามความผิด เมื่อกล่าวถึงคุณค่าบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้แล้ว
บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายตุลาการนี้ ถูกนำมาใช้เป็นบทบาทของข้าราชการตุลาการ

ผู้พิพากษาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากในกระบวนการยุติธรรม เป็นที่พึ่งสุดท้าย
ของประชาชน เป็นเสาหลักของบ้านเมืองที่จะค้ำจุนให้มั่นคงอยู่ได้ ตราบใดที่ผู้พิพากษายังสถิตมั่นอยู่
ในความยุติธรรม ตรานั้นประเทศชาติก็จะยังคงอยู่รอดปลอดภัย ผู้พิพากษาที่ดีนั้น จะต้องวินิจฉัย
ตัดสินคดีความโดยไม่ผลิผลลาม โดยเที่ยงธรรม โดยสม่ำเสมอ โดยความซื่อสัตย์ สุจริต เว้นจาก
“อคติ”^{๕๘}

ในการตัดสินคดีความนั้น การยึดถือความยุติธรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ที่ผู้พิพากษาจะต้อง
คำนึงถึงเป็นพิเศษและฝึกฝนอบรมใจของตนเป็นประจำให้มีมากยิ่งขึ้น แต่การให้ความยุติธรรมนั้น
จะต้องเป็นไปอย่างพอดี พอเหมาะ กล่าวคือ ต้องตัดสินคดีความให้อย่างพอดี พอเหมาะแก่ความผิด
ที่เขาได้กระทำ ถ้างงโทษหนักไปหรือมากเกินไป ก็อาจก่อให้เกิดความเคียดแค้น เกลียดชัง แล้วจะ
หาทางทำผิด ให้หนักขึ้นอีก ไม่นำไปสู่การกลับตัวกลับใจ ถ้างงโทษเบาเกินไป ก็จะทำให้เกิดการย่ำใจ
เมื่อพ้นโทษแล้ว ได้โอกาสเมื่อใด เมื่อนั้นก็หวนกลับไปทำผิดซ้ำอีก ไม่นำไปสู่การกลับตัวกลับใจเช่นกัน

ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของตุลาการ ผู้พิพากษาจึงมีความสำคัญต่อบ้านเมือง โดยมีบทบาท
หน้าที่พิทักษ์สิทธิและสมบัติของประชาชน ทำคนถูกให้เป็นคนถูก ทำคนผิดให้เป็นคนผิดภายใต้
กฎหมายที่ยอมรับกันในสังคม มีผลต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ซึ่งผู้พิพากษาที่ดีนั้น จะต้อง
ดำรงมั่นอยู่ในคุณธรรม ทำหน้าที่โดยปราศจากอคติทั้งสิ้น พิจารณาตัดสินโดยยึดถือความ ถูกต้อง เที่ยง
ธรรมเป็นใหญ่

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ท.ก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๕๘.

^{๕๗} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕๖/๖๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๖/๑๑๒.

^{๕๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

สรุปได้ว่า บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายตุลาการ เมื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ย่อมมีคุณค่า กับสังคมปัจจุบัน สามารถนำมาใช้เป็นบทบาทของข้าราชการฝ่ายตุลาการ โดยที่ข้าราชการตุลาการ ผู้พิพากษาที่ดีนั้น จะต้องมีความยุติธรรม เว้นจากอคติทั้งสี่ วินิจฉัยตัดสินคดีความโดยไม่ผิดพลาด โดยเที่ยงธรรม โดยสม่ำเสมอ โดยความซื่อสัตย์ สุจริต ถือธรรมเป็นใหญ่

กล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทในการทำหน้าที่ด้านตุลาการของอำมาตย์ในฝ่ายนี้ ส่วนมาก เป็นการทำหน้าที่ตัดสินคดีความเพื่อระงับข้อพิพาทของคนในสังคม มีผลโดยตรงต่อความสงบเรียบร้อยของสังคม ซึ่งบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายตุลาการนี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของข้าราชการฝ่ายตุลาการ ในปัจจุบันนั่นเอง

๔.๕ บทบาทของอำมาตย์ด้านธุรการและกิจการทั่วไป

บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทของอำมาตย์ในการใช้อำนาจหน้าที่เพื่อสงเคราะห์ประชาชน และสรรพสัตว์ผู้ได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อน จากการศึกษาพบว่า บทบาทของอำมาตย์ด้านสังคมสงเคราะห์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีดังนี้

๔.๕.๑ บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์

(๑) มหาอำมาตย์เมืองสาวัตถีรับอุปการะนางกานดา

ในรัชสมัยของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีอุบาสิกเป็นผู้เป็นพระโสดาบันคนหนึ่ง นางมีชื่อเหมือนกับลูกสาว คือชื่อว่า กานดา ผู้คนทั้งหลายจึงเรียกนางว่า กานดามาตา ต่อมา นางได้ยกลูกสาวให้ชายคนหนึ่งผู้มีชาติตระกูลที่เหมาะสมในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง

วันหนึ่ง นางกานดาได้เที่ยวตำว่าภิกษุทั้งหลาย ด้วยเรื่องภิกษุทั้งหลายเข้าไปรับบาตรที่บ้านแม่ของนาง จนแม่ของนางต้องเสียเวลา ไม่สามารถจะทอดขนมฝักนางกลับไปให้ลูกเขยได้ ทำให้นางต้องเป็นหม้ายถูกสามีทิ้งไปมีภรรยาใหม่

พระพุทธเจ้าเมื่อทราบเรื่องนั้น เช้าวันรุ่งขึ้น พระองค์ได้เสด็จไปยังบ้านแม่ของนางกานดา แสดงธรรมปลอบโยน จนนางกานดาได้บรรลุโสดาบัน จากนั้นได้เสด็จไปสู่วิหาร

พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าแล้วได้เสด็จเข้าไปเฝ้า ทราบเรื่องที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดนางกานดาจนได้เป็นโสดาบันแล้ว จึงขอโอกาสพระพุทธเจ้าทำนางกานดาให้เป็นเจ้าของทรัพย์ที่เป็นโลกีย์บ้าง ทรงตั้งนางกานดาไว้ในตำแหน่งพระธิดาผู้ใหญ่ แล้วตรัสว่า “ผู้ใดสามารถเลี้ยงดูธิดาของเราได้ ผู้นั้นจงรับเอานางไป”

มหาอำมาตย์ผู้สำเร็จราชการกิจทุกอย่างคนหนึ่ง กราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักเลี้ยงดูพระธิดาของฝ่าพระบาท” แล้วได้นำนางไปยังเรือนของตน มอบความเป็นใหญ่ให้ทุกอย่าง กล่าวว่า “เจ้าจงทำบุญตามชอบใจเถิด”^{๕๙}

(๒) โกลิยมหาอำมาตย์ ให้ทานอนุเคราะห์เปรต

ในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงพาราณสี ได้มีพรานคนหนึ่งอยู่ในบ้านชื่อว่า “จุนทภูริละ” เขาเข้าไปในป่าล่าเนื้อกินจนตลอดชีวิต ต่อมา เขาตายลงแล้วบังเกิดในหมู่เปรตเป็นผู้เปลือยกาย มีรูปร่าง

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๓๔๖.

น่าเกลียด น่าสะพรึงกลัว ไม่รู้จักข้าวและน้ำแม่แต่ในความฝัน ทัดทรงกำดอกราชพฤกษ์และดอกโกสุม
บนศีรษะ คิดถึงหมู่ญาติในจันทบุรีลึกลาม จึงเดินทางตามกระแสน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อไปหาหมู่ญาติ

สมัยนั้น อำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสาร ชื่อว่าโกลิยะปราบปัจฉิมตนครซึ่งกำเร็บเสิบสาน
ให้สงบแล้วกลับมา เห็นเปรตนั้นกำลังเดินไปอยู่อย่างนั้น จึงถามเปรตว่าจะไปไหน เปรตกล่าวตอบว่า
ข้าพเจ้าหวังจะได้ข้าวและน้ำ กำลังจะไปยังบ้านจันทบุรีลึกลาม โกลิยะมหาอำมาตย์จึงได้ให้ข้าวสัตต^{๖๐}
และคู่ผ้าสี่เหลี่ยมแก่เปรตนั้น ทักขิณาทานคือการให้ผ้าถุงผ้าห่มก็ปรากฏสำเร็จแก่เปรตนั้นในทันที
โกลิยะมหาอำมาตย์นั้น ได้ให้ทานอนุเคราะห์แก่เปรตมาตามกระแส น้ำ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เขาได้ถึง
กรุงพาราณสี^{๖๑}

(๓) อำมาตย์เสนกบัณฑิตแก้ปัญหาช่วยให้พราหมณ์ชรารอดพ้นจากมรณภัย

ในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ เหล่าญาติได้
ขนานนามท่านว่า “เสนกะ” ท่านเติบโต เรียนศิลปะทุกอย่างที่เมืองตักกศิลา สำเร็จแล้วกลับมาเฝ้า
พระราชาทันครพาราณสี พระราชาทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งอำมาตย์และทรงเพ็ญยศยิ่งใหญ่ให้
ท่านได้ถวายอภรณ์ธรรมแก่พระราชาน้องๆ ให้พระราชาทรงดำรงอยู่ในเบญจศีล แล้วให้ทรงดำรงอยู่
ในปฏิบัติที่ตักขิณี่ คือ ในการให้ทาน ในอุโบสถกรรม และในศีลธรรมบาล ๑๐ ข้อ

สมัยนั้น มีพราหมณ์ชราคนหนึ่งเที่ยวขอเงินอยู่ในเมืองพาราณสี พราหมณ์นั้นมีภรรยา
สาวผู้ไม่อ้อมในกามจึงเป็นชู้กับพราหมณ์หนุ่มอีกคนหนึ่ง วันหนึ่งภรรยาสาวนั้นออกอุบาย ให้พราหมณ์
ชราไปเที่ยวขอเงินในเมือง จนพราหมณ์ชราเกือบจะถูกงูเห่ากัดตายในระหว่างทาง เพราะงูเห่าได้กลิ่น
ข้าวตูก่อนข้าวตุงผงเลื้อยเข้าไปขุดตัวนอนกินข้าวตูกอยู่ในถุงเสปียง

พราหมณ์ชรานั้นรอดตายได้เพราะมีรุกขเทวดาตนหนึ่งออกมาเตือนภัย คือความตาย
จากงูเห่า เขากลับความตายที่ปรากฏอยู่ตรงหน้า จึงร้องให้คร่ำครวญไปพบเสนกบัณฑิต แล้วเล่า
เรื่องราวต่างๆ ให้เสนกบัณฑิตฟัง

เสนกบัณฑิตได้ฟังคำของพราหมณ์แล้วซักถามเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมดใช้ปัญญา
แก้ปัญหาช่วยให้พราหมณ์ชรารอดพ้นจากมรณภัย ทำความสวัสดิ์ให้แก่เขา และยังได้ใช้ปัญญาช่วย
พราหมณ์ชราจับพราหมณ์หนุ่มผู้เป็นโจร^{๖๒}

(๔) อำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัตใช้อุบายให้พระโอรสเห็นคุณของพระเทวี

ในรัชสมัยของพระเจ้าพรหมทัตผู้สวดยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติใน
ตระกูลอำมาตย์ ครั้นเจริญวัยได้เป็นผู้สอนอรรถและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ครั้งนั้นพระราชาทรง
ระแวงโอรสของพระองค์ว่าจะกบฏต่อพระองค์ จึงทรงเนรเทศออกเสียจากอาณาจักร

พระโอรสนั้นพาชายาของตนออกจากนครไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านแคว้นกาสิแห่งหนึ่ง
ร่วมสุข ร่วมทุกข์อยู่ด้วยกัน ต่อมาทราบข่าวว่า พระบิดาสวรรคตแล้วจึงเดินทางกลับ ระหว่างทางได้

^{๖๐} ข้าวคั่วผง, ขนผง, ขนผงแห้งที่ไม่บูด; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม
พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๖.

^{๖๑} คุรายละเอียดยใน ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๙/๓๕๔.

^{๖๒} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๖๘-๒๘๕.

ห่อข้าวมาแล้วก็ไม่ยอมแบ่งให้พระชายา เหวี่ยงเองจนหมด เมื่อพระโอรสขึ้นครองราชย์ทรงตั้งนางนั้น
ในตำแหน่งอัครมเหสี แต่มิได้พระราชทานสักการะใดๆ

อำมาตย์โพธิสัตว์เมื่อจะส่งเคราะห์พระเทวี จึงได้ออกอุบายถามพระเทวีถึงอุปการคุณ
ครั้งก่อนที่พระนางเคยมีต่อพระราชาราชินีในราชสำนัก ได้กราบทูลแสดงธรรมแก่พระราชาราชินีว่า

บุคคลควรนอบน้อมต่อผู้ที่นอบน้อมตน
ควรคบกับผู้ที่คบตน ควรทำกิจตอบแทนแก่ผู้
ช่วยทำกิจของตน ไม่ควรทำประโยชน์แก่ผู้
ปรารถนาความฉิบหายให้และไม่ควรคบกับผู้ที่ไม่คบตน
บุคคลควรละทิ้งผู้ที่ละทิ้งตน ไม่ควรทำ
ความอาลัยรักใคร่ในบุคคลเช่นนั้น ไม่ควร
สมาคมกับคนที่เขาไม่ใส่ใจกับตน นกรู้ว่าต้นไม้
หมดผลแล้ว ก็ละทิ้งไปหาต้นไม้อื่น เพราะโลก
เป็นของกว้างใหญ่

พระเจ้าพาราณสีทรงสดับคำของอำมาตย์โพธิสัตว์ที่กราบทูลแล้ว ได้พระราชทาน
อิสริยยศทั้งปวงแก่พระเทวี^{๖๓}

(๕) ธรรมมหาอำมาตย์ดูแลสุขทุกข์ของประชาชน

ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากที่พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาใน
พระพุทธศาสนาแล้ว ทรงเป็นผู้มั่นคงในพระรัตนตรัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงกระทำการเปลี่ยนแปลง
รัฐประศาสน์นโยบาย^{๖๔} ดำเนินนโยบายจาก สังคามวิชัย ชนระดับด้วยกองทัพมาเป็นธรรมวิชัย^{๖๕} ชนด้วย
ธรรม จากเกรี้ยวโหฆ เสี่ยงกลองรบ มาเป็นธรรมโหฆ เสี่ยงประกาศบอกธรรม ฟังธรรม สั่งสอนธรรม
จากวิหารยাত্রา เสด็จประพาสเพื่อการล่าเนื้อ อยู่ด้วยความพอใจ ยাত্রาเพื่อสุขารมณ์ มาเป็นธรรม-
ยাত্রา เสด็จประพาสเพื่อธรรมคือเที่ยวนมัสการปูชนียสถานในพระพุทธศาสนาทั้ง ๔ ตำบล
ทรงจัดบริการสาธารณสุขประโยชน์และสังคมสงเคราะห์ เช่น โปรดให้มีการขุดบ่อน้ำ สร้างที่พัก
คนเดินทาง สร้างอ่างเก็บน้ำ ปลุกสวน สงวนป่า โอศถศาลา สร้างโรงพยาบาลคน สร้างโรงพยาบาล
สัตว์^{๖๖} และได้ทรงแต่งตั้งธรรมมหาอำมาตย์พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่หมวดอื่นๆ^{๖๗} เพื่อเป็นตัวแทนพระองค์
ให้ทำหน้าที่สงเคราะห์ อนุเคราะห์ ดูแลความสุข ความทุกข์ของประชาชน

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๙๗-๔๐๐.

^{๖๔} หลักหรือวิธีการปกครองเมือง.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรสิงห์) รัฐศาสตร์แห่ง
ธรรมาธิปไตย, หน้า ๖๘.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้น ได้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและ
ความสุขแก่ลูกจ้าง นายจ้าง สมณพราหมณ์ คนมั่งมี คนอนาถา คนเผ่าชรา ดูแล สงเคราะห์หมู่ชน
ผู้ประกอบด้วยธรรม ผู้ฝึกฝนในธรรม ผู้สนใจในการบริจาคทาน^{๖๘}

(๖) วิธปฏิบัติอำมาตย์แสดงธรรมโปรดปวงณิกยักษ

เมื่อพระเจ้าธัญชัยโกกรัพย์ทรงเล่นสกาแพัพนันกับปวงณิกยักษแล้วต้องเสียวิธปฏิบัติ
อำมาตย์เป็นค่าพนันให้กับปวงณิกยักษไปนั้น ในระหว่างทางปวงณิกยักษได้พยายามจะฆ่าวิธปฏิบัติ
เพื่อนำหัวใจไปให้แก่รณนาคราช แต่วิธปฏิบัติได้แสดงสาธุนธรรม^{๖๙} คือ หลักปฏิบัติสำหรับคนดี
ที่คนดียอมปฏิบัติตาม มี ๔ ประการ คือ

๑) จงเดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว หมายความว่า ผู้ใดมีน้ำใจเชื่อเชิญคนที่ไม่คุ้นเคย
หรือไม่เคยอยู่ร่วมกันแม้สักวันหรือสองวัน ไม่เคยพบเห็นกันมาก่อน ให้นำสิ่งของที่ตนจัดไว้ ให้ข้าว
และให้น้ำบริโภคอย่างดี ก็ผู้ที่ถูกเชิญเช่นนั้นควรทำประโยชน์ตอบแทนบุคคลผู้มีน้ำใจเชื่อเชิญนั้น
อย่างตั้งใจ การที่เขาทำเช่นนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้เดินไปตามทางที่ท่านได้เดินแล้ว คือ ผู้เชื่อเชิญชื่อว่าเป็น
ผู้เดินนำหน้า ส่วนผู้ถูกเชิญหรือผู้ทำตอบแทนชื่อว่าผู้เดินตามหลัง

อนึ่ง เหล่าบุพการีชน เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ ผู้มีอุปการะแก่บุตร ธิดา และศิษย์
น้อยใหญ่ บุคคลเหล่านั้น เมื่อรู้อุปการคุณของท่านแล้ว ย่อมตอบแทนอุปการะท่านด้วยความสำนึก
ในบุญคุณ ชื่อว่าผู้เดินตามทางที่ท่านเดินกันมา

๒) จงอย่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม หมายความว่า บุคคลได้อยู่ในเรือนของผู้ใดแม้เพียงคืนเดียว
และเจ้าของบ้านได้ต้อนรับด้วยข้าวและน้ำทำอาหารมาเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ชื่อว่ามีฝ่ามือชุ่มด้วยการทำ
ปฏิสันถาร บุคคลนั้นไม่ควรคิดร้ายต่อเจ้าของบ้านผู้นั้นแม้ด้วยใจ การที่บุคคลคิดร้ายต่อผู้มีใจเอื้อเพื่อ
เช่นนั้นชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม

๓) อย่าได้ประทุษร้ายในหมู่มิตร ในกาลไหนๆ หมายความว่า บุคคลได้อาศัยนั่งหรือนอน
ที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งรานกิ่งหรือหน่อของต้นไม้ นั้น เพราะรู้ถึงคุณประโยชน์ของต้นไม้
นั้น ที่มีต่อตน ส่วนบุคคลผู้ได้ชื่อว่า เป็นผู้ประทุษร้ายเป็นคนชั่วช้านั้น เพราะที่ตนได้อาศัยร่มเงานั้น
มีอุปการคุณแก่ตน แต่ก็ยังหักกิ่งรานกิ่งหรือทำลายหน่อของต้นไม้ นั้นได้ บัณฑิตจึงจัดว่า เป็นคน
ชั่วช้าสามัญ ทำได้แม้กระทั่งต้นไม้ที่ไม่มีจิตอันตนได้เคยอาศัยนั่งนอน ผู้ที่ตัดต้นไม้ หรือกิ่งไม้ที่มี
อุปการคุณยังถูกตำหนิขนาดนี้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงผู้ประทุษร้ายบุคคลผู้มีบุญคุณที่เคยอุปการะ
ช่วยเหลือตนมาเลย

๔) อย่าตกอยู่ในอำนาจของเหล่าอสตรี^{๗๐} หมายความว่า บุคคลไม่ควรตกอยู่ในอำนาจ
ของหญิงที่สามียกย่องเป็นอย่างดี ถึงกับยกความเป็นใหญ่ในทรัพย์สินเงินทองให้ แต่เมื่อได้โอกาสแล้ว
กลับคบหมิ่นสามีนั่นได้

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรสี่สิงห์) รัฐศาสตร์แห่ง
ธรรมาธิปไตย, หน้า ๑๔๙.

^{๖๙} พุ.ช.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๓๒.

^{๗๐} พุ.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๖๕/๒๙๔, พุ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๖๕/๔๒๙.

ธรรมดาว่าหญิงทุกๆ ไป ย่อมมีความรักใคร่นับถือสามีของตน ยกย่องให้เกียรติสามี ไม่พูดจาก้าวร้าว ไม่ดูหมิ่นสามี หญิงเช่นนั้นชื่อว่าเป็นหญิงดี เป็นกุลสตรีที่น่ายกย่อง ตรงกันข้ามกับหญิงที่ไม่มีความจงรักภักดีในสามี ประกอบด้วยยศธรรม เรียกว่า อสติ คือ หญิงไม่ดี หญิงประเภทนี้ แม้สามีจะยกย่องเชิดชูให้เกียรติ มอบทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายให้ดูแล แต่เมื่อมีโอกาสกลับดูหมิ่นเหยียดหยามสามี นำความไม่ดีของสามีออกไปบอกหรือเปิดเผยให้สาธารณชนได้รับรู้ หญิงไม่ใช่งานนี้ไม่ควรจะไปคบหาสมาคมด้วย ขึ้นยังไปคบหาสมาคมเป็นเพื่อน เป็นมิตร หรือเป็นภรรยา ย่อมทำให้เสื่อมเสียเกียรตินำความตกต่ำมาให้แน่แท้

เมื่อวิรุบบัณฑิตอำมาตย์แสดงสาธุนธรรมจบลง ปุณณกัษัฬิงแล้วก็รู้ว่า วิรุบบัณฑิตขอชีวิตในที่ ๔ สถาน ด้วยการยกธรรมขึ้นมาสอนตนจึงสำนึกคิดว่า บัณฑิตนี้ได้ต้อนรับเรา ทำการสงเคราะห์ให้แก่เราทั้งที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน เราได้รับความสุขสบายอยู่ในเรือนของบัณฑิตตลอด ๓ วัน แต่กลับเนรคุณทำกรรมชั่วซ้ำสามานย์เช่นนี้ลงไปเพราะลุ่มหลงสตรี หากเราทำร้ายวิรุบบัณฑิตนี้ ก็เท่ากับว่าทำร้ายมิตรทุกอย่างทีเดียว จัดว่าไม่ประพฤติดตามสาธุนธรรม^{๗๑}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า บทบาทการทำหน้าที่ด้านการสงเคราะห์ของอำมาตย์ มีทั้งการสงเคราะห์ด้วยสิ่งของ (อำมิสสังคหะ) คือ การให้สิ่งของเครื่องใช้ บำบัดทุกข์บำรุงสุข มีทั้งการสงเคราะห์ด้วยธรรม (ธรรมสังคหะ) คือ การสงเคราะห์ด้วยการให้คำแนะนำ ตักเตือน สั่งสอน ส่วนมากเป็นการใช้ปัญญา ความรู้ ความสามารถและอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ ช่วยผู้ที่กำลังเดือดร้อนได้รับความลำบาก ตกทุกข์ได้ยาก ช่วยเลี้ยงดู ช่วยดูแลกรมสงบสุข ช่วยให้เขารอดพ้นจากความตาย ช่วยแนะนำให้เขาเป็นคนดี และให้ทานสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ช่วยเหลือเกื้อกูลให้เขามีความสุขกายสบายใจ

๔.๕.๒ บทบาทการดูแลกิจการด้านศาสนา

บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทของอำมาตย์ในการใช้อำนาจหน้าที่เพื่ออุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม รวมถึงความเลื่อมใสศรัทธาที่อำมาตย์มีต่อพระพุทธศาสนา จากการศึกษพบว่า บทบาทของอำมาตย์ด้านศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีดังนี้

(๑) ติสสอำมาตย์ตามเสด็จพระเจ้าทูลฐคามณีกัษัฬิง ไปถวายทาน

ในคราวที่พระเจ้าทูลฐคามณีกัษัฬิงนั้น รบพ่ายแพ้ในจุฬินยยุทธ ทรงควมมาหนีไปมหาดเล็กชื่อว่า ติสสอำมาตย์ ของพระองค์ตามเสด็จไปได้คนเดียวเท่านั้น พระองค์เสด็จเข้าสู่ป่าดงแห่งหนึ่งประทับนั่งแล้วเมื่อเกิดความหิว จึงรับสั่งให้ติสสอำมาตย์นำพระกระยาหารที่ใส่ขันทองซ่อนไว้ออกมา แต่พอทรงเห็นพระกระยาหารแล้ว กลับให้แบ่งอาหารออกตระเตรียมไว้สำหรับถวายพระ

ลำดับนั้น พระโพธิยมาลมหาติสสเถระ ได้ยินเสียงนั้นด้วยทิพยโสตธาตุ รู้ว่าวันนี้พระเจ้าทูลฐคามณีกัษัฬิง แพ้สงครามเสด็จเข้าสู่ดงดิบ ประทับนั่งแล้ว ให้แบ่งข้าวขันเดียวออกสำหรับถวายทาน คิดจะทำการสงเคราะห์พระราชา จึงได้มาโดยมโนคติ ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ของพระราชา

พระราชาทอดพระเนตรเห็นแล้ว ทรงมีพระทัยเลื่อมใส ได้ทรงถวายทานร่วมกับติสสอำมาตย์ ไหว้แล้วส่งพระเถระกลับไป พระเถระถือเอาภัตตรนั้นไปแล้วได้ถวายแด่ภิกษุสงฆ์^{๗๒}

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๓๓.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน อัง.ตัก.อ. (ไทย) ๓๔/๑๒๖.

(๒) อำมาตย์คนหนึ่งบูชาพระมหาเจดีย์ด้วยดอกมะลิ

เมื่อครั้งที่อำมาตย์คนหนึ่งบูชาพระมหาเจดีย์ด้วยดอกมะลิ ๑ หม้อ แล้วได้แบ่งส่วนบุญให้แก่พญายม นายนิรบาลทั้งหลายได้นำเขาผู้บังเกิดในนรกด้วยอุกฤษฏกรรมไปยังสำนักพญายม เมื่อเขาระลึกถึงกุศลไม่ได้ด้วยเหตุที่ทั้งสาม พญายมจึงตรวจดูเอง พลังเตือนเขาให้ระลึกว่า “ท่านได้บูชาพระมหาเจดีย์ด้วยดอกมะลิ ๑ หม้อ แล้วได้แบ่งส่วนบุญให้เรามิใช่หรือ” เวลานั้น เขาก็ระลึกได้ขึ้นมาทันทีจึงจุดไปบังเกิดยังเทวโลก^{๗๓}

(๓) มหาอำมาตย์ถวายทรัพย์เป็นค่าจิวรแก่ภิกษุที่จำพรรษาในวัดเชตวัน

เมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกคหบดี เมืองสาวัตถี ครั้งนั้น มหาอำมาตย์ผู้ปฏิบัติคุณงามความดีของท่านพระอุปนันทศากยบุตร ส่งทรัพย์สำหรับจ่ายจิวรไปกับทูตถวายแก่ท่านพระอุปนันทศากยบุตร สั่งว่า “เจ้าจงจ่ายจิวรด้วยทรัพย์นี้แล้วให้ท่านพระอุปนันทศากยบุตร”

ทูตนั้นเข้าไปหาท่านพระอุปนันทศากยบุตร กราบเรียนว่า “ท่านเจ้าข้า ทรัพย์สำหรับจ่ายจิวรนี้แล กระผมนำมาถวายเฉพาะพระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าจงรับทรัพย์สำหรับจ่ายจิวร”

ท่านพระอุปนันทศากยบุตรได้ตอบว่า “พวกเราได้รับทรัพย์สำหรับจ่ายจิวรไม่ได้ รับได้แต่จิวรอันเป็นของควรรโดยกาลเท่านั้น” แล้วได้แสดงอุบาสกผู้เป็นไวยาจกรของภิกษุทั้งหลาย

ทูตนั้น สั่งอุบาสกนั้นให้เข้าใจแล้ว กลับเข้าไปหาท่านพระอุปนันทศากยบุตรแจ้งว่า “ท่านเจ้าข้า อุบาสกที่พระคุณเจ้าแสดงเป็นไวยาจกรนั้น กระผมสั่งให้เขาเข้าใจแล้ว ในเวลาที่พระคุณเจ้าต้องการด้วยจิวร ขอให้พระคุณเจ้าจงเข้าไปหาเขา เขาก็ให้พระคุณเจ้าครองจิวรตามกาล”^{๗๔}

(๔) มหาอำมาตย์สร้างวิหารถวายพระฉนนะ

มหาอำมาตย์ผู้ปฏิบัติคุณงามความดีของท่านพระฉนนะ ได้สร้างวิหารถวายท่านพระฉนนะ แต่ท่านพระฉนนะสั่งให้มุงให้โบกฉาบวิหารที่สำเร็จแล้วบ่อยครั้ง วิหารนั้นหนักเกินไป จึงได้พังทลายลงมา ท่านพระฉนนะมีวสาละวนเก็บรวบรวมหญ้าและไม้ ได้ทำนาข้าวเหนียวของพราหมณ์คนหนึ่งให้เสียหายไป^{๗๕}

(๕) อาโรหิตะมหาอำมาตย์บวชเป็นภิกษุ

สมัยที่พระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น มหาอำมาตย์ผู้หนึ่ง ชื่ออาโรหิตะ ได้บวชอยู่ในสำนักภิกษุ ภรรยาเก่าของท่านก็ได้บวชอยู่ในสำนักภิกษุณี

ต่อมา ภิกษุนั้นทำภักตกิจในสำนักภิกษุณีนั้น เมื่อภิกษุนั้นกำลังฉันอยู่ ภิกษุณีนั้นได้ยื่นปฏิบัติอยู่ใกล้ๆ ด้วยน้ำฉันและการพัดวีแล้วกล่าวถ้อยคำที่ยั่ววนเกี่ยวกับการอยู่ครองเรือน ภิกษุนั้นจึงรุกรานนางว่า “ดูก่อนน้องหญิง เธออย่าได้ทำเช่นนี้ ซ่อนนี้ไม่สมควร”^{๗๖}

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน อจ.ต.ก.อ. (ไทย) ๓๔/๑๕๙-๑๖๐.

^{๗๔} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๘๔๔.

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๔/๓๔๓.

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๕/๑๙๖.

(๖) มหาอำมาตย์ถวายผ้าจําพรรษา

สมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี มหาอำมาตย์คนหนึ่งจะไปค้างคืนต่างถิ่น สงทูตไปหาภิกษุว่า “ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายมาเถิด กระผมจะถวายผ้าจําพรรษา”^{๗๗} ภิกษุทั้งหลายรังเกียจว่า “พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตผ้าจําพรรษาแก่ภิกษุผู้อยู่จําพรรษา” จึงไม่ไป

มหาอำมาตย์ตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ทำไมพระคุณเจ้าทั้งหลายเมื่อเราส่งทูตไป จึงไม่มาเล่า เราจะเดินทางไปรบ จะเป็นจะตายก็ยากจะรู้ได้” พวกภิกษุได้ทราบข่าวที่มหาอำมาตย์ตำหนิ ประณาม โพนทะนา จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รับอัจเจกจีวร^{๗๘} เก็บไว้ได้” สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายทราบว่ “พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้รับอัจเจกจีวร เก็บไว้ได้” จึงรับอัจเจกจีวรเก็บไว้จนเกินสมัยจีวรกาล จีวรเหล่านั้นภิกษุห่อแขวนไว้ที่สายระเดียง^{๗๙}

ท่านพระอานนท์เที่ยวจาริกไปตามเสนาสนะเห็นจีวรเหล่านั้นแขวนอยู่ที่สายระเดียง จึงถามภิกษุทั้งหลายว่า “จีวรเหล่านี้ของใครแขวนไว้ที่สายระเดียงและเก็บไว้นานกี่วันแล้ว” ภิกษุเหล่านั้นบอกพระอานนท์ตามที่ได้เก็บไว้

ท่านพระอานนท์ตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ทำไมภิกษุทั้งหลายรับอัจเจกจีวรแล้ว เก็บไว้จนเกินสมัยจีวรกาลเล่า” แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุรับว่าจริง จึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ก็เมื่อยังเหลืออีก ๑๐ วันจึงจะถึงวันเพ็ญเดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันครบไตรมาส อัจเจกจีวรเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ภิกษุรู้้อยู่ว่าเป็นอัจเจกจีวรพึงรับไว้ครั้งรับไว้แล้วควรเก็บไว้ได้ชั่วสมัยที่เป็นจีวรกาล ถ้าเก็บไว้เกินกำหนดนั้น ต้องอาบัตินิสสัคคิ-ปาจิตตีย์^{๘๐}

^{๗๗} ผ้าจําพรรษา คือ ผ้าที่ทากถวายแก่พระสงฆ์อยู่จําพรรษาครบแล้วในวัดนั้นภายในเขตจีวรกาล เรียกเป็นคำศัพท์ว่า ผ้าวัสสาวาสิกา วัสสาวาสิกสาฎก หรือ วัสสาวาสิกสาฎิกา; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕๒.

^{๗๘} อัจเจกจีวร คือ จีวรรีบร้อน หรือผ้าดวน หมายถึง ผ้าจําพรรษาที่ทากผู้มีเหตุรีบร้อนขอถวายก่อนกำหนดเวลาปกติ (กำหนดเวลาปกติสำหรับถวายผ้าจําพรรษา คือ จีวรกาลนั่นเอง กล่าวคือ ต้องผ่านวันปวารณาไปแล้ว เริ่มแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ และถ้ากรานกฐินแล้ว นับต่อไปอีกถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เหตุรีบร้อนนั้น เช่น เขาจะไปทัพ หรือเจ็บไข้ไม่ไว้ใจชีวิต หรือมีศรัทธาเลื่อมใสเกิดขึ้นใหม่) อัจเจกจีวรเช่นนี้ มีพุทธานุญาตให้ภิกษุรับเก็บไว้ได้ แต่ต้องรับก่อนวันปวารณาไม่เกิน ๑๐ วัน (คือ ตั้งแต่ ขึ้น ๖ ค่ำ ถึง ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑); พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๒๘.

^{๗๙} คือ ราวผ้าหรือราวตากผ้าของภิกษุสามเณร สมัยก่อนใช้หวายและเชือกปอทำ ต่อมาแม้ใช้ลวดหรือเชือกในลอนซึ่งให้ตั้งใช้เป็นราวผ้า ก็เรียกว่าสายระเดียงเช่นกัน; พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด** (กรุงเทพฯพมทานคร : สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๑๙.

^{๘๐} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๔๘/๙๔, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๘/๑๖๘.

(๗) อุคคมาหาอำมาตย์พึงธรรม

มหาอำมาตย์ของพระราชาชื่อว่าอุคคะ เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์เหลือเกินที่มีคารเศรษฐีผู้เป็นหลานของโรหณเศรษฐี เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมาย มีโภคสมบัติมากมายถึงเพียงนี้” พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “มีคารเศรษฐีนั้น มีทรัพย์มากมายสักเท่าไร” อุคคมาหาอำมาตย์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรามีทองแสนหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเงิน”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนอุคคะ ทรัพย์นั้นมีอยู่แล เรามีได้กล่าวว่ามี แต่ทรัพย์นั้นแล เป็นของทั่วไปแก่ไฟ น้ำ พระราชา โจร ทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก ดูก่อนอุคคะ ทรัพย์ ๗ ประการนี้แล ไม่ทั่วไปแก่ไฟ น้ำ พระราชา โจร ทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก ทรัพย์ ๗ ประการเป็นไฉน คือ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ และปัญญา ดูก่อนอุคคะ ทรัพย์ ๗ ประการนี้แล ไม่ทั่วไปแก่ไฟ น้ำ พระราชา โจร ทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก

ผู้ใดจะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม
มีทรัพย์ ๗ ประการนี้ คือ สัทธานะ
ศีลธนะ หิริธนะ โอตตัปปธนะ
สุตธนะ จาคธนะ และปัญญาธนะ
ผู้นั้นแลเป็นคนมีทรัพย์มาก
ใครๆ ไม่พึงชนะได้ทั้งในเทวโลกและมนุษย์โลก
เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญา
เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล
ความเลื่อมใสและการเห็นธรรม^{๘๑}

(๘) จิตตมาหาอำมาตย์ ศรัทธา บำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย

เล่ากันมาว่า ที่บ้านของจิตตมาหาอำมาตย์นั้น เขาประกอบเสาวเวลา^{๘๒} ไว้ในบ้านเพื่อแจ้งกาลแห่งภักติกง ชื่อว่าความบกพร่องด้วยปัจจัยของภิกษุผู้มาถึงประตูบ้านของมหาอำมาตย์นั้น มิได้มีในวันหนึ่งๆ เขาใช้จ่ายเงินถึง ๖๐ กหาปณะออกไปเพื่อความเป็นไปแห่งเกสัช เพราะฉะนั้น ที่บ้านของมหาอำมาตย์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสจึงเป็นที่โคจรสำหรับบริษัท ๔ มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผ่านเข้าออก เป็นดุจบ่อน้ำ รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาวะ อบอวลไปด้วยกลิ่นของฤๅษี^{๘๓}

(๙) มหาอำมาตย์ผู้เลื่อมใสใหม่ ถวายทาน

คนทั้งหลายทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตข้าวต้มและขนมหวานแก่ภิกษุ จึงจัดเตรียมข้าวต้มขึ้น^{๘๔} และขนมหวานถวายแต่เช้า พวกภิกษุที่รับประเคนข้าวต้มขึ้นและขนมหวานแต่เช้า ฉันทัดอาหารในโรงอาหารไม่ได้ตามต้องการ

^{๘๑} อัง.สุตตก.(บาลี) ๒๓/๗/๖, อัง.สุตตก.(ไทย) ๒๓/๗/๑๓-๑๔

^{๘๒} นานาฬิกา, หอนาฬิกา.

^{๘๓} ตูรายละเอียดยใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๓๗๕.

^{๘๔} ข้าวต้มขึ้น คือ ข้าวต้มที่ควรบริโภค มีคติดอย่างข้าวสุก.

สมัยนั้น มหาอำมาตย์คนหนึ่งผู้เลื่อมใสใหม่ได้เตรียมภัตตาหารไว้มากมายแล้วนิมนต์ ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานเพื่อเจริญกุศลในวันรุ่งขึ้น ครั้นเวลาเช้า พระพุทธเจ้าทรงครอง อันตราวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จไปยังเรือนของมหาอำมาตย์ผู้เลื่อมใสใหม่นั้น ประทับนั่งบน อาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เขาได้ประเคนอาหารแก่ภิกษุ แต่กลับถูก พวกภิกษุบอกให้ ถวายแต่น้อย เพราะได้ฉันข้าวต้นชั้นมาก่อนแล้ว

มหาอำมาตย์ผู้เลื่อมใสใหม่เข้าใจว่าที่ภิกษุสงฆ์กล่าวอย่างนั้น เพราะรังเกียจที่ตนเป็น อำมาตย์ผู้เลื่อมใสใหม่ คงจะมีของถวายไม่เพียงพอ จึงได้ตำหนิ ประณาม โพนทะนาภิกษุสงฆ์ และ หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปแล้วนั้น เขาเกิดความกังวลใจในทาน จึงได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงให้มหาอำมาตย์ผู้เลื่อมใสใหม่นั้นเห็นชัด ชวนให้อวยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่กล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา แล้วตรัสว่า “มหาอำมาตย์ ท่านนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยการให้ที่ล้ำเลิศใด ท่านชื่อว่าสร้างสมบุญไว้มาก เพราะการให้ที่เลิศนั้น ภิกษุแต่ละรูปผู้รับเมล็ดข้าวสุก แต่ละเมล็ดของท่านล้วนเลิศด้วยคุณสมบัติใด ท่านจึงเป็นผู้ที่ชื่อว่า สร้างสมบุญไว้มากเพราะภิกษุผู้เลิศด้วยคุณสมบัตินั้น สวรรค์เป็นหนทางที่ท่าน เริ่มต้นไว้แล้ว” มหาอำมาตย์ผู้เลื่อมใสใหม่นั้นได้ฟังธรรมแล้วก็ร่าเริง เบิกบานใจ ลุกจากที่นั่ง ถวาย อภิวาทพระพุทธเจ้า ทำประทักษิณแล้วกลับไป^{๕๕}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า บทบาทการทำหน้าที่ด้านศาสนาของอำมาตย์ ส่วนมากเป็นการ ทำหน้าที่ถวายความอุปถัมภ์บำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ ถวายภัตตาหาร ค่าใช้จ่ายจีวร สร้างวิหาร เสนาสนะถวาย ช่วยส่งเสริมการศึกษาปฏิบัติธรรม และบางท่านมีศรัทธาจนได้ถึงออกบวชเป็นภิกษุ เพื่อศึกษาธรรม ประพฤติปฏิบัติธรรม และเผยแผ่ธรรม ช่วยเป็นกำลังให้พระพุทธศาสนา

๔.๕.๓ บทบาทการดูแลครอบครัว

บทบาทด้านนี้ เป็นบทบาทของอำมาตย์ในฐานะพลเรือนที่มีต่อครอบครัว เป็นการ ทำหน้าที่ในฐานะบุตรต่อบิดามารดาสามีต่อภรรยา บิดาต่อบุตรและธิดา จากการศึกษาพบว่า บทบาท ของอำมาตย์ด้านครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีดังนี้

(๑) วิธึรบัณฑิตอำมาตย์ให้อโวาทแก่ภรรยา บุตรธิดา ญาติมิตร

วิธึรบัณฑิตเป็นอำมาตย์ในพระนครอินทปัตต์ แห่งแคว้นกुरू ซึ่งพระเจ้าธัญชัยไกรพิทย์ ทรงครองราชย์อยู่ มีหน้าที่คอยถวายอรรถธรรมแก่พระเจ้าธัญชัยไกรพิทย์และสั่งสอนธรรมแก่กษัตริย์ ทั้งหลายในชมพูทวีป ท่านเป็นผู้ปราดเปรื่องด้วยปัญญา มีถ้อยคำวาจาอันไพเราะอ่อนหวาน เป็นมหา ธรรมกถึก ประเล้าประโลมพระราชาชาวชมพูทวีปทั้งหมดด้วยธรรมเทศนา อันไพเราะจับใจ จน พระราชาเหล่านั้นไม่ยอมเสด็จกลับไปพระนครของพระองค์ แสดงธรรมแก่มหาชนด้วยพุทธลีลาอยู่ใน นครนั้นด้วยยศอันยิ่งใหญ่

เมื่อพระเจ้าธัญชัยไกรพิทย์ทรงเล่นสกาแพพนันกับปุณณกยัภษแล้วต้องเสียวิธึรบัณฑิต อำมาตย์เป็นค่าพนันให้ปุณณกยัภษไปนั้น วิธึรบัณฑิตได้ขอเวลาปุณณกยัภษ ๓ วัน เพื่อต้องการ จัดแจงกิจในเรือน ได้เรียกภรรยา บุตรธิดา สะใภ้ ญาติมิตรและทาสกรรมกรทั้งหมด มาสั่งสอนว่า

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๘๓/๕๗, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๓/๙๒.

“พวกเจ้าอย่าวิตก อย่าเศร้าโศก อย่ารำไรรำพันไปเลย สังขารไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนไป เป็นธรรมดา สมมติธรรมที่ชื่อว่ายศ^{๘๖} ย่อมเสื่อมไปเป็นธรรมดา” พ่อจะแสดง “ราชวสดีธรรม” ซึ่งเป็นหน้าที่ของข้าราชการที่ดีให้ลูกฟัง อันจะเป็นเหตุให้ลูกได้รับยศ จงตั้งใจฟังให้ดี ครั้นแล้วจึงเริ่มแสดงราชวสดีธรรมอันเป็นหน้าที่ของข้าราชการที่ดี^{๘๗}

เมื่อวิรุบบัณฑิตอำมาตย์แสดงราชวสดีธรรม อันเป็นหลักของการเป็นข้าราชการที่ดี สอนบุตรภรรยาญาติมิตรจบลงก็เป็นวันที่ ๓ ครบตามกำหนด จึงอาบน้ำเข้าประตู บริโภคอาหารแล้ว แวดล้อมด้วยหมู่ญาติไปทูลลาพระราชบิดา ไปกับปวงนักษัตร^{๘๘} ตามที่ได้ให้สั่งไว้

(๒) อุดตมมานพดำรงตำแหน่งอำมาตย์ทำหน้าที่แทนบิดา

เมื่ออำมาตย์ของพระเจ้าอุเทนได้สิ้นชีวิตลงแล้ว หลังจากนั้นพระเจ้าอุเทนจึงทรงแต่งตั้ง อุดตมมานพผู้เป็นบุตรของอำมาตย์นั้นให้ทำหน้าที่แทนบิดา^{๘๙} อุดตมมานพได้ดำรงอยู่ในตำแหน่ง อำมาตย์ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการงานภายในพระนคร^{๙๐}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า บทบาทการทำหน้าที่ด้านครอบครัวของอำมาตย์นี้ เป็นการทำหน้าที่ซึ่งมีผลต่อความสุขภายในครอบครัว เป็นการทำหน้าที่ตามหลักทศ ๖ คือ ในฐานะของบิดาก็ให้การอบรมแนะนำสั่งสอนบุตร ห้ามมิให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี และในฐานะบุตรก็ดำรงวงศ์ตระกูลไว้ โดยเข้ารับตำแหน่งอำมาตย์แทนบิดา

๔.๕.๔ คุณค่าบทบาทด้านธุรกิจและกิจการทั่วไป

อำมาตย์ฝ่ายกิจการทั่วไปที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น เป็นอำมาตย์ผู้ช่วย คอยติดตามรับใช้ใกล้ชิด เป็นคนสนิทที่รู้ใจและไว้วางใจได้ดี มีหน้าที่ด้านธุรกิจ ดูแลทรัพย์สิน จัดการผลประโยชน์^{๙๑} ที่ดิน เก็บภาษีอากร หารายได้^{๙๒} รับจ่าย การค้าขาย ดูแลการเกษตรกรรม ผลผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหาร ประกอบพิธีกรรม และดูแลกิจการทั่วไป เมื่อกล่าวถึงคุณค่าบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้แล้ว บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายกิจการทั่วไปนี้ ถูกลำบากใช้เป็นบทบาทของข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีความสำคัญใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์

^{๘๖} ความยิ่งใหญ่, ความเป็นใหญ่, ความยกย่องนับถือ มี ๓ คือ (๑) เกียรติยศ ยศคือเกียรติ ได้แก่ ความมีชื่อเสียง มีเกียรติคุณ (๒) อิสริยยศ ยศคือความยิ่งใหญ่ และ (๓) บริวารยศ ยศคือบริวาร; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *จาริกอโคก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย*, หน้า ๔๙.

^{๘๗} ุรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๔๑๗-๔๒๙.

^{๘๘} ุรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๕๓๘/๒๘๙, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๕๓๘/๔๒๔.

^{๘๙} ทำหน้าที่ในฐานะบุตรบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ทานเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) จักทำกิจของท่าน (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล (๔) จักประพฤติตน ให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน; ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๙๐} ุรายละเอียดใน ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๙/๒๙๕.

^{๙๑} ขุ.ชา.เอก.อ. (ไทย) ๕๕/๔.

^{๙๒} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๕๗.

ข้าราชการพลเรือนในพระองค์นั้น แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ข้าราชการพลเรือนในพระองค์
ในสำนักพระราชวัง และข้าราชการพลเรือนในพระองค์ ในสำนักราชเลขาธิการ^{๙๓}

ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ สำนักพระราชวัง มีหน้าที่ดังนี้ คือ

- (๑) ถวายความสะดวก ความปลอดภัยแก่ พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์
- (๒) ปฏิบัติงานในพระองค์พระมหากษัตริย์ตามพระราชประสงค์
- (๓) ปฏิบัติงานในพระองค์พระบรมวงศานุวงศ์
- (๔) ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการตรวจรักษาพยาบาลถวายพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

(๕) ดูแลรักษาและบูรณะซ่อมแซมเครื่องราชภัณฑ์ ราชูปโภค ปุชนียสถานต่างๆ ที่อยู่ใน
ความรับผิดชอบของสำนักพระราชวัง

(๖) จัดงาน และปฏิบัติงานพระราชพิธี รัฐพิธี การพระราชกุศลต่างๆ ตลอดจนงานเสด็จ
พระราชดำเนิน

(๗) จัดการกองทุนต่างๆ และผลประโยชน์ทรัพย์สินของวัดหลวงที่อยู่ในความรับผิดชอบ
ของสำนักพระราชวัง และที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตลอดจนทรัพย์สินของพระบรมวงศานุวงศ์
ที่ฝากไว้โดยพระบรมราชานุมัติ

(๘) ควบคุมดูแลรักษาและบูรณะซ่อมแซมพระราชฐานต่างๆ ตลอดจนวัดหลวง สุสาน
หลวงและอาคารสถานที่ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักพระราชวัง รวมทั้งพระราชพาหนะ

(๙) จัดสวัสดิการเจ้าหน้าที่ในสังกัดตั้งแต่ที่פקอาศัย สโมสรข้าราชการ ตลอดจน
ฌาปนกิจสงเคราะห์

(๑๐) ปฏิบัติการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาผู้ปฏิบัติงานในสังกัด ตลอดจนจัดฝึกอบรมบุตร
หลานของผู้ปฏิบัติงานในสังกัด เพื่อให้เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีค่าแก่สังคมและประเทศชาติ

(๑๑) เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เช่น การจัดพิพิธภัณฑ์
พระแสงปืนและอาวุธปืนโบราณ พิพิธภัณฑ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พิพิธภัณฑ์พระที่นั่งวิมานเมฆ
และพิพิธภัณฑ์ศิลปะชาติ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต เป็นต้น

(๑๒) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสำนักพระราชวัง
หรือ ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ^{๙๔}

ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ สำนักราชเลขาธิการ มีหน้าที่ดังนี้ คือ

(๑) ปฏิบัติงานเลขานุการในพระองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งราชการแผ่นดินและส่วน
พระองค์ รวมทั้งงานเลขานุการในพระองค์พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนงานเลขานุการของคณะ
องคมนตรี

(๒) ประสานงานระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ กับรัฐบาล รัฐสภา หน่วยราชการ
องค์กรต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งประชาชนทั่วไปให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

^{๙๓} ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑๒๖ ตอนที่ ๑๐๐ ก ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๒, หน้า ๖.

^{๙๔} ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๑๕ ตอนที่ ๖๕ ก.ล.ว. ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑, หน้า ๑-๒.

(๓) ดำเนินการเกี่ยวกับการขอพระราชทานพระมหากรุณาเรื่องต่างๆ และสนองพระราชกระแสเกี่ยวกับการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของพสกนิกร

(๔) เผยแพร่พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ให้ประชาชนได้รับทราบอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ

(๕) ปฏิบัติงานอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนด ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสำนักพระราชเลขาธิการ^{๙๕}

นอกจากนี้ ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ ยังมีหน้าที่ประสานงานและบริหารโครงการด้านพระราชกรณียกิจและโครงการอื่นเนื่องมาจากพระราชดำริ เช่น โครงการส่วนพระองค์ สวนจิตรลดา โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มูลนิธิโครงการหลวง มูลนิธิชัยพัฒนา และมูลนิธิสายใจไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดต่อพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์เป็นอย่างยิ่ง โดยมีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบด้านการรับใช้ในกิจการส่วนพระองค์ต่างๆ ทุกประเภท คอยถวายความสะดวก ความปลอดภัยต่อพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ รับผิดชอบเกี่ยวกับการดูแลรักษาทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ บูรณะซ่อมแซมพระราชฐาน^{๙๖} เครื่องราชภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค รับผิดชอบงานบริหารทั่วไป งานเลขานุการ ในพระองค์พระมหากษัตริย์ งานสารบรรณ งานประชาสัมพันธ์ งานกฎหมาย การคลัง ดูแลรับผิดชอบการจัดงานพระราชพิธี งานพระราชกุศล งานรัฐพิธีและงานพิธีต่างๆ ให้ถูกต้องตามราชประเพณี

สรุปได้ว่า บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายกิจการทั่วไป เมื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่ากับสังคมปัจจุบัน สามารถนำมาใช้เป็นบทบาทของข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ ซึ่งข้าราชการประเภทนี้จะต้องคอยติดตามรับใช้ใกล้ชิด เป็นคนสนิทที่รู้ใจและไว้วางใจได้เป็นอย่างดี สามารถปฏิบัติงานเลขานุการในพระองค์พระมหากษัตริย์ คอยประสานงานระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ กับรัฐบาล รัฐสภา หน่วยราชการ องค์กรต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ รวมถึงประชาชนทั่วไปให้เป็นไปโดยเรียบร้อย โดยมีหลักธรรม คุณธรรม และ “ประมุขจริยธรรมข้าราชการพลเรือน”^{๙๗} เป็นเครื่องกำกับในการทำหน้าที่

กล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทของอำมาตย์ด้านธุรการและกิจการทั่วไป เป็นบทบาทของอำมาตย์เข้ารับใช้ทั่วไปถวายงานในส่วนพระองค์ ถวายงานรับใช้ภายในราชสำนัก ดูแลทรัพย์สินจัดการผลประโยชน์ ดูแลด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านศาสนา และด้านครอบครัว ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายกิจการทั่วไปนี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ ในปัจจุบัน

^{๙๕} สำนักราชเลขาธิการ, <http://www.ohm.go.th/th/office-of-his-majesty-principal-private-secretary/about#history>, สืบค้น เมื่อ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๖.

^{๙๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๙๙๕.

^{๙๗} ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๒๖ ตอนพิเศษ ๑๖๒ ง, ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๗๓-๘๖.

๔.๖ สรุป

เมื่อศึกษาบทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อย่างครบถ้วนแล้ว จะเห็นได้ว่า บทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น สามารถจำแนกได้เป็น ๕ ฝ่าย คือ (๑) ฝ่ายถวายงานเป็นที่ปรึกษา (๒) ฝ่ายอบรมสั่งสอน (๓) ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง (๔) ฝ่ายตุลาการ และ (๕) ฝ่ายธุรการและกิจการทั่วไป

อำมาตย์ฝ่ายถวายงานเป็นที่ปรึกษาพระราชา มีบทบาทหน้าที่ถวายคำปรึกษาสำคัญ เพื่อให้ทรงพิจารณาในราชกิจ ถวายคำแนะนำปรึกษาเป็นการส่วนพระองค์ ถวายงานเข้ารับใช้ภายในราชสำนัก และถวายงานรับใช้ส่วนพระองค์ตามพระประสงค์ ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายถวายงานเป็นที่ปรึกษานี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทขององคมนตรี ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่า ในปัจจุบัน โดยองคมนตรีที่ดีนั้น จะต้องเป็นนักปราชญ์ มีความรอบรู้ เป็นพหุสูต มีความสามารถ ใช้หลักทฤษฎีธรรม มาเป็นหลักธรรมในการทำหน้าที่ ถวายคำแนะนำในทางที่ดี ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อองค์พระมหากษัตริย์และประเทศชาติ

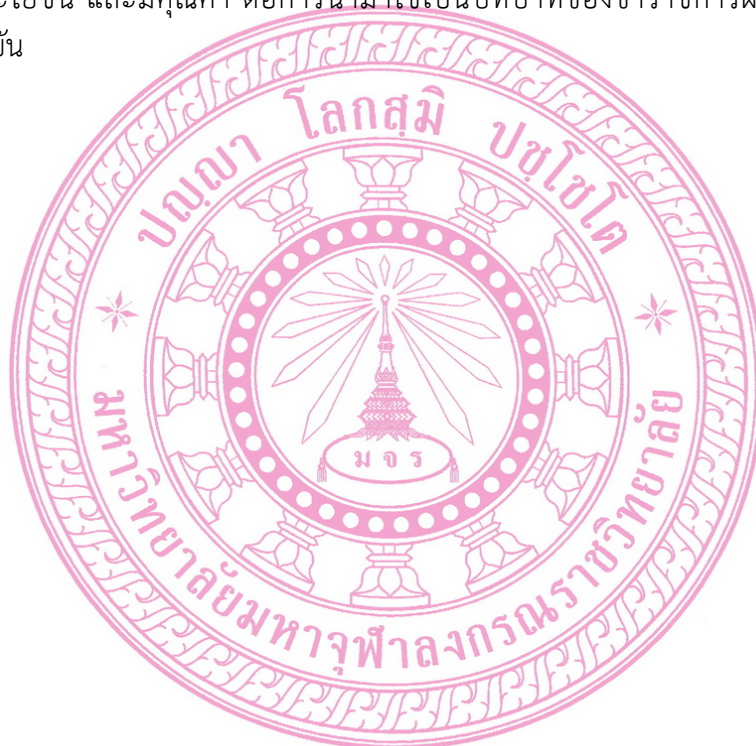
อำมาตย์ฝ่ายอบรมสั่งสอน มีบทบาทหน้าที่ถวายความรู้แด่พระราชา พระมหากษัตริย์ พระราชกุมาร พระบรมวงศานุวงศ์ และสอนบรรพชนธรรม ให้ความรู้ อบรม สั่งสอนศิลปะวิทยา ให้แก่กุลบุตร กุลธิดา อบรม สั่งสอนหลักธรรมที่จะพึงประพฤติปฏิบัติแก่ประชาชน ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายอบรมสั่งสอนนี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่าในปัจจุบัน โดยครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาที่ดีนั้น จะต้องมีการศึกษา มีเมตตาต่อศิษย์ เป็นที่เคารพ นายกษัตริย์ ได้เล่าเรียนศึกษามาก มีความรู้สามารถชี้แจงให้ศิษย์เข้าใจ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถามของศิษย์ และแนะนำศิษย์ให้เป็นคนดี ให้มีความรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรม

อำมาตย์ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง มีบทบาทหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ปกครองบริหาร กำหนดนโยบาย วางแผนการดำเนินงาน แนวทาง การปฏิบัติ ตัดสินใจ วินิจฉัยและสั่งการต่างๆ ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายทหารและปกครองบ้านเมืองนี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการตำรวจ นักปกครอง และนักการเมือง ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่าในสังคมปัจจุบัน โดยผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการตำรวจ นักปกครอง และนักการเมืองที่ดีนั้น จะต้องมีความซื่อสัตย์ มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ไม่คิดคดทรยศต่อบ้านเมือง สามารถปกครอง บริหาร บ้านเมืองให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน และมีความเจริญก้าวหน้า

อำมาตย์ฝ่ายตุลาการ มีบทบาทหน้าที่วินิจฉัยคดี ตัดสินคดีความตามสมควรแก่ความผิด ทำคนถูกให้เป็นคนถูก ทำคนผิดให้เป็นคนผิด คัมภีร์รักษาสิทธิให้ความยุติธรรมเสมอภาคเท่าเทียมกันแก่คนทุกฝ่าย ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายตุลาการนี้ ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของข้าราชการฝ่ายตุลาการ ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่าในสังคมปัจจุบัน โดยข้าราชการฝ่ายตุลาการที่ดีนั้น จะต้องพิจารณาตัดสินคดีความ โดยเว้นจากอคติ ๔ และโดยมีธรรมเป็นใหญ่ ยึดถือกฎระเบียบแบบแผน ความถูกต้องตั้งมั่นเป็นที่ตั้ง

อำมาตย์ฝ่ายธุรการ กิจการทั่วไป มีบทบาทหน้าที่คอยติดตามรับใช้ใกล้ชิด เป็นคนสนิทที่รู้ใจและไว้วางใจได้ดี ปฏิบัติงานด้านธุรการ ดูแลทรัพย์สิน จัดการผลประโยชน์ ดูแลการค้าขาย ดูแล

การเกษตรกรรม ผลผลิต พืชพันธุ์ธัญญาหาร ประกอบพิธีกรรม และดูแลกิจการต่างๆ ไปทั้งในและนอกราชสำนัก ซึ่งต่อมาบทบาทของอำมาตย์ฝ่ายธุรการ กิจการทั่วไปนี้ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ ให้เกิดประโยชน์ มีคุณค่าในสังคมปัจจุบัน โดยข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ดั่งนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ไว้วางใจได้ คอยเฝ้าติดตามรับใช้ใกล้ชิด สามารถสนองงานได้ตามพระอภัยมณี ประสานงานระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ กับรัฐบาล รัฐสภา หน่วยราชการ องค์กรต่างๆ รวมถึงประชาชนทั่วไปให้เป็นไปโดยเรียบร้อย เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีความสำคัญ มีประโยชน์ และมีคุณค่า ต่อการนำมาใช้เป็นบทบาทของข้าราชการฝ่ายต่างๆ ในสังคมไทย ยุคปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้จะได้สรุปผลการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ ใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ว่า “อำมาตย์” หมายถึง บุคคลผู้เป็นที่ปรึกษาในราชกิจ ข้าเฝ้ารับใช้ใกล้ชิด คนสนิทของพระราชา และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนัก

อำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเป็นคนธรรมดาสามัญบ้าง เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีบ้าง มีบทบาทเป็นผู้ช่วยและผู้รับใช้กษัตริย์หรือพระราชาซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง โดยทำงานคอยช่วยเหลือและรับใช้อยู่ภายในราชสำนัก

พระราชาจะทรงคัดเลือกบุคคลที่มีคุณสมบัติครบถ้วน เป็นบัณฑิต มีปัญญา ชื่อสัตย์ สุจริต จงรักภักดี เพื่อรับเข้ามาดำรงตำแหน่งอำมาตย์โดยวิธีวัดพฤติกรรมต่างๆ พิจารณาจากความรู้ความสามารถและให้สืบทอดตำแหน่งแทนบิดาผู้เคยเป็นอำมาตย์มาก่อน รับเข้ามาเป็นอำมาตย์ให้ทำหน้าที่ในฝ่ายต่างๆ

เมื่อเข้ารับตำแหน่งแล้ว อำมาตย์ที่ประพฤติดีประพฤติชอบจะได้รับความดี ความชอบ เจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ ได้รับพระราชทานฐานันดรที่สูงๆ ขึ้นไป ส่วนอำมาตย์ที่ไม่มีความซื่อสัตย์สุจริต คิดกบฏ คดโกง กินสินบน ประพฤติไม่ดี ประพฤติไม่ชอบ ย่อมจะได้รับความตำหนิจากตำแหน่ง โดยการถูกถอดยศ ปลดออก ถูกเนรเทศออกจากแคว้นแคว้นตามสมควรแก่ความผิด

อำมาตย์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระราชา เป็นผู้ที่คอยถวายงานอย่างใกล้ชิด เป็นที่ปรึกษาในราชกิจ เป็นผู้กระทำการงานทั้งหลายทั้งมวลของพระราชาให้สำเร็จได้ตามพระประสงค์ เป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งของพระราชาที่จะคอยช่วยเหลือในการปกครองและบริหารบ้านเมือง ซึ่งพระราชาจะขาดอำมาตย์เสียมิได้ โดยมีบทบาทหน้าที่สำคัญ ๕ ฝ่าย คือ ฝ่ายเป็นที่ปรึกษาของพระราชา ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรม ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง ฝ่ายตุลาการ และฝ่ายธุรการและกิจการทั่วไป

๕.๑.๒ หลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาหลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ว่า หลักธรรมที่อำมาตย์นำมาใช้ในการทำหน้าที่มี ๕ ด้าน คือ หลักธรรมในการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระราชา หลักธรรมในการทำหน้าที่เป็นผู้อบรมสั่งสอนธรรม หลักธรรมในการทำ

หน้าทีเป็นผู้ดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง หลักธรรมในการทำหน้าที่ตัดสินคดีความ และหลักธรรมในการทำหน้าที่ธุรการและกิจการทั่วไป

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระราชานั้น เป็นหลักธรรมโดยตรงเกี่ยวกับการเข้าเฝ้ารับใช้พระราชธา ประกอบด้วย ราชวสดีธรรม สัปบุริสธรรม ๗ อธิษฐานธรรม และโลกธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์มีสติปัญญา รู้จักการสำรวมระวัง อดทน อดกลั้น รู้จักกาลทีเหมาะสม และทำหน้าที่อยู่ในราชสำนักได้อย่างมีความสุข

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่เป็นผู้อบรมสั่งสอนธรรมนั้น เป็นหลักธรรมทางการศึกษา ประกอบด้วยพาหุสัจจะ และกัลยาณมิตรธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์มีความรู้ มีปัญญา เฉลียวฉลาด สามารถนำความรู้ที่น้อมมาถ่ายทอด อบรมสั่งสอน ให้การแนะนำพระราชธา ในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เป็นคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่ดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมืองนั้น เป็นหลักธรรมทางการเมืองและการปกครอง ช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์ได้แสดงความกตัญญูทเวทีตอบแทนคุณประเทศชาติบ้านเมือง ใช้ความรู้ความสามารถปกครองบ้านเมือง ประกอบด้วย ความกตัญญู ทศพิธราชธรรม อปรีหานิยธรรม และพรหมวิหารธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ มีความจำเป็นและสำคัญอย่างมาก ช่วยให้อำมาตย์ได้ดูแลบริหารบ้านเมืองด้วยความเรียบร้อย สงบสุข เกิดความสมัคสมานสามัคคีในสังคมา

หลักธรรมที่อำมาตย์ใช้ในการทำหน้าที่ธุรการและกิจการทั่วไปนั้น เป็นหลักธรรมทางการสงเคราะห์ ด้านศาสนา และด้านครอบครัว ประกอบด้วย สังคหวัตถุ ๔ อุปาสกธรรม ๗ บุญกิริยาวัตถุ ๓ อริยทรัพย์ ๗ สุรवासธรรม ๔ เว้นจากอบายมุข ๖ และสุขของสุรवास ๔ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ ช่วยส่งเสริมให้อำมาตย์ปฏิบัติหน้าที่รับใช้งานทั่วไปในราชสำนัก เป็นพุทธศาสนิกชนทีดี และใช้ชีวิตครองเรือนอย่างมีความสุข

หลักธรรมสำหรับการทำหน้าที่ของอำมาตย์เหล่านี้ เมื่ออำมาตย์ได้นำมาในการทำหน้าที่ของตนเองแล้ว ก็จะมีแต่ความสุข ความเจริญ แต่ถ้าหากอำมาตย์ขาดหลักธรรมเหล่านี้เสียแล้วก็จะมีความเดือดร้อน วุ่นวาย หาความสุข ความเจริญแก่ตนเองไม่ได้เลย

๕.๑.๓ วิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

บทบาทการทำหน้าที่ของอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น จำแนกได้เป็น ๕ ฝ่าย คือ (๑) ฝ่ายเป็นที่ปรึกษา (๒) ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรม (๓) ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง (๔) ฝ่ายตุลาการ และ (๕) ฝ่ายธุรการและกิจการทั่วไป

อำมาตย์ฝ่ายเป็นที่ปรึกษาพระราชธา มีบทบาทหน้าที่ถวายคำปรึกษาสำคัญ เพื่อให้ทรงพิจารณาในราชกิจ ถวายคำแนะนำปรึกษาเป็นการส่วนพระองค์ บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทขององคมนตรี โดยองคมนตรีที่ดั้นนั้น จะต้องเป็นนักปราชญ์ มีความรอบรู้ มีความสามารถ มีหลักราชวสดีธรรมในการทำหน้าที่ ถวายคำแนะนำในทางทีดี ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อองค์พระมหากษัตริย์และประเทศชาติ

อำมาตย์ฝ่ายอบรมสั่งสอนธรรม มีบทบาทหน้าที่ถวายความรู้แด่พระราชา พระมหาลี พระราชกุมาร พระบรมวงศานุวงศ์ และสอนนรชนธรรม ให้ความรู้ อบรม สั่งสอนศิลปวิทยา ให้แก่กุลบุตร กุลธิดา อบรม สั่งสอนหลักธรรมที่จะพึงประพฤติปฏิบัติแก่ประชาชน บทบาทของ อำมาตย์ฝ่ายนี้ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา ในสังคม ปัจจุบัน โดยครู อาจารย์ ที่ดีนั้น จะต้องมีการศึกษามีคุณธรรม มีเมตตาต่อศิษย์ มีความรู้ สามารถชี้แจง และแนะนำศิษย์ให้เป็นคนดีของสังคม

อำมาตย์ฝ่ายดูแลกำลังทหารและปกครองบ้านเมือง มีบทบาทหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อย ทั้งภายนอกและภายในประเทศ ปกครอง ดูแลความสุข ความทุกข์ของประชาชนแทน พระราชา บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการ- ตำรวจ นักปกครอง และนักการเมือง ในสังคมปัจจุบัน โดยผู้บัญชาการทหาร ผู้บัญชาการตำรวจ นักปกครอง และนักการเมืองที่ดีนั้น จะต้องมีการศึกษามีคุณธรรม มีความกตัญญูรู้คุณ มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี สามารถปกครอง บริหารบ้านเมืองให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนและมีความเจริญก้าวหน้า

อำมาตย์ฝ่ายตุลาการ มีบทบาทหน้าที่วินิจฉัยคดี ตัดสินคดีความตามสมควรแก่ความผิด ทำคนถูกให้เป็นคนถูก ทำคนผิดให้เป็นคนผิด คัดกรองรักษาสิทธิให้ความยุติธรรมเสมอภาคเท่าเทียมกันแก่คนทุกฝ่าย บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของข้าราชการฝ่ายตุลาการ ในสังคมปัจจุบัน โดยข้าราชการฝ่ายตุลาการที่ดีนั้น จะต้องพิจารณาตัดสินคดีความ โดยเว้นจากอคติ ๔ และโดยมีธรรมเป็นใหญ่ ยึดถือกฎระเบียบ แบบแผน ความถูกต้องดีงามเป็นที่ตั้ง

อำมาตย์ฝ่ายธุรการและกิจการทั่วไป มีบทบาทหน้าที่คอยติดตามรับใช้ใกล้ชิด เป็นคนสนิทที่รู้ใจและไว้วางใจได้ดี ปฏิบัติงานด้านธุรการ ดูแลทรัพย์สิน จัดการผลประโยชน์ ดูแลการค้าขาย ดูแลการเกษตรกรรม ผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหาร ประกอบพิธีกรรมและดูแลกิจการต่างๆ ไปทั้งในและนอกราชสำนัก บทบาทของอำมาตย์ฝ่ายนี้ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นบทบาทของข้าราชการพลเรือน- ในพระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ ในสังคมปัจจุบัน โดยข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ดีนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ไว้วางใจได้ คอยเฝ้าติดตามรับใช้ใกล้ชิด สามารถสนองงานได้ตามพระอัยยาศัย ประสานงานระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ กับรัฐบาล รัฐสภา หน่วยราชการ องค์กรต่างๆ รวมถึงประชาชนทั่วไปให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

จากผลการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาท” ในครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า บทบาท แนวคิด หลักธรรม และวิธีการดำเนินชีวิตของอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ดีงาม มีประโยชน์มาก สามารถนำมาปรับใช้กับบทบาทของข้าราชการพลเรือนในสังคมปัจจุบันได้ โดยนำตัวอย่างบทบาทของอำมาตย์ แต่ละฝ่ายที่ดีในพระพุทธศาสนาเป็นแบบอย่าง (model) กำหนดเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนและกำหนดเป็นแผนงานเชิงนโยบายปฏิบัติการให้ข้าราชการพลเรือนทั่วประเทศมีความภาคภูมิใจในเกียรติยศ

ชื่อเสียงของตนเองว่า ข้าราชการพลเรือนนั้น คือ ข้าราชการใช้พระราชอำนาจและข้าราชการใช้ประชาชน “งานราชการนั้น คือ งานของแผ่นดิน เป็นงานที่มีเกียรติ มีคุณค่า ข้าราชการจึงต้องสำเหนียก ตระหนักอยู่ตลอดเวลา ถึงฐานะและหน้าที่ของตน แล้วตั้งใจปฏิบัติงานทุกอย่าง โดยเต็มกำลังสติปัญญาความสามารถ ด้วยความสุจริตเที่ยงตรง และด้วยความมีสติยั้งคิด รู้ว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด สิ่งใดควรกระทำ สิ่งใดควรงดเว้น เพื่อให้งานที่ทำ ปราศจากโทษเสียหาย และบังเกิดผลประโยชน์ที่แท้ คือ ความเจริญมั่นคงของประเทศชาติและประชาชน”

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

จากการได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับอำมาตย์ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า เรื่องอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีรายละเอียดอีกมากมายที่ควรจะศึกษาเพิ่มเติม หากทำการศึกษาเพิ่มเติมจะทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับอำมาตย์ในแง่มุมอื่นๆ อย่างครบถ้วน ในวรรณคดีไทยและวรรณคดีสันสกฤตก็มีการกล่าวถึงอำมาตย์อยู่พอสมควร อีกทั้งในประวัติศาสตร์สังคมไทย เรื่องศักดิ์นา บรรดาศักดิ์ ยศ ราชทินนาม และตำแหน่งของอำมาตย์ ก็มีความสลับซับซ้อนอยู่มากพอสมควรเหมือนกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรจะทำการศึกษาวิจัยในเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้

- (๑) การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในวรรณคดีไทย
- (๒) การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอำมาตย์ในวรรณคดีสันสกฤต
- (๓) การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- (๔) การประยุกต์ใช้หลักธรรมของอำมาตย์กับข้าราชการเชิงพุทธบูรณาการ
- (๕) การประยุกต์ใช้หลักธรรมของอำมาตย์กับนักการเมืองเชิงพุทธบูรณาการ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.

_____ . ชาตภุชกถา ขุททกนิกายภุชกถา (จตุตถโถ ภาโค) ตัก-ปญจกนิပါတวณณา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . ชาตภุชกถา ขุททกนิกายภุชกถา (สตุตโถ ภาโค) วิสตี-จตุตถาลีสนิปิตวณณา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๕.

_____ . ธรรมปทภุชกถา ขุททกนิกายภุชกถา (ปรโหม ภาโค). ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

_____ . ธรรมปทภุชกถา ขุททกนิกายภุชกถา (ทุติโย ภาโค). ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

_____ . ประมตถทีปนี ขุททกนิกายภุชกถา จริยาปิฎกทวณณา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๔.

_____ . มโนรณปุรณิ องคตตรนิกายภุชกถา (ตติโย ภาโค) ปญจกาทินิปิตวณณา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓.

_____ . สมณฑปาสาทิกา วินยปิฎกทวณณา ปาราชิกกทวณณา (มหาวิภังคทวณณา) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . วิสุตชนวิลาสินี ขุททกนิกายภุชกถา (ปรโหม ภาโค) อปทานทวณณา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๔.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . วิสุตติมคคสส นาม ปกรณวิเสสสส ปฎิโม ภาโค. พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ . วิสุตติมรรคแปล ภาค ๑ ตอน๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ข. ข้อมูลผู้ตีพิมพ์

(๑) หนังสือ:

จิตร ภูมิศักดิ์. โฉมหน้าศักดินาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๙, นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

ฉลาด บุญลอยและคณะ, น.ต. พจนานุกรม บาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ. พระนคร : แพร์พิทยา, ม.ป.ป..

ธนิต อยู่โพธิ์. ภาวะเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล. พระนคร : ม.ป.ท. ๒๔๙๔.

..... . อานุกาพย์ปริตต์. พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์. นักการเมืองไทย : จริยธรรม ผลประโยชน์ทับซ้อน การคอร์รัปชัน. กรุงเทพมหานคร : สายธาร, ๒๕๕๓.

นิตย สัมมาพันธ์, รศ., ภาวะผู้นำ : พลังขับเคลื่อนองค์กรสู่ความเป็นเลิศ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อินโนกราฟ พิกส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

ป. หลงสมบุญ, พันตรี. พจนานุกรมมคอ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. วรรณคดีการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐.

..... . ธรรมรัฐ ธรรมราชา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ. การสื่อสารณรงค์เพื่อควบคุมการบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ : เหลียวหลัง แลหน้า ลงมือ และเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร : PNP GROUP CO,LTD, ๒๕๕๔.

ผกา สัตย์ธรรม. คุณธรรมของครู. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์, ผศ. (สมาน กลยาณธมโม). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระเทพดิลก, (ระแบบ จิตภาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๘.

..... . หลักการพัฒนาดน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). จาริกบุญ จาริกธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๒.

..... . จาริกอโศก (ธรรมจักรบนเคียวสี่ลึง) รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ผลิติมม์, ๒๕๕๒.

..... . ธรรมบุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๔๗.

..... . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

..... . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์ อภิธาน์ปทีปิกาแปล ฉบับนักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๙.

พระโมคคัลลานเถระ. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์ พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖.

ลิขิต ธีรเวคิน. **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔.

สุริย์ มีผลกิจ และ วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.

สุวรรณ เพชรนิล. **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓.

เสฐียร พันธรั้ง. **นักศึกษามหาวิทยาลัยตึกกลีลา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ราชทัณฑ์ เรือนจำกลาง คลองเปรม, ๒๕๒๖.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

(๒) บทความ:

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “บทวิเคราะห์อรรถกถาในประเด็นความเชื่อเรื่องต้นกำเนิดของโลกเป็นพุทธมติหรือพราหมณ์มติ”, ใน **รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา**. หน้า ๒๖๐. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

(๓) วิทยานิพนธ์:

บรรจบ บรรณรุจิ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุนิพพาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระปลัดประวิทย์ ตปคุโณ (ทับทอง). “บทบาทและคุณธรรมของราชภัฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. โครงการบัณฑิตศึกษา : สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๖.

พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี (แก้วทองเกตุ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความสำคัญและบทบาทของดาบสในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาวิจารณ์ มหาปณฺโณ (ทองมา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกศลสังยุต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาสุริยา สุเมธ (ด้วงดีลี). “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

วุฒินันท์ กันทะเตียน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สุกัญญา ห่อประทุม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบุโรหิตในวรรณคดีสันสกฤตและในวัฒนธรรมไทย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ราชกิจจานุเบกษา. แหล่งที่มา: <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/RKJ/index/index.htm> (๑ ตุลาคม ๒๕๕๖).

ราชบัณฑิตยสถาน. แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=3101> (๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕).

ราชบัณฑิตยสถาน. แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=3102> (๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕).

สำนักราชเลขาธิการ. แหล่งที่มา: http://www.ohm.go.th/sheets/1236937739_Full_job.pdf (๑๖ ม.ค. ๒๕๕๖).

สำนักราชเลขาธิการ. แหล่งที่มา: <http://www.ohm.go.th/th/office-of-his-majesty-principal-private-secretary/about#history> (๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๖).

๒. ภาษาอังกฤษ:

Rhys Davids T.W. and Stede William. **Pali-English Dictionary**. Delhi :Motilal Banarsidas Publishers Private Ltd., 1997.

Bhikkhu Amritananda. **King of the Buddha's time**. Bangkok : Mahāmakuta Rājavidyālaya Foundation Press, 1992.

ภาคผนวก

๑. บทบาทของอำมาตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ถวายอภยและธรรมแต่คามนิราชกุมาร^๑
๒. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ถวายอภยและธรรมพระเจ้าพรหมทัต แนะนำคนเลี้ยงม้าของพระราชินีให้นำม้าซึ่งไม่ยอมลงอาบน้ำ เพราะรังเกียจม้าสินธพ ไปอาบน้ำที่ท่าอื่นบ้าง^๒
๓. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ หาอุบายแก้ไขช้างมทิลามุขซึ่งกลายเป็นสัตว์ดุร้ายไปเพราะฟังเสียงโจร ให้กลับมาเป็นสัตว์มีคุณธรรมโดยให้ฟังคำสอนของนักบวชผู้สำรวมดีแล้ว^๓
๔. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ คิดหาอุบายแก้ไขไม่ให้ช้างทรงของพระราชินีหงายหาง เพราะคิดถึงลูกสุนัข^๔
๕. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ คิดหาอุบายนำเครื่องประดับของพระเทวี ที่ถูกนางลิงลักไป กลับคืนมาได้^๕
๖. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ กล่าวสรรเสริญคุณของศิลปินวิทยา โดยยกเรื่องบุรุษข่อยดีดีมูลแพะเข้าปากพรามณ์บุโรหิตแล้วได้รับพระราชทานรางวัล กราบทูลถวายอภยและธรรม แต่พระราชินี^๖
๗. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ กราบทูลคุณค่าแห่งศิลปะที่ควรศึกษาว่า ควรเรียนทุกอย่าง เพราะแม้แต่หญิงสาวบ้านนอกเรียนกิริยาเอียงอายยังทำให้พระราชินีพอพระทัย พระราชินีทานตำแหน่งอัครมเหสี^๗
๘. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภยและธรรมของพระราชินี ทูลถวายโอวาทแต่พระราชินีว่า พระราชินีไม่ควรโลภจัด จนถึงใช้อุบายโกงพวกพ่อค้าม้า^๘
๙. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ ถวายโอวาทแต่พระราชินีว่า “คนที่ถูกความโลภครอบงำ ย่อมเสื่อมจากของมากเพราะของน้อย” โดยยกตัวอย่าง สิ่งที่ต้องการถั่วดำเพียงเมล็ดเดียว ยอมทิ้งถั่วดำทั้งกำมือ^๙

^๑ ดุราลัยเถียรใน คามนิชาตค; ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๑๘-๒๑๙.

^๒ ดุราลัยเถียรใน ติตถชาตค; ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๙๓-๒๙๔.

^๓ ดุราลัยเถียรใน มทิลามุขชาตค; ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๙๙-๓๐๓.

^๔ ดุราลัยเถียรใน อภินชาตค; ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๓๐๔-๓๐๗.

^๕ ดุราลัยเถียรใน มหาสารชาตค; ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๖/๓๒๕-๓๓๘.

^๖ ดุราลัยเถียรใน สาลิตตค; ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๖/๔๐๙-๔๑๓.

^๗ ดุราลัยเถียรใน พาหิชาตค; ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๖/๔๑๔-๔๑๗.

^๘ ดุราลัยเถียรใน สุนุชาตค; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๕๔-๕๕.

^๙ ดุราลัยเถียรใน กฬายมภูลีชาตค; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๑๔๖-๑๕๐.

๑๐. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ทุลถวายโอวาทแด่พระราชารว่า “ผู้มีชาติอันเลวทรามดื่มกินน้ำมีรสขมแล้วยอมเมา ส่วนผู้เกิดใน ฐานะสูง ดื่มกินรสอันเลิศแล้ว ก็ไม่เมา” โดยยกอุปมาเรื่องของลาภิน้ำทาง^{๑๐}

๑๑. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าสามะคิดหา อุบายให้ม้าชาเขยงเดินตรง โดยกราบทูลพระราชารให้เปลี่ยนคนเลี้ยงม้าที่เดินตรง^{๑๑}

๑๒. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต กราบทูลเหตุที่ต้นมะม่วงมีรสขมเพราะอยู่ใกล้กับต้นสะเดา^{๑๒}

๑๓. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ได้กราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่อำมาตย์และนางสนมที่ลี้ภัยเป็นชู้กัน^{๑๓}

๑๔. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ทุลถวายโอวาทพระราชาร เตือนพระราชารเรื่องการพูดเกินประมาณ โดยยกอุปมาเรื่องเต่าตาย เพราะพูดมาก^{๑๔}

๑๕. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีของพระเจ้าพรหมทัต ได้วินิจฉัย ตัดสินคดีโกงมาลและคดีลักเด็ก^{๑๕}

๑๖. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต หาอุบายวิธีทุลถวายพระราชารให้เห็นอุปการคุณของพระเทวี^{๑๖}

๑๗. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระราชาร ได้กราบทูล ถวายโอวาทพระราชาร เตือนเรื่องการออกไปในเวลาอันสมควร โดยยกอุปมาเรื่องฝูงกาโจมตีนกเค้า แต่นกเค้าที่ฉลาดก็เอาตัวรอดได้^{๑๗}

๑๘. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตสวรรคตแล้วหวังจะอภิเษกปาตีญชลิราชบุตรให้ครองราชสมบัติ แต่พระ กุมารเป็นคนปัญญาอ่อน อำมาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมใจกันยกราชสมบัติให้อำมาตย์พระโพธิสัตว์แทน^{๑๘}

๑๙. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภินิหารและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ได้กราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระนางสุชาดาผู้พลัดไป^{๑๙}

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน วาโลทกชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๑๘๗-๑๘๘.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ศิริทัตตชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๑๘๒-๑๘๕.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ทริวาหนชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๒๐๐-๒๐๘.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ปัพพตูปัตตชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๒๔๖-๒๕๐.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน กัจฉปชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๔๓-๓๔๗.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน กุฎาวณิชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๕๔-๓๕๙.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ปุฎกัตตชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๕๕-๔๐๐.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน โกสิยชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๔๐๖-๔๐๙.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ปาตีญชลิชาดก; ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๕๑๐-๕๑๓.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน สุชาดาชาดก; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๔๑๓-๔๑๘.

๒๐. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้สำเร็จราชการกิจทั้งหมดของพระเจ้าพรหมทัต ทูลสรรเสริญคุณความดีของพระเทวีที่เป็นยอดภรรยาว่า เมื่อสามีทุกข์ก็ทุกข์ด้วย สุขก็สุขด้วย พระราชาจึงพระราชทานอิสริยยศทั้งปวงแก่พระเทวีนั้น^{๒๐}

๒๑. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ ได้กราบทูลถวายโอวาทพระเจ้าพรหมทัต เตือนไม่ให้ตรัสมากเกินไป เพราะการตรัสมากเกินไปย่อมมีภัย เหมือนลูกนกดูเหว่าในรังกา ปีกยังไม่แข็ง แต่ร้องเป็นเสียงนกดูเหว่าเสียก่อน จึงถูกแม่กาจิกตักจากรังถึงตาย^{๒๑}

๒๒. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีของพระเจ้าพรหมทัต กราบทูลพระราชทานให้ใคร่ครวญ พิจารณาคดีก่อนแล้วจึงตัดสินคดีความโดยชอบธรรม^{๒๒}

๒๓. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต กราบทูลพระราชทานสรรเสริญคุณความดีของพระเทวี โดยให้พระราชาระลึกถึงคราวตกทุกข์ได้ยากมาด้วยกัน^{๒๓}

๒๔. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอรรถและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ได้กราบทูลพระราชทานไม่ให้เสรำโคกถึงทรัพย์ที่ถูกฉ้อตักไป^{๒๔}

๒๕. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต ทูลถวายโอวาทพระราชทานเตือนเรื่องความเกียจคร้าน โดยยกอุปมาตัวกระพองข้างตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นสัตว์เกียจคร้านเฉื่อยช้า^{๒๕}

๒๖. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอรรถและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต ได้กราบทูลถวายปฏิบัติพระราชทานว่า ถ้าพระราชทานไม่บำรุงมิตร อำมาตย์ สมณพราหมณ์ ทหาร และคหบดี พระราชาก็อยู่ไม่ได้ อุปมาเหมือนกับช่อฟ้าจะต้องมีกลอนรองรับจึงจะสามารถอยู่ได้^{๒๖}

๒๗. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอรรถและธรรมของพระเจ้ามัทวะ ชื่อเสนกบัณฑิต ได้ทูลถวายโอวาทแก่พระราชทานไม่ให้เสรำโคกเสียตายสิ่งที่ได้พระราชทานไปแล้วในภายหลัง^{๒๗}

๒๘. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอรรถและธรรมของพระชนกราชา ชื่ออำมาตย์เสนกบัณฑิต ได้ใช้ปัญญาช่วยพราหมณ์ชราให้พ้นจากถูกงูกัดตายและใช้ปัญญาช่วยพราหมณ์ชราจับพราหมณ์หนุ่มผู้เป็นโจร^{๒๘}

๒๙. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าทัฬหธรรม ได้กราบทูลถวายโอวาทพระราชทานให้รู้คุณของช่างฟังต้นชื่อโอรุฎฐิยาธิที่เคยทรงใช้ในสงครามทำยุทธหัตถีและทูลขอให้พระราชทานยศคืนแก่ช่างฟังต้นนั้น^{๒๙}

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน สัจจชาตค; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๕๑๓-๕๒๐.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน โกกาลิกชาตค; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๕๘๙-๕๙๒.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน รตถัญญูชาตค; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๕๙๔-๕๙๘.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน โครชาตค; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๖๐๐-๖๐๕.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน พรหณัตตชาตค; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๖๑๙-๖๒๕.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน คชกุมภชาตค; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๖๓๕-๖๓๘.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน กุกกุชาตค; ขุ.ชา.สตุกก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๐๘-๒๑๕.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ทสันณกชาตค; ขุ.ชา.สตุกก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๕๕-๒๖๕.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน เสนกชาตค; ขุ.ชา.สตุกก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๖๘-๒๘๕.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ทัพหรัम्मชาตค; ขุ.ชา.สตุกก.อ. (ไทย) ๕๙/๓๖๓-๓๗๒.

๓๐. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต ได้ถวายโอวาทแก่สังว-
กุมารให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ถึงแม้จะเป็นพระโอรสองค์สุดท้ายแห่งพระโอรส ๑๐๐ พระองค์ ของพระ
เจ้าพาราณสี แต่เพราะเป็นผู้มีศีล จึงได้รับเลือกให้ครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา^{๓๐}

๓๑. อำมาตย์พระโพธิสัตว์ เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอรรถและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต
กราบทูลให้พระราชาทรงทราบถึงลักษณะคนที่เป็นมิตรและไม่ใช่มิตร ๑๖ ประการ ว่ามีลักษณะ
แตกต่างกันอย่างไร^{๓๑}

๓๒. มโหสถบัณฑิตอำมาตย์ (พระโพธิสัตว์) เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าวิเทหะ แห่งกรุง
มิถิลา ได้ทำหน้าที่วินิจฉัยคดีความและเป็นที่ปรึกษา โดยใช้สติปัญญาในการรับราชการ วินิจฉัย
คดีความ และใช้ปัญญาเป็นที่ปรึกษาช่วยให้พระเจ้าวิเทหะสามารถทำศึกสงครามชนะพระเจ้าจุลนี-
พรหมทัต ที่ยกกองทัพมาโจมตี^{๓๒}

๓๓. วิรุณบัณฑิตอำมาตย์ (พระโพธิสัตว์) เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าธัญชัยโกรพยราช
แห่งกรุงอินทปัตตะ เป็นอำมาตย์ที่ปรึกษา ผู้ถวายอรรถธรรมประจำราชสำนัก ยอมสละชีวิตเพื่อรักษา
ไว้ซึ่งสัจธรรม และมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระราชาเป็นอย่างยิ่ง^{๓๓}

๓๔. อริฎฐะอำมาตย์ผู้เป็นหลานของพระเจ้าเทวานัมปิยติส เป็นทูตนำพระราชสาส์น
ไปยังชมพูทวีปเพื่อทูลเชิญพระสังฆมิตตาเถรีและต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากพระเจ้าอโศก จากนั้น
ได้ขอบวชในสำนักของพระเถระพร้อมกับบุรุษ ๕๐๐ คน ไม่นานนักก็ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์^{๓๔}

๓๕. วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ในมครรัฐไปตรวจราชการในกรุงราชคฤห์^{๓๕}

๓๖. ที่ฆการายนะอำมาตย์ไประงับอธิกรณ์ในวัดเวฬุวัน^{๓๖}

๓๗. กภาพอำมาตย์ ตำนานิ ตีเตียนทาน ส่วนขุนห่ออำมาตย์ สรรเสริญและอนุโมทนาทาน
ของพระเจ้าปเสนทิโกศล^{๓๗}

๓๘. อำมาตย์รับสินบนวินิจฉัยคดีโกง ตัดสินให้ผู้มีใจเจ้าของทรัพย์สิน ให้กลายเป็น
เจ้าของทรัพย์สินไป^{๓๘}

๓๙. กภาพุทายีอำมาตย์ ทำหน้าที่รับใช้พระราชาเป็นราชทูตไปกราบทูลพระพุทธเจ้า
และหลังจากอุปสมบทแล้วก็เป็นมณฑุตคอยแจ้งข่าวการเสด็จกลับมาของพระพุทธเจ้า ให้กับพระเจ้า
สุทโธทนะ^{๓๙}

^{๓๐} ดุราลละเอียดใน สังฆมหาราชชาดก; ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (ไทย) ๖๐/๘๗-๙๔.

^{๓๑} ดุราลละเอียดใน มิตตคามิตตชาดก; ขุ.ชา.ทวารทสก.อ. (ไทย) ๖๐/๒๐๕-๒๐๙.

^{๓๒} ดุราลละเอียดใน มโหสถชาดก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๘-๕๖๘.

^{๓๓} ดุราลละเอียดใน วิรุณชาดก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๕๑-๔๘๓.

^{๓๔} ดุราลละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๕๑-๑๖๔.

^{๓๕} ดุราลละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๔-๖.

^{๓๖} ดุราลละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๔๙๐.

^{๓๗} ดุราลละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๗-๔๙.

^{๓๘} ดุราลละเอียดใน ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๔๓๔.

^{๓๙} ดุราลละเอียดใน อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๖๑-๔๖๕.

๔๐. โสการรักขมหาอำมาตย์ ถวายคำแนะนำให้พระราชพาฬธรรมหายเคราะห์โคก^{๔๐}
 ๔๑. อุกคฆมหาอำมาตย์ สนทนากับพระพุทธเจ้าได้ฟังอริยทรัพย์ ๗^{๔๑}
 ๔๒. สันตติมหาอำมาตย์ ไปปราบกบฏทำให้เมืองชายแดนสงบ พระราชาทรงพอพระทัย
 ประทานราชสมบัติให้ ๗ วัน พร้อมทั้งหญิงผู้ฉลาดในการฟ้อนและการขับ ต่อมาเมื่อหญิงคนนั้นเป็น
 ลมตาย เขาเสียใจจึงได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรมแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๔๒}
 ๔๓. มหาอำมาตย์ผู้เป็นหัตถาจารย์ (ความรู้อันสูง) ออกรบจนได้รับชัยชนะ อำมาตย์
 ทั้งหลายจึงอภิเษกเขาขึ้นเป็นพระราชา^{๔๓}
 ๔๔. โรหิณียอำมาตย์ ปรารถนาพระราชวาสุเทพให้หายเคราะห์โคก^{๔๔}

๒. อดีตชาติเคยเป็นอำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. พระพุทธเจ้า (ตถาคตเจ้า) ครั้งอดีตชาติเคยเป็นอำมาตย์โพธิสัตว์ของพระราชา
 ทั้งหลาย ๓๓ ชาติ^{๔๕}
๒. พระเทวทัตเคยเป็นอำมาตย์ชั่ว^{๔๖} อลาตอำมาตย์ (เสนาบดี)^{๔๗}
๓. พระสารีบุตรเคยเป็นนารถอำมาตย์^{๔๘} นันทเสนอำมาตย์^{๔๙} สัหะอำมาตย์^{๕๐} นารถ-
 อำมาตย์^{๕๑} วิชยอำมาตย์^{๕๒} กภาพหัตถิอำมาตย์^{๕๓}
๔. พระโมคคัลลานะเคยเป็นอำมาตย์ผู้ดวงช้า^{๕๔} มหาเสนาคูตต์อำมาตย์^{๕๕} อำมาตย์
 ผู้เป็นขุนคลัง^{๕๖}
๕. พระอานนท์เคยเป็นโรหิณียอำมาตย์^{๕๗}

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๑๑๕-๑๒๑.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน อุกคฆสูตร, อัง.สตุตทก.อ. (ไทย) ๓๗/๑๔-๑๕.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๓-๑๒๐.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน สิริชาดก; ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) ๕๘/๒๗๓-๒๘๓.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ฆตบัณฑิตชาดก; ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) ๕๙/๙๖๔-๙๘๓.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน บทบาทของอำมาตย์ข้างต้น.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน มหาสีลวชาดก; ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๕๖/๗๒.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน มหานารถกัสนปชาดก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๒๐๕-๒๒๙.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๑.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน จุลลกาลิงคชาดก; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๓๘๒.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน สัหะชาดก; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๔๔๒.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน เกสวชาดก; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๖๘๗.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน มหานารถกัสนปชาดก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๒๒๙.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๕๒๒.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน กุรุธรรมชาดก; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๒๑๔.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน จุลลสุตโสมชาดก; ขุ.ชา.จตุตทาฬีส.อ. (ไทย) ๖๑/๗๒๔.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๓๕๐.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ฆตบัณฑิตชาดก; ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) ๕๙/๙๖๔-๙๘๓.

๖. พระกัจจายนะเคยเป็นรัชชูปาทกษะอำมาตย์ผู้รั้งวัด^{๕๘} อำมาตย์ผู้ถือเชือก^{๕๙}
๗. มหากัปปินเถระเคยเป็นมหาอำมาตย์ผู้พิพากษา^{๖๐}
๘. พระโมฆราชเถระเคยเป็นอำมาตย์ของพระเจ้ากัฏฐวาหนะ^{๖๑}
๙. พระภัททชิเคยเป็นสุนามอำมาตย์^{๖๒}
๑๐. พระ ๓ พี่น้อง คือ อรุณเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และ คยากัสสปะ เคยเป็น ราชมหา-
อำมาตย์ในกรุงพาราณสี^{๖๓}
๑๑. เจ้าลัทธิทั้ง ๕ เคยเป็น อำมาตย์ชั่วคราวผู้มีฉันทิภูมิตี ทั้ง ๕ คือ
- ปุณณกัสสปะเคยเป็นเหตุกวาที่อำมาตย์
 - มักขลิโคสาละเคยเป็นอิสกรณวาที่อำมาตย์
 - ปกุกัจจายนะเคยเป็นบุพเพกตวาที่อำมาตย์
 - อชิตเกสสัมพล เคยเป็นอุจเฉทวาที่อำมาตย์
 - นิครนถ์นาฏบุตรเคยเป็นชัตตวิชชาวาที่อำมาตย์^{๖๔}
๑๒. กาฬุทายีภิกษุ เคยเป็นอำมาตย์ ในกาลพระพุทธเจ้าพระนามโคตม^{๖๕}
๑๓. กัสสปภิกษุเคยเป็นเสนกะอำมาตย์^{๖๖}
๑๔. โปฏฐปาทภิกษุ^{๖๗} เคยเป็นปุ๊กกุสะอำมาตย์
๑๕. อัมพัฏฐภิกษุ^{๖๘} เคยเป็นกามินทะอำมาตย์
๑๖. โสณทัณทภิกษุ^{๖๙} เคยเป็น เทวินทะ
๑๕. พระเจ้าพิมพิสาร^{๗๐} เคยเป็น มหาอำมาตย์โฆษกในโรงงาน

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน กุรุธรรมชาดก; ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๒๑๔.

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๓๕๐.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน มหากัปปินเถรพทาน; ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๒/๒๓๐-๒๓๖.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน โมฆราชเถรพทาน ; ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๑๕๑-๑๕๓.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน มหานารทกัสสปชาดก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๒๒๙.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน อรุณเวลกัสสปเถรพทาน; ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๒/๓๐๐-๓๐๖.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน มหาโพธิชาดก; ขุ.ชา.ปณณาส.อ. (ไทย) ๖๒/๘๕-๑๑๘.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน กาฬุทายีเถรพทาน; ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๒/๓๖๘-๓๗๒.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน มโหสถชาดก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๙-๕๖๘.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน มโหสถชาดก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๙-๕๖๘.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน อาทิตตปริยายสูตร; ส.สพ.อ. (ไทย) ๒๘/๓๙.

๓. รายชื่ออำมาตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. กัจจายนะอำมาตย์^{๗๑} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าจันทปัชโชต
๒. กาฬหัตถีอำมาตย์^{๗๒} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าโปริสารท
๓. กาฬอำมาตย์^{๗๓} อำมาตย์ผู้ตระหนี่ในทานของพระราชา
๔. กาฬุทายีอำมาตย์^{๗๔} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าสุทโธทนะ
๕. โกสิยมกาอำมาตย์^{๗๕} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสาร
๖. จิตตมหาอำมาตย์^{๗๖} ผู้มีศรัทธาบำรุงพระภิกษุด้วยปัจจัย ๔
๗. ฉันทอำมาตย์^{๗๗} เป็นสหชาติ เป็นอำมาตย์คนสนิทของเจ้าชายสิทธัตถะ
๘. ชุณหอำมาตย์^{๗๘} อำมาตย์ผู้โอนูโมนาทานของพระราชา
๙. ทิสสอำมาตย์^{๗๙} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าสัทธาติสสมหาราช
๑๐. ทีฆการายนะ^{๘๐} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าภาติราช
๑๑. นันทกะมหาอำมาตย์^{๘๑} ผู้เป็นอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวี
๑๒. นันทเสนอำมาตย์^{๘๒} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าอัสสกะ
๑๓. นารทะอำมาตย์^{๘๓} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้ากรุงพาราณสี
๑๔. ปุกกุสอำมาตย์^{๘๔} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต
๑๕. มหาเสนาคุตต์อำมาตย์^{๘๕} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต
๑๖. มโหสถบัณฑิตอำมาตย์^{๘๖} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าวิเทหะ แห่งกรุงมิลลิตา
๑๗. ราสีวิฑกะอำมาตย์^{๘๗} ผู้เป็นอำมาตย์ดูแลสมบัติของสุเมธพราหมณ์
๑๘. โรหิณียอำมาตย์^{๘๘} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าวาสุเทพ

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๓๓๕.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๕๒๒.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๖๕.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๖๑-๔๖๒.

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๙/๓๔๗.

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๓๗๕.

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน อวิทุเรณิทานกถา; ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๑๑๓.

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๖๕.

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๙๙.

^{๘๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๔๙๐.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน สัม.อ. (ไทย) ๓๑/๓๕๕.

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) ๕๘/๓๗๔.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน พกพรหมชาตก; ขุ.ชา.สตุตท.อ. (ไทย) ๕๙/๓๑๖.

^{๘๔} ดูรายละเอียดใน ทสัณณกชาตก; ขุ.ชา.สตุตท.อ. (ไทย) ๕๙/๒๕๗.

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน จุลลสุตโตสมชาตก; ขุ.ชา.จตุตท.อ. (ไทย) ๖๑/๗๑๔.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน มโหสถชาตก; ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๘-๕๖๘.

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๗๕/๖๙.

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน ฆตบัณฑิตชาตก; ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) ๕๙/๙๖๔-๙๘๓.

๑๙. ลกฺณฎฺเฏกอติมพระอำมาตย์^{๙๙} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าทูลเกล้าฯ
 ๒๐. สุนีระและวัสสการะมหาอำมาตย์^{๑๐๐} ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าอชาตศัตรู
 ๒๑. โสการรักขมะมหาอำมาตย์^{๑๐๑} ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้ามณฑะ
 ๒๒. วิชยอำมาตย์^{๑๐๒} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าอังคติ
 ๒๓. วิรุฬอำมาตย์^{๑๐๓} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าธัญชัยโกรพยราช
 ๒๔. สันตติมหาอำมาตย์^{๑๐๔} ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล
 ๒๕. สิริวิฑมกะอำมาตย์^{๑๐๕} ผู้เป็นอำมาตย์ดูแลบัญชีทรัพย์สินของสุเมธพราหมณ์
 ๒๖. สุนามอำมาตย์^{๑๐๖} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าอังคติ
 ๒๗. เสนกอำมาตย์^{๑๐๗} ผู้เป็นอำมาตย์ของเจ้ามัทวะ
 ๒๘. เสนกะอำมาตย์^{๑๐๘} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าชนก
 ๒๙. อายุรอำมาตย์^{๑๐๙} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต
 ๓๐. ไสยหะมหาอำมาตย์^{๑๑๐} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต
 ๓๐. อริฎฐอำมาตย์^{๑๑๑} อำมาตย์ผู้เป็นหลานของพระเจ้าเทวานัมปิยติส
 ๓๑. อลาตอำมาตย์^{๑๑๒} ผู้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าอังคติ
 ๓๒. อาณันท์กุมารอำมาตย์^{๑๑๓} อำมาตย์ที่มิโหดบัณฑิตใช้ให้พาช่างไม้ไปสร้างเรือ
 ๓๓. อาโรหิตะมหาอำมาตย์^{๑๑๔} ผู้เคยเป็นมหาอำมาตย์แล้วมาออกบวชเป็นภิกษุ
 ๓๓. อุกคมะมหาอำมาตย์^{๑๑๕} ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๒๘๗.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน ปาฎลิตามยสูตร; พ.อุ.อ. (ไทย) ๔๔/๗๕๒.

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน นารทสูตร; อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๑๑๕.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดใน มหานารทกัศสปชาดก; พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๒๐๕.

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน วิรุฬชาดก; พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๓๕๒.

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๑๓.

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๒๔.

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน มหานารทกัศสปชาดก; พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๒๐๕.

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน ทสัณณกชาดก; พุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๕๖.

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน เสนกชาดก; พุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๖๘.

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน ทสัณณกชาดก; พุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๕๙/๒๕๗.

^{๑๑๐} ดูรายละเอียดใน โลมสกัศสปชาดก; พุ.ชา.นวก.อ. (ไทย) ๕๙/๖๙๖.

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๕๑.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน มหานารทกัศสปชาดก; พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๔/๒๐๕.

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน มโหสถชาดก; พุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๖๓/๓๒๘-๕๖๘.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกขุณี.อ. (ไทย) ๕/๑๙๖.

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน อุกคสูตร; อง.สตตก.อ. (ไทย) ๓๗/๑๔-๑๕.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาบุญส่ง ฉายา สิริภทฺโท นามสกุล ชูปจันทร์
- เกิด : ๔ กรกฎาคม ๒๕๑๘
- สถานที่เกิด : ๘ หมู่ที่ ๖ ต. นครสวรรค์ตก อ. เมืองฯ จ. นครสวรรค์
- อุปสมบท ๒๑ มิถุนายน ๒๕๓๘
ณ วัดตะเคียนเลื่อน ต. ตะเคียนเลื่อน อ. เมืองฯ จ. นครสวรรค์
โดยมี พระครูนิวราวุธคุณ (ชอุ่ม กตสาโร) เป็นพระอุปัชฌาย์
- การศึกษา : แผนกสามัญ
พ.ศ. ๒๕๓๖ มัธยมศึกษาตอนปลาย ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จ. นครสวรรค์
พ.ศ. ๒๕๕๔ พธ.บ. สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- แผนกธรรม
พ.ศ. ๒๕๕๐ น.ธ. เอก วัดตะเคียนเลื่อน สำนักเรียนคณะจังหวัดนครสวรรค์
- แผนกบาลี
พ.ศ. ๒๕๕๐ ป.ธ. ๙ สำนักเรียนวัดสร้อยทอง กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การทำงาน:
พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม วัดคลองโพธิ์ จ. อุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๕๖ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี วัดคลองโพธิ์ จ. อุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๕๖-ปัจจุบัน เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม
พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมและวิทยากรอบรมบาลีก่อนสอบ
สำนักเรียนวัดสร้อยทอง กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๕๔-ปัจจุบัน เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกบาลี
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๓
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๕๗
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดสร้อยทอง (พระอารามหลวง) ถนนประชาราษฎร์ สาย๑ แขวงบางซื่อ เขตบางซื่อ
กรุงเทพมหานคร โทรศัพท์ : ๐๘๖-๘๑๔๐๖๙๙